

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)
DOI: 10.32782/2522-4077-2023-204

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Випуск 1(204)

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

УДК 08(477.65):80

НЗ4

Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Випуск 1(204). Кропивницький: Видавничий дім «Гельветика», 2023. 86 с.

До Наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань мовних систем: проблем розвитку та функціонування в поліетнічному та полікультурному просторі (актуальних проблем загального мовознавства, лексичної семантики, граматики, фонетики та фонології, полікритики художніх і фахових текстів, дискурсознавства), теорії та практики перекладу та прикладної лінгвістики, соціолінгвістики, лінгвокогнітивістики, лінгвоконцептології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, тексту та дискурсу; аспектів фахової підготовки сучасного вчителя іноземних мов та зарубіжної літератури, перекладача та фахівця з прикладної лінгвістики на матеріалі слов'янських та германських мов. Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів факультетів іноземних мов та філологічних факультетів, учителів іноземних мов і учителів-словесників.

Збірник зареєстровано в міжнародних наукометричних базах Index COPERNICUS, Google Scholar, Academic Journals, Research Bible, WorldCat та Index NSD (the Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers).

РЕДКОЛЕГІЯ:

Білоус Олександр Миколайович, кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Громко Тетяна Василівна, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Ніца Давидовіч (Nitz Davidovitch), доктор наук, професор, професор, завідувач кафедри освіти, завідувач відділу оцінювання якості освіти та академічного навчання, керівник програми підготовки викладачів, Аріельський університет (Ariel University), Ізраїль;

Залужна Ольга Олексіївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна;

Кирилюк Ольга Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Лелека Тетяна Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Михида Сергій Павлович, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української та зарубіжної літератури, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Фока Марія Володимирівна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри лінгводидактики та іноземних мов, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна.

Ухвалено до друку Вченою радою Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 11 від 27.02.2022 року).

Видання «Наукові записки. Серія: Філологічні науки» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 15525-4097Р від 22.06.2009). Періодичність: 4 рази на рік.

Офіційний сайт видання: journals.cusu.in.ua/index.php/philology

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)

© Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2023
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2023

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)
DOI: 10.32782/2522-4077-2023-204

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN
STATE UNIVERSITY

RESEARCH BULLETIN

Series:
PHILOLOGICAL SCIENCES

Issue 1(204)

Publishing house
"Helvetica"
2023

УДК 08(477.65):80

Н34

Research Bulletin. Series: Philological Sciences. Issue 1(204). Kropyvnytskyi: Publishing House “Helvetica”, 2023. 86 p.

Research Bulletin includes papers researching current issues in Language Systems: Problems of Their Development and Functioning in the Polyethnic and Multicultural Space (General Linguistics, Lexical Semantics, Phonology, Grammar, Vocabulary, Polycritics of Fiction and Specialized Texts, Discourse Studies); Language Mappings of the World: Linguacultural, Linguacognitive and Ethnolinguistic Aspects; Linguacultural, Sociocultural and Intercultural Problems of Translation; Applied Linguistics; Methodological Aspects of the Professional Training of Foreign Language Teachers, Foreign Literature Teachers, Translators, and Applied Linguistics Specialists. The edition is intended for scholars, instructors, postgraduates and postdocs as well as students of language departments.

The Collection is registered in international catalogues of periodical and database Index COPERNICUS, Academic Journals, Reserch Bible, WordCut and Index NSD (the Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publichers).

EDITORIAL BOARD:

Bilous Oleksandr Mykolaiovych, PhD in Philology, Professor, Professor at the Department of Translation, Applied and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Hromko Tetiana Vasylivna, Doctor of Philology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Nitza Davidovitch, DSc, Professor, Head of the Department of Education, Head of the Department of Education Quality Assessment and Academic Instruction, Manager of the Teacher Training Program, Ariel University, Israel;

Zaluzhna Olha Oleksiivna, PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of English Philology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine;

Kyryliuk Olha Leonidivna, PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Leleka Tetiana Oleksandrivna, PhD in Philology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Translation, Applied and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Mykhyda Serhii Pavlovych, Doctor of Philology, Professor, Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Foka Mariia Volodymyrivna, Doctor of Philology, Associate Professor, Professor at the Department of Linguodidactics and Foreign Languages, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine.

Recommended for printing by the Academic Council of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Minutes № 11 dated February 27, 2022).

Research Bulletin. Series: Philological Sciences is registered by the Ministry of Justice of Ukraine (Certificate of state registration of the print media Series KB No 15525-4097P dated 22.06.2009).

Periodicity: 4 times a year.

Official web-site: journals.cusu.in.ua/index.php/philology

Articles are checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl

ISSN 2522-4077 (Print)

ISSN 2522-4085 (Online)

© Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, 2023

© Design “Publishing House “Helvetica”, 2023

ЗМІСТ

БОЙКО В.В., МИХИДА С.П. АПОКАЛІПТИЧНІСТЬ ПСИХОСВІТУ ТОДОСЯ ОСЬМАЧКИ (НА МАТЕРІАЛІ ПСИХОАВТОБІОГРАФІЧНОЇ ПОВІСТІ «ПЛАН ДО ДВОРУ»).....	7
БОНДАРЕНКО К.Л., БОНДАРЕНКО О.С. ПРОФЕСІЙНИЙ ПРОФІЛЬ ПЕРЕКЛАДАЧА-ЛОКАЛІЗАТОРА В УКРАЇНСЬКИХ ПРОГРАМАХ ПІДГОТОВКИ ПЕРЕКЛАДАЧІВ	13
ГРОМКО Т.В., КЛОЧЕК Л.В. ПРОБЛЕМА ВИРАЖЕННЯ АТТИТЮДИ ДІАЛЕКТНОЇ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВНОЇ НОРМИ В МІСЦЕВОМУ МОВЛЕННІ.....	23
ДЕМЕШКО І.М. МОТИВАЦІЙНІ ФУНКЦІЇ ТА СЛОВОТВІРНО-МОРФОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА НОВОТВОРІВ	28
LELEKA T.O. RELATIVITY OF INTERLANGUAGE LACUNAE AS A TRANSLATION PHENOMENON	35
НЕСТЕРЕНКО Т.А. МОДЕЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО КОНТЕНТУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПІДГОТОВЦІ ЖУРНАЛІСТІВ.....	44
ОГАРЄНКО Т.А., ЛІШТАБА Т.В. СИНТАКСЕМИ З УМОВНИМ ЗНАЧЕННЯМ У РЕЧЕННЯХ ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНОГО ТИПУ.....	50
РИБАЛЬЧЕНКО В.К. КАРТИНА СВІТУ В АФОРИСТИЦІ С. Є. ЛЕЦА.....	55
СТЕПАНЕНКО А.V. GERMAN LANGUAGE ACQUISITION OF UKRAINIAN REFUGEES IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION AND INTEGRATION POTENTIAL.....	64
ТЕСЦОВА О.О., ЛОПАТА І.Л. РОЛЬ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	71
ФОКА М.В. ПСИХОЛОГІЗМ «НОВОЇ ДРАМИ» Г. ІБСЕНА «ЛЯЛЬКОВИЙ ДІМ» ТА В. ВИННИЧЕНКА «БРЕХНЯ»: ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗРІЗ.....	77

CONTENTS

BOIKO V.V., MYKHYDA S.P. THE APOCALYPTIC NATURE OF TODOS OTMACHKA'S PSYCHOWORLD (BASED ON THE PSYCHO-AUTOBIOGRAPHICAL NOVEL «PLAN FOR THE YARD»)	7
BONDARENKO K.L., BONDARENKO O.S. PROFESSIONAL IDENTITY OF A LOCALISER IN UKRAINIAN TRANSLATION TRAINING PROGRAMS	13
HROMKO T.V., KLOCHEK L.V. THE PROBLEM OF EXPRESSING THE ATTITUDE OF DIALECTAL AND LITERARY LANGUAGE NORMS IN LOCAL SPEECH	23
DEMESHKO I.M. THE MOTIVATION FUNCTIONS AND WORD-FORMATION MORPHONOLOGICAL SPECIFICITY OF THE NEW WORDS	28
LELEKA T.O. RELATIVITY OF INTERLANGUAGE LACUNAE AS A TRANSLATION PHENOMENON	35
NESTERENKO T.A. MODELING OF UKRAINIAN LANGUAGE EDUCATIONAL CONTENT IN JOURNALIST TRAINING	44
OHARIENKO T.A., LISHTABA T.V. SYNTAXEME WITH CONDITIONAL MEANING IN PRONOUN-RELATIVE SENTENCES	50
RYBALCHENKO V.K., STEPANENKO A.V. THE PICTURE OF THE WORLD IN APHORISTICS BY STANISŁAW J. LETZ	55
STEPANENKO A.V. GERMAN LANGUAGE ACQUISITION OF UKRAINIAN REFUGEES IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION AND INTEGRATION POTENTIAL	64
TESTSOVA O.O., LOPATA I.L. THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE LEARNING	71
FOKA M.V. PSYCHOLOGISM OF THE «NEW DRAMA» OF H. IBSEN'S «A DOLL'S HOUSE» AND V. VYNNYCHENKO'S «THE LIE»: COMPARATIVE ASPECT	77

УДК 821.161.2.09Осьмачка (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-204-1>

АПОКАЛІПТИЧНІСТЬ ПСИХОСВІТУ ТОДОСЯ ОСЬМАЧКИ (НА МАТЕРІАЛІ ПСИХОАВТОБІОГРАФІЧНОЇ ПОВІСТІ «ПЛАН ДО ДВОРУ»)

THE APOCALYPTIC NATURE OF TODOS OTMACHKA'S PSYCHOWORLD (BASED ON THE PSYCHO-AUTOBIOGRAPHICAL NOVEL «PLAN FOR THE YARD»)

Бойко В.В.,

orcid.org/0009-0009-6340-2350

*аспірантка кафедри української філології
та журналістики*

*Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

Михида С.П.,

orcid.org/0000-0002-0921-0819

*доктор філологічних наук, професор, професор
кафедри української філології та журналістики*

*Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

У статті осмислено апокаліптичність психосвіту Тодося Осьмачки на матеріалі психоавтобіографічної повісті «План до двору». Проаналізовано здобутки психологів у сфері емоційного буття людини. Виокремлено афективні стани як аспекти методології дослідження афекту, що доповняють психологоспрямовані технології, націлені на наближення до розуміння психічних рис творчої особистості, внутрішніх джерел художності та психофізіологічних процесів, які супроводжують творчий акт.

На основі дослідження Ю. Лесняк «Голос і поетика афекту» виділено три рівні впливу афектів на художній твір Тодося Осьмачки «План до двору». На першому рівні – етапі рецепції – прослідковано психоавтобіографічність сюжету повісті. На другому етапі, який характеризується як низка складних переживань та емоцій, простежено неабияку емоційну напругу автора під час опису мотивів написання художнього твору. Безпосередній аналіз «Плану до двору» на третьому рівні – роль і місце самого афекту у структурі художнього твору – сприяв увиразненню світобачення та особливостей художнього стилю митця.

Проаналізовано апокаліптичний поруйнований радянською владою український світ та породжену цим емоційну напругу героїв повісті. Виявлено, що постійними та яскравими образами-деталлями «Плану до двору» є: клепання заліза об залізо, кладовище, хрести, круки, пустка, мовчання.

На основі дослідження з'ясовано, що в образі Івана Нерадька Тодось Осьмачка реалізує власний пережитий стан афекту. Мовчання як свідомо реакція на страх художньо трансформується в образі головного героя повісті «План до двору». А в «Ротонді душоубців» цей стан уже переростає у рефлекс утечі, що, врешті-решт, трансформується в гострослів'я та беззастережну відвертість, яка виявлялася в симуляції письменником божевілля.

Ключові слова: психопоетика, психосвіт, апокаліптичність, емоційна сфера, психоавтобіографічна повість, особистість автора.

The article elaborates on the apocalyptic nature of the psychoworld of Todos Osmachka based on the material of the psycho-autobiographical novel «The Plan to the Yard». The achievements of psychologists in the field of human emotional existence are analyzed. Affective states are singled out as aspects of the methodology of affect research, which will complement psychologically oriented technologies, aimed at approaching the understanding of mental traits of a creative personality, internal sources of artistry and psychophysiological processes that accompany a creative act.

On the basis of Yu. Lesniak's research «Voice and Poetics of Affect», three levels of influence of affects on Todosya Osmachka's work of art «Plan to the Yard» are distinguished. At the first level – the stage of reception – the psycho–autobiographical nature of the plot of the story was traced. At the second stage, which is characterized as a series of complex experiences and emotions, considerable emotional tension of the author was traced during the description of the motives for writing the artistic work. Direct analysis of «Plan to the yard» on the third level – the role and place of the affect itself in the structure of the work of art – contributed to the expression of the worldview and features of the artist's artistic style.

The apocalyptic Ukrainian world destroyed by the soviet government and the resulting emotional tension of the heroes of the story are analyzed. It was found that the constant and bright images–details of «Plan to the yard» are: riveting of iron on iron, cemetery, crosses, crows, wasteland, silence.

Based on the research, it was found that in the image of Ivan Neradko, Todos Osmachka realizes his own experienced state of affect. Silence as a conscious reaction to fear is artistically transformed in the image of the protagonist of the story "Plans to the Yard". And in «The Rotunda of the Murderers», this state already develops into an escape reflex, which eventually transforms into sharp words and unconditional frankness, which was manifested in the writer's simulation of madness.

Key words: psychopoetics, psychoworld, apocalypticism, emotional sphere, psycho-autobiographical story, author's personality.

Постановка проблеми. Здобутки психології у царині вивчення емоційної сфери цілком сумірні з рухами в літературознавстві, яке шукає методологію осягнення психосвіту письменника та персонажів його творів. Особистість Тодося Осьмачки – яскравий приклад трансформації внутрішнього світу митця в його художню творчість. Психосвіт – це складне утворення, складовим елементом якого виділяють емоції. Одним із виявів емоцій є афект. У повісті «План до двору» знаходимо сліди авторської особистості, що виявляється, зокрема, в тому, що художній афект корелює з афектом особистим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення психопоетики вітчизняних письменників реалізувалося в монографіях Н. Зборовської «Психоісторія новітньої української літератури: проблеми психосемантики і психопоетики», С. Михиди «Психопоетика українського модернізму: проблема реконструкції особистості письменника», А. Печарського «Психоаналітична парадигма української прози третини ХХ сторіччя» та дисертаціях І. Скляр «Психопоетика творчості Валер'яна Підмогильного», Я. Даценко «Психопоетика творчості Григора Тютюнника» та ін.

У психології емоційна сфера людини була предметом осмислення таких відомих дослідників, як В. Вундт, З. Фройд, У. Джеймс, К. Ізард, У. Михайлишин та ін.

Зацікавлення питанням афекту як одним із виявів емоційної сфери людини набуло поширення в різних сферах людського буття, зокрема в психології, політології, біології, літературознавстві тощо. У ХХ ст. вивчення цієї проблеми трансформувалося в появу такого окремого напрямку дослідження, як affect studies. Афективні переживання на матеріалі художніх творів українських митців досліджували О. Галета («Поет на другому березі: поетика афекту у прозі Богдана-Ігоря Антонича»), Ю. Лесняк («Голос і поетика афекту») та ін.

Вивчаючи творчу особистість автора як центральну категорію психопоетики, виділяємо емоційну сферу як одну з рушійних сил творчого процесу, адже «чим багатша емоційна реакція, тим глибша інтелектуальна робота» [6, с. 66]. Аналізуючи властивості, що визначають здатність до творчості, узагальнюємо, що ці якості не лише характеризують психічні процеси, а й «тісно переплітаються з характерологічними ознаками творчої особистості» [6, с. 67].

Учені по-різному трактують поняття «афект» та «емоції», почасти навіть не розмежовуючи їх. Зокрема, у психоаналітичній теорії З. Фройд тлумачить афект (емоцію) у динаміці як «по-перше, певні моторні іннервації, або способи вияву, по-друге, певні відчуття, що до того ж діляться на два види: сприйняття моторних дій, які відбулися, і безпосередні почуття насолоди або страждання, що становлять, як кажуть, домінуючу ноту афекту» [8, с. 400]. За когнітивно-афективним підходом К. Ізарда емоції утворюють основу мотиваційної системи люд-

ського існування. К. Ізард вважає, що емоція складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: 1) нейронної активності мозку і соматичної нервової системи; 2) діяльності поперечно-смугастої мускулатури або мімічної і пантомімічної експресії; 3) суб'єктивного переживання [3].

На основі аналізу різних теорій про емоційну сферу людини У. Михайлишин подає таке узагальнене визначення емоцій: «це короткочасне переживання суб'єктивного ставлення до об'єкта, що визначене потребою-мотиваційною установкою й актуалізоване безпосередньою взаємодією суб'єкта із цим об'єктом або його образом. Емоція виконує функцію безпосередньої регуляції у складних або можливих ситуаціях» [5, с. 182].

Дослідник поетики афекту Дж. Бренкман розглядає афективні стани людини в літературі, адже людські емоції тісно пов'язані з фігуративним і риторичним мовленням. Дослідник зазначає, що афект міститься не в розмові про почуття, а в самому способі розмови, так званому специфічному літературному голосі: «настрій і троп пов'язані так тісно, що немає одного без іншого» [10, с. 9]. Спільність поглядів на літературу в дослідників поетики афекту та психопоетики ми вбачаємо в тому, що у психопоетиці «настрій» розглядаємо як стан, а «троп» – як художність, іншими словами, художність, породжена психікою.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На нашу думку, окремі аспекти методології дослідження афекту доповнять психологоспрямовані технології, що націлені на наближення до «розуміння психічних рис творчої особистості, внутрішніх джерел художності та психофізіологічних процесів, які супроводжують творчий акт, і, відповідно, глибше пізнати особливості поетики окремого твору та творчості митця загалом» [6, с. 21]. Цим і зумовлена **актуальність** нашої наукової розвідки.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз особливостей афективних станів на основі мегатексту Тодося Осьмачки, зокрема його психоавтобіографічної повісті «План до двору», та спогадів про письменника. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) на матеріалі мегатексту експлікувати окремі вияви його психосвіту; 2) дослідити особливості трансформації афективних станів в особистих та літературних виявах письменника.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні дотримуємося думки про те, що неусвідомлені психічні процеси та емоційна сфера митця є формотворчими аспектами художності. У ґрунтовному дослідженні «Голос і поетика афекту» Ю. Лесняк визначає три рівні, на яких можна простежити «маркери впливу афектів на літературний твір» [4, с. 30]. Психоавтобіографічна повість Тодося Осьмачки «План до двору» дає можливість прослідкувати реалізацію вказаних етапів.

Перший рівень визначається як рівень творення, під час якого «акту творчості завжди передрецепція» [4, с. 31]. У передмові до повісті Тодось Осьмачка пише: «Володимир Кирилович Винниченко в одному зі своїх листів до мене говорив, що конче треба написати формою повісті або роману про штучний голод на Україні, влаштований комуністами. І коли я *обдумував* це, то наткнувся на большевицьку формулу «план до двору», якою вони тероризували Україну...» [7, с. 8] (тут і далі курсив наш. – В. Б., С. М.). Основою повісті «План до двору» є досвід автора, підтвердженням цього є пояснення самого Тодося Осьмачки в передмові, де він пише, що повість «взята з реального життя, то імена людей змінені і події перенесені з тих місцевостей, де відбувалися, у інші, *щоб генева не змісила моїх героїв із землею, якщо деякі ще живі*» [7, с. 8].

На другому етапі, який характеризується як «пік рецептивного вибуху», низку «складних переживань і емоцій», що «ведуть до духовного очищення та зміни особистості» [4, с. 31], простежуємо емоційну напругу автора, зокрема в характеристиці процесу: «План до двору» було таким *діявольсько жорстоким катуванням* людей, що я, наткнувшись у пам'яті на його, *не міг уже проминути* це байдужою думкою і написав цілу повість» [7, с. 8].

Третій рівень, за Ю. Лесняк, – це «роль і місце самого афекту у структурі художнього твору, елемент психічної характеристики персонажів, і дуже часто рушій сюжету» [4, с. 31]. Дослідниця додає, що «зображення в літературному творі стану афекту має на меті сугестію відповідного враження читачеві» [4, с. 31].

Уважаємо, що психоавтобіографічна повість «План до двору» є тим матеріалом, який дає змогу побачити реалізацію цього етапу на рівні художності. Особливість стилю «поета із пекла» (за М. Слабошпицьким) Н. Зборовська описує так: «Суть зображення в Осьмачки не у фіксуванні та розгортанні дії, а в інтенсивності експресії. Замість реального показу подається образно-емоційна оцінка...» [2, с. 57]. Аналізуючи макроструктуру повісті «План до двору», дослідниця порівнює її з макроструктурою фрази [2, с. 47]. Фраза, своєю чергою, відображає конкретність світобачення Тодося Осьмачки, що, на думку Юрія Шереха, «часом аж страшна» [9, с. 280–281], адже «у хвилину найбільшої напруги він не забуває в кінці своєї фрази довісити якийсь важучий і ваговитий деталь» [9, с. 280–281].

Конкретність світобачення Тодося Осьмачки характерна як у зображенні навколишнього світу: «І та немірність простору, що між землею і зорями, окреслює обрії української ночі, *двигтіла живим рухом і роздавалася на боки*» [7, с. 9], так і у відтворенні внутрішніх переживань героя: «Таке життя у його виробило переконання, що він советської влади не перебуде і щастя не зазнає за всього свого життя. І в його став рости *тихий тягар розпуки...*» [7, с. 11]. У кожному описі помічаємо «вагові деталі» (за Юрієм Шерехом), які автор розташовує в кінці речення. До того ж вони мають схоже емоційне забарвлення: смутку, відчаю і нежиття.

Н. Зборовська, цитуючи один із поетичних рядків Тодося Осьмачки «Чорна свічка мені пече старшенно у чоло», зауважує, що «ця поетична фраза, як загалом і вся прозова творчість, дуже чуттєво гостро, чуттєво оголено говорить про те, як важко страждав у цьому поруйнованому світі великий письменник і як він уже просто не вмів інакше жити, як окрім страждання» [2, с. 56].

Звернемо особливу увагу на деталь пронизливого «клепання заліза об залізо», яке головний герой Іван Нерадько чує від самого початку своїх поневірянь, спричинених переслідуваннями Гепеви (у Тодося Осьмачки – Державне політичне управління (рос. ГПУ): «Листя та ягоди на вишеньках *страшно напружувалися* від роси і ніби від того *клепання, що рвалося* із села. Тільки сусідні хати віддалеки *стояли непорушно* і були *похожі на пустки*, із яких повиносили на кладовище людей мертвяками» [7, с. 12]. Описуючи процес клепання, Тодось Осьмачка, окрім уже наявного звукового образу, персоніфікує природу, зображаючи її страшне напруження від роси. А в кінці доповнює картину зоровими образами поруйнованих хат-пусток. Образ хати закладений у підсвідомості українців як визначальний фактор національної ідентичності. Однак архетип Матері, який у повісті втілено в мікрообразах хат-пусток, зображено поруйнованим, таким чином, у кількох реченнях митець створює апокаліптичний світ, у якому існує тільки смерть.

Надалі автор підсилює емоційну напругу все новими і новими образами-деталлями. Зокрема, до звукового образу клепання письменник додає характеристику цього процесу, повторюючи її двічі, таким чином передаючи читачеві почуття напруги та насильства як основного методу боротьби більшовиків проти вільного українського народу: «А клепання бевкало все *гвалтовніше, і гвалтовніше*» [7, с. 12]. Доповнюючи процес клепання характеристикою *чортячою*, автор демонізує (відкриває реальне обличчя) советської влади: «Та ти б у нас був би паном над панами, а ми всі б не знали і не чули отого *чортячого клепання в рейки...*» [7, с. 46].

Апокаліптичність світу підсилено ще й тим, що для українців процес клепання є символом праці, у якій розкривається духовна велич людини (наприклад, клепання коси як музика у кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна»). У «Плані до двору» Тодось Осьмачка зображує час, коли клепання (бевкання) стало символ провісника смерті: «І бевкання в дзвін і в рейку, і гаркання снізкою у бляху мали характер якогось *розпачливого алярму* і *божєвільного бажання* зробити всім живим людям у селі *дошкульної муки*, щоб усяке людське бажання *було перелякане* і кожна людська байдужість була збуджена до найвищого неспокою, до жаху. І щоб за те, що людей начальство вибило із звичайної норми душевного стану, їх же і катували безжалюбно, і безугавно» [7, с. 43]. Образ-деталь дзвону (який зняли із церкви разом з усіма дзвонами) як

провісника смерті підтверджує те, що більшовицький світ, у якому немає нічого святого, прирікає людину на смерть: спочатку духовну, а потім фізичну.

У цьому апокаліптичному, поруйнованому українському світі постійними стають образи хрестів, кладовищ, круків, німоти й пустелі: «...та люди однаково були *німотні і мовчазні* і повні тієї понурості, яку мають ще *непозрізані та непозламлювані хрести* на селянському *кладовищі*, що їх бачив сьогодні вранці Іван Нерадько» [7, с. 13]; «А тепер люди так ідуть, неначе між ними немає молодих людей, а тільки старі дотягають свої дні *до кладовища*, аби вже потім не було на землі нікого, не то що молодих, а й старих. І щоб тільки була *пустеля*, вкрита бур'янами, між якими ворухився б усякий звір. *Сумно, аж моторошно* від такого соціалізму!» [7, с. 13]; «Тепер *чорного птаха* там не було. Він, мабуть, полетів туди, куди, напевно, повезуть і арештованого невмолимимі слуги теж чорної та диявольсько-хижої сили, до якої кожний *крук* так стосується, як до апокаліптичного звіра кожна шерстина на його шкірі» [7, с. 25].

У цьому апокаліптичному світі нежива не тільки природа, а й люди – мерці: «Бо цей Скакун, *оцей живий вішалник*, щовечора приходив до нашого двору і викликав мене», – каже Мархва Кужилівна» [7, с. 17].

Мовчання, заніміння, непорушність стають способом протесту проти Гепеви для головного героя Івана Нерадька. Під час ситуації, коли міліція проводила обшук в будинку Шияна та спитала Івана Нерадька про книжку («Кобзаря!»), що лежала в нього під головою, головний герой переживає афективний стан страху. За З. Фройдом ми можемо охарактеризувати цей стан як реальний страх, «його можна назвати реакцією на сприйняття зовнішньої небезпеки, тобто сподіваного, передбачуваного ушкодження; він пов'язаний із рефлексом утечі і його можна вважати за вияв інстинкту самозбереження» [8, с. 398]: «Він *чув серцем*, що з халепи не викрутиться і що холод, який розпливався *по всім тілі*, *кинув у голову іскру свідомості* того, що краще вже нарешті пропасти, хоч би і по-дурному, аби тільки не бути нещасною звіринкою, якій люди кидають то шматочок хатнього затишку, то роботи з крайцем хліба, то сховок на якийсь час у клуні чи в повітці» [7, с. 23].

Аналізуючи цей тип страху, З. Фройд зазначає, що «доцільною поведінкою перед загрозою небезпеки була б холодна, зважена оцінка власних сил, порівнюючи з величиною небезпеки, і подальший висновок, що саме дає найбільше надій на щасливий кінець: утеча, оборона чи, може, власний напад» [8, с. 398]. Саме таку картину свідомої реакції на страх спостерігаємо в поведінці Івана Нерадька: «спочатку холод кинув у *голову іскру свідомості*», а далі герой робить холодний висновок: «І *всім тілом почув*, що *не буде ні говорити* до своїх напасників, *ні слухати* їх наказу. Він чув, що *буде нерухоміший і безвольніший* від усякої колоди, і що за це, як і буде йому запластою смерть, то вона буде жаданою всім серцем і кожною цяткою тіла» [7, с. 23].

В образі Івана Нерадька Тодось Осьмачка реалізує власний пережитий стан афекту. Мовчання як свідомо реакція на страх художнього трансформується в образі головного героя повісті «Плані до двору». А в «Ротонді душогубців» цей стан уже переростає у рефлекс утечі. Урешті-решт це трансформується в гострослів'я та беззастережну відвертість, яка виявлялася в симуляції письменником божевілья [1]. На взаємозв'язок психіки митця з його творчістю вказує Н. Зборовська, зазначаючи, що «душевний клекіт автора, зреалізований у тексті експресивним словесним потоком, пояснюється отим підсвідомо-творчим началом, яким і є відплата, помста» [2, с. 45].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальшого розвитку у цьому напрямі. Отже, на основі психоавтобіографічної повісті «План до двору» прослідковано маркери впливу афектів Тодося Осьмачки на літературний твір. Визначено, що особливістю стилю митця є конкретність світобачення з інтенсивною експресією та важливими деталями. Проаналізовано, що постійними та яскравими образами-деталлями «Плану до двору» є: клепання заліза об залізо, кладовище, хрести, круки, пустка, мовчання. Саме ці деталі утворюють апокаліптичний, поруйнований художній світ повісті. Усебічний розгляд психічних станів на рівні особистому та художньому стане предметом наших подальших наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бойко В.В. Дотепність Тодося Осьмачки: особисте і художнє. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2022. № 11. С. 14–20.
2. Зборовська Н.В. «Танцююча зірка» Тодося Осьмачки. Київ : МСП «Козаки», 1996. 63 с.
3. Carroll E. Izard. *The Psychology of Emotions (Emotions, Personality, and Psychotherapy)*. Springer; 1991st edition (October 31, 1991). 472 p.
4. Лесняк Ю.В. Голос і поетика афекту. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2018. Вип. 1(28). С. 29–32.
5. Михайлишин У.Б. Теоретико-методологічні основи визначення емоційних станів у сучасній психології. *Pedagogical and psychological sciences: regularities and development trends : Collective monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2020. С. 170–187.*
6. Михида С.П. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника : монографія. Кіровоград : Поліграф–Терція, 2012. 362 с.
7. Осьмачка Т.С. План до двору : повість. Торонто : Видавництво Українського Канадського легіону, 1951. 184 с.
8. Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. П. Таращук. Київ : Основи, 1998. 709 с.
9. Шерех Ю. Не для дітей: літературно-критичні статті і есеї / вступ. ст. Ю. Шевельова. Мюнхен : Пролог, 1964. 414 с.
10. Brenkman J. *Mood and Trope: The Rhetoric and Poetics of Affect*. Chicago : Chicago UP, 2020. 304 p.

УДК 811.111'25-051

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-204-2>

ПРОФЕСІЙНИЙ ПРОФІЛЬ ПЕРЕКЛАДАЧА-ЛОКАЛІЗАТОРА В УКРАЇНСЬКИХ ПРОГРАМАХ ПІДГОТОВКИ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

PROFESSIONAL IDENTITY OF A LOCALISER IN UKRAINIAN TRANSLATION TRAINING PROGRAMS

Бондаренко К.Л.,

orcid.org/0000-0002-2964-5123

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Бондаренко О.С.,

orcid.org/0000-0002-3148-8753

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Метою статті є визначення знань та навичок, необхідних перекладачу-локалізатору на ринку лінгвістичних послуг, і дослідження наявності цієї інформації в університетських курсах. Розглянуто професійний профіль перекладача-локалізатора в Європейському класифікаторі ESCO для виокремлення обов'язкових та факультативних компетенцій. Унаслідок порівняння поняттєвих систем ESCO та українського Класифікатора професій на предмет статусу, посадових обов'язків та компетенцій перекладача виявлено суттєвий поняттєвий незбіг, який не дає змоги повноцінно використовувати європейські рамки компетенцій перекладачів для українських навчальних програм. Під час аналізу компетенцій перекладача-локалізатора в ESCO виявлено, що відмінними від власне перекладацьких можна вважати певні мовно-культурні (міжкультурні, соціолінгвістичні та комунікативні навички), власне перекладацькі, технологічні та сервісоорієнтовані компетенції. Водночас до обов'язкових віднесено такі вміння та навички, які на ринку лінгвістичних послуг уважаються факультативними, як-от: *співпраця з рекламними агентствами, адаптація розробленої гри до ринку, відвідування ігрових тестів, розроблення каталогу продукції* тощо. Автори розглянули зміст українських силабусів курсів локалізації і дійшли висновку, що в них переважно відбито мовно-культурний, перекладацький та технологічний блоки компетенцій. Натомість сервісоорієнтований блок, представлений такими компетенціями, як *дотримання стандартів якості перекладу, оцінювання технологій перекладу або туризму, що передбачає надання лінгвістичної послуги*, представлений скромніше, що, вочевидь, зумовлено все ще суттєвим розривом між університетською освітою та бізнесом.

Ключові слова: локалізація, переклад, компетенції, силабус, професійний профіль.

One of the aims of the study was to systematically record the localisers' skills required in the linguistic service market to successfully teach them at universities. The skills considered essential for translators (localisers) and described in European Classification ESCO v.1.1 (European Skills, Competences, Qualifications and Occupations) were compared with those described in Ukrainian Standard Classification of Occupations. The findings of the research reveal that there is still a discrepancy between occupation conceptual systems in EU and Ukraine that prevents from using EU translators' competences framework in Ukrainian curricula. These particular findings contributed to a systematic and analytical description of a localiser's professional profile represented by the following set of skills required for the successful performance of work: *Language and Culture (transcultural and sociolinguistic awareness and communicative skills), Translation (strategic, methodological and thematic competence), Technology (tools and applications) and Service provision skills*. It should be mentioned that some of the skills (*liaise with advertising agencies, adapt developed game to the market, attend gaming tests, develop the product catalogue*) regarded as essential by ESCO seem to be too specific and are treated as optional in linguistic service market. Specifically, the authors examined how these competences are presented in localization syllabi of 5 Ukrainian training translators' programs. The analysis revealed positive effects of teachers' localization knowledge, enthusiasm for localization

tools and applications, and also for transcultural and sociolinguistic awareness and communicative skills. Less attention was paid to service provision skills (*following translation quality standards, employing assessment techniques to anticipate translation efforts, evaluating translation technologies etc.*) presumably due to existing gap between universities and business.

Key words: localisation, translation, competence, syllabus, professional profile.

Постановка проблеми. Локалізація – це особливий вид лінгвістичних послуг, що активно надають і українські компанії вже впродовж понад 20 років. Зазначимо, однак, що на разі цей вид послуг на відміну від усного та письмового (технічного, медичного, юридичного тощо) перекладу не став обов'язковим компонентом програм підготовки лінгвістів у вищих навчальних закладах. Комплексність послуги з локалізації, яку визначають як «лінгвістичну та культурну **адаптацію** цифрового продукту до вимог та особливостей певної локалі, а також **послуги та технології**, покликані забезпечити багатомовність світового інформаційного потоку» (виділено нами. – К.Б., О.Б.) [1, с. 157], вірогідно, має відбиватися й у системному та міждисциплінарному підходах до викладання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія викладання локалізації як академічної дисципліни відносно коротка. Першим кроком у цьому напрямі слід, вочевидь, уважати ініціативу асоціації Localisation Industry Standards Association (LISA), що впроваджувала навчальні курси. Лімерикський університет в Ірландії запровадив курс локалізації у 2007 р. Діяльність проєкту eCoLoRe в період із 2002 по 2010 р. була зосереджена на наданні ресурсів та методичних розробок для впровадження курсів локалізації в закладах вищої освіти [2]. Менш із тим європейські дослідники констатують, що локалізація залишається «майже невидимою» як спеціалізація і як академічна дисципліна, а в деяких регіонах повністю проігнорована європейськими університетами [3, с. 97].

Для українського перекладознавства та дидактики локалізація ще не стала об'єктом системних наукових розвідок. Відзначимо дисертаційне дослідження Ю. Онищенко [4] та публікації, присвячені окремим аспектам локалізаційних процесів [5; 6]. Натомість професійне середовище лінгвістів активно цікавиться локалізацією, демонструючи намагання відрефлексувати власний досвід та поділитися ним із колегами та лінгвістами-початківцями [7]. Відсутність комплексних, системних наукових досліджень, а також динамічність розвитку галузі призводить і до відсутності належної уваги до цього сервісу і з боку дидактів перекладу. Можна констатувати наявність робіт, присвячених окремим складникам локалізаційних процесів [8].

Євроінтеграційні прагнення України сукупно з достатньою інтегрованістю українських локалізаційних компаній у глобальний світовий ринок дпють змогу припускати, що й викладання перекладу та локалізації має відбуватися в руслі сучасних світових тенденцій задля можливостей мобільності з академічними цілями та формування спільної парадигми бачення сервісів і інтегрованості в ринок лінгвістичних послуг у дорослому житті майбутніх випускників перекладацьких програм. У результаті нашого дослідження, проведеного в 2022 р., гіпотеза про недостатнє висвітлення актуальних сервісів в ОПІ українських ВНЗ порівняно з європейськими програмами, що належать до мережі EMT (European Master's in Translation), була підтверджена статистично [5].

Істотно більша популярність академічного курсу відповідного змісту в європейських ЗВО, ймовірно, зумовлена більшою орієнтованістю університетів на реальне працевлаштування випускників, але припускаємо, що посилення конкуренції у вищій школі, адекватніше розуміння потенційних перспектив працевлаштування абітурієнтами позитивно впливатимуть і на якість освітньо-професійних програм українських ЗВО. У дослідженні 2022 р. було попередньо визначено подальші перспективи вивчення стану викладання локалізації в українських закладах вищої освіти, зокрема наголошувалося на необхідності визначення ракурсу погляду на цю послугу, обсягу знань, умінь та навичок, які отримують студенти після вивчення курсу [5].

Таблиця 1

Порівняльна характеристика відбиття сервісу локалізації в ОПП українських та європейських ЗВО [5]

	Освітньо-професійні програми	ЕМТ (80 ОПП)	укр. ЗВО (101 ОПП)
1	не спеціалізуються на окремих видах перекладу та пропонують курс із локалізації	16,4%	4,95%
2	спеціалізуються на окремих видах перекладу та пропонують курс із локалізації	11,9%	-
3	не мають окремого курсу з локалізації, але інтегрують окремі аспекти в курс із перекладацьких технологій	22,4%	-
4	не мають окремого курсу з локалізації, але інтегрують окремі аспекти в курс із вивчення професійних практик ринку перекладу та локалізації	3%	4,95%
5	пропонують лише курс аудіовізуального (мультимедійного) перекладу (локалізації)	7,5%	1,98%
6	не мають в навчальному плані локалізації, але зазначають навички з локалізації в описі освітньої програми	7,5%	1,98%
7	не містять інформації про сервіс чи курс із локалізації в офіційних документах чи офіційному сайті	31,3%	89,02%

Постановка завдання. Метою розвідки є визначення професійного профілю перекладача-локалізатора та відбиття складників цього профілю (компетенцій) освітньо-професійних програмах українських вищих навчальних закладів, що готують фахівців зі спеціальності 035 – *Філологія, спеціалізації – переклад*. Предметом аналізу слугували Національний класифікатор України «Класифікатор професій», загальноєвропейський класифікатор професій ESCO v.1.1 (European Skills, Competences, Qualifications and Occupations), а також п’ять силабусів навчальних курсів українських ЗВО, назви яких містять компонент «локалізація». Об’єктом дослідження слугували професійні компетентності, описані в силабусах [9–13] та класифікаторах [14; 15].

Завдання розвідки:

- порівняти обсяг посадових обов’язків та професійних компетенцій професії перекладача-локалізатора в Україні та країнах ЄС;
- здійснити аналіз структури та тематики курсів локалізації, що викладаються в українських ЗВО.

Виклад основного матеріалу. Питання змісту, структури та тематик академічних курсів має починатися з професійного профілю осіб, які працюватимуть за заявленою професією і демонструватимуть набуті навички на реальному місці роботи. Складність визначення особливостей профілю локалізатора для українського ринку та академічної спільноти є комплексною проблемою, що стає проблемою для всіх стейкхолдерів. Станом на зараз в українському Національному класифікаторі України «Класифікатор професій» локалізаторів «не існує», а публічної інформації щодо вимог до перекладача-локалізатора, яку можна було б уважати достатньо системною, аби покласти її в основу академічного курсу, гостро бракує.

Не слід уважати невідповідність академічним програм вимогам ринку лише українською проблемою. Комплексною відповіддю невідповідності європейських академічних програм підготовки фахівців у різних секторах економіки вимогам реального ринку став проект *Cedefop* [16], що мав на меті визначення джерел інформації про професійні профілі (класифікатори професій) різних країн Європейського Союзу і порівняння (принаймні визначення основ для порівняння) із запропонованими в загальноєвропейському класифікаторі професій ESCO v.1.1 (European Skills, Competences, Qualifications and Occupations). Цей класифікатор – проект Генерального директорату Європейської комісії із зайнятості і соціальних справ, реліз якого відбувся у 2017 р., а останнє оновлення – у 2022 р. Запропоновані в класифікаторі компетенції фахівців переважно відтворюють ті знання, вміння та навички, які потребує роботодавець і, вочевидь, мають братися за основу установами, які готують фахівця, що міг би обійняти ту чи

іншу посаду. У відповідь на змушену міграцію українських фахівців за підтримки Європейського фонду освіти як агенції ЄС класифікатор професій було перекладено (локалізовано?) для представників української локалі. Логічно припустити, що Міністерство освіти і науки України, за участі якого здійснювалася ця ініціатива [17], розглядає цей ресурс як надійний для української академічної та професійної спільнот і може бути використаний усіма зацікавленими сторонами як такий, що сприяє професійній мобільності всередині Європи через «спільну мову», що описує професійні вміння та навички.

localiser	перекладач-локалізатор
Professionals Legal, social and cultural professionals Authors, journalists and linguists Translators, interpreters and other linguists translator localiser	Професіонали Професіонали в галузі права, соціальної сфери й культури Письменники, журналісти й лінгвісти Письмові та усні перекладачі й інші лінгвісти перекладач перекладач-локалізатор
Description	Description
Code	Code
2643.6.1	2643.6.1
Description	Description
Localisers translate and adapt texts to the language and culture of a specific target audience. They convert standard translation into locally understandable texts with flairs of the culture, sayings, and other nuances that make the translation richer and more meaningful for a cultural target group than it was before.	Localisers translate and adapt texts to the language and culture of a specific target audience. They convert standard translation into locally understandable texts with flairs of the culture, sayings, and other nuances that make the translation richer and more meaningful for a cultural target group than it was before.
Alternative Labels	Alternative Labels
localisation translator localisation games tester localisation tester localiser quality assurance tester localizer localiser QA tester localisation project manager	localisation translator localisation games tester localisation tester localiser quality assurance tester localizer localiser QA tester localisation project manager
Essential Skills and Competences	Essential Skills and Competences
master language rules review translation works revise translation works use localisation tools update language skills translate texts translate tags improve translated texts comprehend the material to be translated apply grammar and spelling rules provide written content preserve original text translate language concepts develop a translation strategy proofread text consult information sources adapt text culturally	зрозуміти матеріал для перекладу вичитувати текст володіти мовними правилами розробляти стратегію перекладу перекладати тексти адаптувати текст за нормами культури перекладати мовні поняття перевіряти роботи перекладачів перевіряти переклад творів покращити якість перекладів перекласти теги зберегти оригінальний текст надавати письмовий зміст використовувати інструменти локалізації оновлювати мовні навички
Essential Knowledge	Essential Knowledge
grammar spelling postediting	ознайомитися з інформаційними джерелами застосовувати правила граматики й правопису
Optional Skills and Competences	Optional Skills and Competences
analyse cultural trends contextualise artistic work attend gaming tests develop the product catalogue adapt developed game to the market employ translation techniques employ assessment techniques to anticipate translation efforts read pre-drafted texts perform product testing study cultures follow translation quality standards speak different languages use dictionaries use computer-aided translation communicate with local residents develop terminology databases analyse text before translation evaluate translation technologies use translation memory software observe confidentiality liaise with advertising agencies	вивчати культури співпрацювати з рекламними агентствами дотримуватися конфіденційності контекстуалізувати мистецькі твори дотримуватися стандартів якості перекладу зачитувати підготовлені тексти аналізувати культурні тенденції використовувати методи оцінки, щоб передбачити зусилля з перекладу оцінювати технології перекладу виконувати тестування продукції розробляти термінологічні бази даних використання словників застосовувати методи перекладу розробити каталог продукції аналізувати текст перед перекладом використовувати програмне забезпечення пам'яті перекладів відвідувати ігрові тести спілкуватися з місцевими мешканцями адаптувати розроблену гру до ринку використовувати комп'ютерний переклад розмовляти різними мовами
Optional Knowledge	Optional Knowledge
transcreation terminology content marketing strategy literature semantics types of literature genres unseen translation linguistics anthropology	термінологія переклад із листа стратегія контент-маркетингу лінгвістика транскреція види літературних жанрів семантика антропологія література

Рис. 1. Професійна картка «localiser/перекладач-локалізатор» в англійській та українській версіях ESCO

Як бачимо, запропоновані англо- та україномовна версії не ідентичні за обсягом, подекуди термінологічні відповідники викликають питання, як-от: *attend gaming tests/відвідати ігрові тести*, *provide written content/надавати письмовий зміст*, *translate language concepts/перекладати мовні поняття* тощо. У цілому сама якість локалізованого для української локалі продукту

ESCO v.1.1 підтверджує дані загальноєвропейських досліджень, згідно з якими серед причин, що мають негативний вплив на швидкість та якість виконання локалізаційних проєктів, чи не найбільшою є проблема з термінологією [18]. Утім, проблема з відповідністю значно глибша, адже йдеться про незгармонізованість цілої галузі перекладу. Згідно зі стандартом щодо термінологічної роботи, спочатку гармонізують поняття, тобто встановлюють відповідність між двома або більше тісно пов'язаними чи перехресними поняттями, які мають професійні, технічні, наукові, соціальні, економічні, лінгвістичні, культурні чи інші відмінності, щоб усунути чи зменшити їхні відмінності, а лише потім гармонізують терміни, тобто добирають позначки для згармонізованого поняття різними мовами. Отже, логічно, що перед тим як локалізувати загальноєвропейський класифікатор професій для українського локалю, слід з'ясувати, наскільки згармонізованою є система понять (професії), їхні онтологічні зв'язки у відповідних локалях [19].

Чинний в Україні Класифікатор професій разом з іншими національними стандартами має статус нормативного документа. Він був розроблений на виконання Постанови «Про Концепцію побудови національної статистики України та Державну програму переходу на міжнародну систему обліку і статистики» від 04.05.1993 № 326 і призначений для застосування центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, Федерацією роботодавців України, усіма суб'єктами господарювання під час внесення запису про роботу до трудових книжок працівників [15]. Як зазначалося вище, український Класифікатор не містить такої професії, як локалізатор, однак дотичність до перекладацького фаху (опосередковано відбита в україномовній версії ESCO через номінацію «перекладач-локалізатор») спрямовує нас до пошуку відповідників у відповідних рубриках українського Класифікатора. Згідно з нормативним документом, професії «філологи, лінгвісти, перекладачі та усні перекладачі» перебувають у межах такої системи понять:

244. Професіонали в галузі економіки, соціології, археографії, археології, географії, кримінології та палеографії;

244.2. Професіонали в галузі філології, лінгвістики та перекладів;

2444.1. Наукові співробітники (філологія, лінгвістика, переклади);

2444.2. Філологи, лінгвісти, перекладачі та усні перекладачі.

Код ?	Код ЗКППТР ?	Випуск ЄТКД ?	Випуск ДКХП ?	Професійна назва роботи
2444.1	-	-		Графолог
2444.1				Молодший науковий співробітник (філологія, лінгвістика та переклади)
2444.1	23667	-		Науковий співробітник (філологія, лінгвістика та переклади)
2444.1				Науковий співробітник-консультант (філологія, лінгвістика та переклади)
2444.1				Філолог-дослідник
2444.1				Фольклорист

Код ?	Код ЗКППТР ?	Випуск ЄТКД ?	Випуск ДКХП ?	Професійна назва роботи
2444.2	20604	-		Гід-перекладач
2444.2				Лінгвіст
2444.2	24316		1	Перекладач
2444.2	24325	-		Перекладач технічної літератури
2444.2	24319		80	Перекладач-дактилолог
2444.2	24322	-		Перекладач-секретар сліпого вчителя(викладача)
2444.2				Професіонал з фольклористики
2444.2	24559		18	Редактор-перекладач
2444.2				Філолог

Цілком очевидно, що складно гармонізувати те, в основі чого від початку лежать різні родові ознаки. Так, в уявленні українських розробників, переклад (і – потенційно – локалізація) дотичний до економіки, соціології, археографії, археології, географії, кримінології та палеографії, натомість у поняттєвій системі ESCO – до галузі права, соціальної сфери і культури. Імовірно, причина такої відмінності комплексна: глобально – у пострадянському спадку, який розглядав переклад як престижну, але «екзотичну» послугу для декодифікування незрозумілого (як археологічний) або й ворожого або небезпечного (як кримінологічний) контенту, а також у відвертій застарілості класифікатора. Натомість ESCO, вочевидь, розглядає послуги перекладу в контексті соціальних прав, інклюзії та доступності, тому розміщує ці професії як видові на відповідних гілках ієрархії. У визначенні Globalization and Localization Association (GALA) зазначається, що «локалізація – це процес адаптування продукту чи сервісу до певної локалі. Переклад – це один зі складників локалізаційного процесу. Іншими складниками є адаптація графіки для місцевого ринку, модифікування макетів сторінок з урахуванням перекладеного, зміни валют, способу відтворення дат, адрес, номерів телефонів, **урахування місцевого законодавства** (виділено нами. – О.Б., К.Б.) тощо» [20]. Якщо розглядати адаптацію рубрикатора ESCO v.1.1 (European Skills, Competences, Qualifications and Occupations) як локалізацію, а не просто переклад, очевидно, що не враховано достатньо важливий фактор – місцеве (українське) законодавство, яке фіксує інакші порівняно з європейським професійне місце та статус професії перекладача (потенційно й локалізатора).

Утім, відсутність професії «(перекладач)-локалізатор» в українському Класифікаторі професій, разюча відмінність родовидових зв'язків у поняттєвій системі українського і європейського законодавств не стають на заваді ні самій професії, ні рефлексіям навколо неї як у професійному перекладацькому, так і в академічному середовищі. Наявність курсів локалізації у деяких освітньо-професійних програмах із підготовки філологів, інтерес до дослідження тематики на рівні магістерських досліджень тощо дають змогу констатувати прогресивність і відкритість до потреб ринку окремих навчальних установ. Звісно, що за відсутності чітких орієнтирів у вітчизняному законодавстві керуватися розробникам програм доводиться або досвідом розроблення відповідних курсів іноземними колегами (у двох із п'яти проаналізованих силабусів – колегами з РФ, чий досвід у розробці локалізаційних курсів, на наше переконання, не виглядає переконливішим, аніж досвід українських фахівців), або буквально по крихтах зібраним матеріалам представників ринку локалізації у публічних виступах чи публікаціях.

Імовірно, набір професійних знань, умінь та навичок, який описано в ESCO, можна і варто сприймати як своєрідний орієнтир для структурування відповідних академічних курсів. Зауважимо, що в ESCO «перекладач-локалізатор» – видове поняття до родового «перекладач», отже, логічно припустити, що набір професійних компетенцій у цілому буде збігатися, однак міститиме і відмінну частину, яка, власне, і відрізнятиме фахівця-локалізатора. За відсутності окремої рамки професійних компетенцій для локалізаторів спиратимемося на модель *EMT Competence Framework – 2022* для перекладачів, що містить такі *Areas/блоки компетенцій: Мовно-культурні/Language and Culture (transcultural and sociolinguistic awareness and communicative skills), Перекладацькі (стратегічні, методологічні, галузеві)/Translation (strategic, methodological and thematic competence), Технологічні (інструменти та застосунки)/Technology (tools and applications), Особистісні та міжособистісні/Personal and Impersonal, Сервісоорієнтовані/Service provision* [21] задля виділення цих «окремішніх» компетенцій. Тут і далі через фрагментарність локалізації ESCO для українських користувачів надаємо визначення вмінь та навичок у вихідній (англійській версії). На нашу думку, наявність дефініцій англійською мовою дасть змогу компенсувати вади термінології, спричинені автоматизованим перекладом.

Таблиця 2

**Професійний профіль перекладача-локалізатора у ESCO
(англомовна та україномовна версії)**

Area /Блоки компетенцій (EMT Competence Framework – 2022)	Skills and competences / Вміння та навички	Definitions / Визначення
Мовно-культурні (міжкультурна та соціолінгвістична обізнаність та комунікативні навички / Language and Culture (transcultural and sociolinguistic awareness and communicative skills)	adapt text culturally/ адаптувати текст за нормами культури	<i>Adjust text so it is culturally and linguistically acceptable to the reader, while preserving the original message and nuance of the text.</i>
	analyse cultural trends/ аналізувати культурні тенденції	Keep up to date with popular cultural trends such as pop culture, cultural and social slang.
	study cultures/вивчати культури	Study and internalise a culture that is not your own to truly understand its traditions, rules, and workings.
	contextualize artistic work/ контекстуалізувати мистецькі твори	Identify influences and situate your work within a specific trend which may be of an artistic, aesthetic, or philosophical natures. Analyse the evolution of artistic trends, consult experts in the field, attend events, etc.
	translate language concepts / перекладати мовні поняття	Translate one language into another language. Match words and expressions with their corresponding brothers in other languages, while making sure that the message and nuances of the original text are preserved.
	provide written content/ надавати письмовий зміст	<i>Communicate information in written form via digital or print media according to the needs of the target group. Structure the content according to specifications and standards. Apply grammar and spelling rules.</i>
Перекладацькі (стратегічні, методологічні, галузеві)/ Translation (strategic, methodological and thematic competence),	develop a translation strategy/розробляти стратегію перекладу	Perform research to better understand a translation issue and develop the translation strategy that would remediate the encountered problems.
	develop terminology databases/розробляти термінологічні бази даних	Collect and submit terms after verifying their legitimacy in order to build up terminology databases on an array of domains.
	employ assessment techniques to anticipate translation efforts/ використовувати методи оцінки, щоб передбачити зусилля з перекладу	Oversee the work needed to complete a translation by employing assessment techniques to measure the length and degree of difficulty.
	assess translation technologies оцінювати технології перекладу	Use technologies for translation and provide observations on their use for defined purposes.
	translate tags/ перекладати теги	<i>Interpret and translate tags from one language to another striving for accuracy in the target language.</i>

Продовження таблиці 2

Area /Блоки компетенцій (EMT Competence Framework – 2022)	Skills and competences / Вміння та навички	Definitions / Визначення
Технологічні (інструменти та застосунки)/Technology (tools and applications),	use translation memory software/ використовувати програмне забезпечення пам'яті перекладів	Facilitate efficient language translation using translation memory software.
	Use localization tools/ використовувати інструменти локалізації	Employ a variety of translation tools aimed at helping the localisation and adaptation processes for translation works.
	Use computer-aided translation / використовувати комп'ютерний переклад	<i>Operate computer-aided translation (CAT) software to facilitate the language translation processes.</i>
Сервісорієнтовані/Service provision	follow translation quality standards/ дотримуватися стандартів якості перекладу	Comply with agreed standards, such as the European standard EN 15038 and the ISO 17100, to ensure that requirements for language-service providers are met and to guarantee uniformity.
	employ assessment techniques to anticipate translation efforts/ використовувати методи оцінки, щоб передбачити зусилля з перекладу	Oversee the work needed to complete a translation by employing assessment techniques to measure the length and degree of difficulty.
	evaluate translation technologies/ оцінювати технології перекладу	Use technologies for translation and provide observations on their use for defined purposes
	perform product testing/ виконувати тестування продукції	Test processed workpieces or products for basic faults.
	liaise with advertising agencies/ співпрацювати з рекламними агентствами	Communicate and cooperate with advertising agencies in transmitting the goals and specifications of the marketing plan. Liaise to develop an advertising and promotional campaign that represent the aim of the marketing plan.
	adapt developed game to the market/ адаптувати розроблену гру до ринку	Follow gaming trends in order to adjust the development of new games to the current needs of the market.
	attend gaming tests/ відвідати ігрові тести	Be in attendance when the technical and live gaming tests are taking place, to receive feedback and make the necessary alterations.
	develop the product catalogue/ розробити каталог продукції	Authorise and create items in relation to the delivery of a centrally held product catalogue; make recommendations in the further developing process of the catalogue.

Зауважимо, що такі навички, як *переклад з листа, транскрипція, знання з теорії літератури, семантики, антропології, стратегії контент-маркетингу* тощо, наведені в переліку класифікатора ESCO як *optional /факультативні*, тому вони не бралися до уваги під час аналізу.

Аналіз силабусів курсів із локалізації, що викладаються у ЛНУ імені Івана Франка, Інституті бізнесу та сучасних технологій, Вищому навчальному закладі Укроопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», Національному технічному університеті України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» та Одеському національному

університеті імені І.І. Мечникова, Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка, свідчить про достатню увагу розробників курсів до мовно-культурного та технологічного складників, зокрема до використання програмного забезпечення пам'яті перекладів та інших інструментів локалізації. Натомість сервісоорієнтовані навички на кшталт *employ assessment techniques to anticipate translation efforts/використовувати методи оцінки, щоб передбачити зусилля з перекладу, follow translation quality standards/дотримуватися стандартів якості перекладу* залишаються поза увагою. Слід відзначити, що більшість проаналізованих силабусів містить теми, присвячені транскреації, хоча такі навички було визначено в ESCO як факультативні, що у цілому відбиває ринкові тенденції до розмежування спеціалізацій транскреатора та локалізатора.

Звичайно, слід зважати на те, що обсяг та специфіка курсів можуть бути різними залежно від специфіки освітньо-професійних програм, тож вимагати від розробників програм урахування абсолютно всіх аспектів на разі неможливо. Однак не можна не вітати академічний і дидактичний інтерес до даної лінгвістичної послуги і намагання надати молодим фахівцям необхідні навички та інструменти навіть за відсутності необхідного законодавчого підґрунтя.

Висновки. Аналіз ситуації з визначенням професійних профілів перекладачів-локалізаторів в Україні і ЄС свідчить про системну проблему такого визначення на інституційному та законодавчому рівнях України. На нашу думку, фіксоване в Українському національному класифікаторі професій визначення і місце фаху перекладача є таким, що не відповідає сучасним реаліям і має бути системно переглянутим. Професія локалізатора потребує фіксації в національному законодавстві України із визначенням відповідних компетенцій і навичок з урахуванням європейського досвіду. Курси з локалізації мають розроблятися у відповідних освітньо-професійних програмах із підготовки фахівців зі спеціалізації «переклад» через затребуваність таких фахівців на сучасному українському і міжнародному ринку лінгвістичних послуг. Зміст та структура академічних курсів мусять першочергово визначатися вимогами до фахівців на ринку локалізаційних послуг і мати на меті набуття випускниками технологічних, сервісоорієнтованих, мовно-культурних компетенцій. Джерелом інформації про такі компетенції на даному етапі може слугувати загальноєвропейський класифікатор професій ESCO v.1.1 (European Skills, Competences, Qualifications and Occupations), а також співпраця з локалізаторами-практиками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Schäler R. Localization. *Encyclopedia of Translation Studies* / ed. by M. Baker, G. Saldanha. Abingdon : Routledge, 2007. P. 115.
2. Sánchez Ramos M.D.M., Torres-del-Rey J., Morado Vazquez L. Localisation Training in Spain and Beyond: Towards a Consensus on Content and Approach. *Hermes*. 2022. № 62. P. 1–26.
3. O'Brien Sh., Rossetti A. Neural Machine Translation and the Evolution of the Localisation Sector: Implications for Training. *Journal of Internationalization and Localization*. 2020. № 7(1–2). P. 95–121.
4. Онищенко Ю. Локалізація програмних продуктів у англо-українському перекладі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Київ, 2008. 257 с.
5. Бондаренко К., Бондаренко О. Локалізація в європейських та українських програмах підготовки перекладачів. *Збірник тез доповідей I Міжнародної науково-практичної конференції «Слово в сучасній науковій парадигмі: євроінтеграційний контекст»*, 24–25 листопада 2022 р. Кропивницький, 2022. С. 192–196.
6. Бондаренко О. Лексико-синтаксичні та мовностилістичні особливості перекладу текстової частини сервісу «Google+». *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. 2017. Вип. 159. С. 304–307.
7. Літня школа перекладу. URL: <https://goo.su/yY31ek> (дата звернення: 02.02.2023).
8. Амеліна С.М., Тарасенко Р.О. Особливості формування інформаційної компетентності майбутніх перекладачів в аспекті підготовки до здійснення процесів локалізації програмних продуктів. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. № 53. Вип. 3. С. 49–60.
9. Бондаренко О.С. Силабус курсу «Основи локалізації» 2021–2022 н.р. Галузь знань, шифр та назва спеціальності: 03 – Гуманітарні науки, 035 – Філологія, 035.041 «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська» / Кафедра перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, факуль-

тету української філології, іноземних мов та соціальних комунікацій, Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка.

10. Бриська О.Я. Силабус курсу «Транскреція і локалізація як види перекладу» 2019–2020 н. р. Галузь знань, шифр та назва спеціальності: 03 – Гуманітарні науки, 035 – Філологія, 1.035.04 Германські мови та літератури (англо-український переклад) / Кафедра перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура, факультет іноземних мов, ЛНУ імені Івана Франка.

11. Гринько О.С. Силабус навчальної дисципліни «Диверсифікації перекладацької діяльності», 2021–2022 Ступінь вищої освіти – магістр, Галузь знань, шифр та назва спеціальності: 03 Гуманітарні науки, 035 Філологія, 035.041.01 Переклад з англійської мови та другої іноземної українською / Кафедра теорії та практики перекладу, факультет романо-германської філології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

12. Король Т.Г. Силабус навчальної дисципліни «Транскреція й локалізація» на 2021–2022 н.р., Ступінь вищої освіти: бакалавр, Галузь знань, шифр та назва спеціальності: 03 Гуманітарні науки, 035 Філологія, 035.041 «Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська» / Кафедра української, іноземних мов та перекладу, Інститут бізнесу та сучасних технологій, Вищий навчальний заклад Укроопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

13. Матковська Г.О. Основи локалізації, Робоча програма навчальної дисципліни (силабус), 2020–2021, Рівень вищої освіти: Другий (магістерський), Галузь знань, шифр та назва спеціальності: 03 Гуманітарні науки, 035 Філологія, Освітня програма Германські мови та літератури (переклад включно), перша – англійська / Кафедра теорії, практики та перекладу англійської мови, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

14. What is ESCO. URL: <https://esco.ec.europa.eu/en/news/esco-v11-live> (дата звернення: 02.02.2023).

15. Держспоживстандарт. Національний класифікатор України «Класифікатор професій ДК 003: 2010». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text>, 2010 (дата звернення: 02.02.2023).

16. Cedefop. Comparing vocational education and training qualifications: towards methodologies for analysing and comparing learning outcomes. Luxembourg : Publications Office. *Cedefop reference series*. 2022. № 121. URL: [http://data.europa.eu/doi/10.2801/939766\(2022\)](http://data.europa.eu/doi/10.2801/939766(2022)) (дата звернення: 02.02.2023).

17. Європейська Комісія запустила україномовну версію ESCO. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/evropejska-komisiya-zapustila-ukrayinskomovnu-versiyu-esco> (дата звернення: 02.02.2023).

18. European Language Industry Survey 2022: <https://elis-survey.org/> (дата звернення: 02.02.2023).

19. Terminology work – Harmonization of concepts and terms : ISO 860:2007 (E). Third edition 2007-11-15. ISO, 2007. VI, 18 p. – (International standard) (Термінологічна робота – Гармонізування понять і термінів. Міжнародний стандарт). URL: http://online.budstandart.com.ua/catalog/doc-page.html?id_doc=70177 (дата звернення: 02.02.2023).

20. GALA (2011). What is localization. GALA. URL: <https://www.gala-global.org/knowledge-center/about-the-industry/language-services> (дата звернення: 02.02.2023).

21. URL: https://commission.europa.eu/news/updated-version-emt-competence-framework-now-available-2022-10-21_en (дата звернення: 02.02.2023).

УДК 811.161.2'23(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-204-3>

ПРОБЛЕМА ВИРАЖЕННЯ АТТИТЮДИ ДІАЛЕКТНОЇ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВНОЇ НОРМИ В МІСЦЕВОМУ МОВЛЕННІ

THE PROBLEM OF EXPRESSING THE ATTITUDE OF DIALECTAL AND LITERARY LANGUAGE NORMS IN LOCAL SPEECH

Громко Т.В.,

orcid.org/0000-0002-4661-4302

*доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка*

Клочек Л.В.,

orcid.org/0000-0002-6450-3374

*доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії, політології та психології
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка*

Аттитюда як певна налаштованість, ставлення окремих людей чи груп щодо мовних варіантів, явищ і елементів сьогодні має теоретичні та емпіричні дослідження у соціолінгвістиці, етносоціології, етнолінгвістиці та соціальній психології. Констатується перехід поняття «аттитюда» у лінгвістичну площину на предметі зіставлення діалектного та літературного стратів мови в диглосійному мововживанні. Проведене дескрибування мовної системи констатує відмінність прескриптивних даних від діалектної норми. З'ясовано засади аттитюди діалектної та літературної мовної норми в місцевому мовленні, верифіковані усним мовленням у діловій сфері та в просторіччі. Констатується факт здобуття та увиразнення знань літературної мови (наприклад, у часи національного піднесення у 90-ті роки, у період Незалежної України та в час російсько-української війни), що становить певну соціальну готовність, схильність суб'єкта, що виникає за передбачення ним певної мовної ситуації і забезпечує цілеспрямований характер відповідної мовної діяльності. Визначена авторами типологія аттитюд висуває ідею спеціальної соціологічної та лінгвістичної кодифікації мовних норм. Звертає на себе увагу актуальне для наших днів збільшення свідчень тенденцій щодо реагування та відбивання в аттитюдах по відношенню до специфічних обставин (війна, переселення, голод, безробіття) та побутових колізій, що можуть бути змінені в результаті ситуаційних вимог, непередбачених або надзвичайних подій. При цьому мовними аттитюдами виражаються ставлення до військових, добровольців, працівників критичних інфраструктур, волонтерів, постраждалих, донорів, донаторів та ін. Зовнішні чинники при цьому викликають кореспондувальні поведінкові наміри: розпитування, наведення в приклад очевидного, творчий переказ побаченого, почутого, індивідуальна відмова коментувати з особистих причин. У перспективі чітка й об'єктивна аттитюда україномовних носіїв на базі законодавчих та мовноосвітніх реформ дасть позитивні результати мововживання.

Ключові слова: соціолінгвістика, аттитюда, мовна аттитюда, мовна норма, діалектне мовлення, літературна норма, дескрипція.

In the article studies attitude as a certain position, side of individuals or groups towards language variants, phenomena and elements, which has been theoretically and empirically studied in sociolinguistics, ethnosociology, ethnolinguistics and social psychology. The article states the transition of the concept of "attitude" to the linguistic plane in terms of comparing dialectal and literary strata of the language in diglossic language use. The conducted descriptive analysis of the language system states the difference between prescriptive data and the dialectal norm. The principles of the attitude of dialectal and literary language norms in local speech, verified by oral speech in the business sphere and in the vernacular, are clarified. The fact of acquiring and expressing knowledge of the literary language (for example, during the national upsurge in the 90s, during the period of Independent Ukraine and during

the Russian-Ukrainian war) is stated, which constitutes a certain social readiness, a subject's inclination, which arises when he/she anticipates a certain language situation and ensures the purposeful nature of the corresponding language activity. The typology of attitudes defined by the authors puts forward the idea of a special sociological and linguistic codification of language norms. It is noteworthy that the increasing evidence of tendencies to react and reflect in attitudes in relation to specific circumstances (war, resettlement, famine, unemployment) and everyday collisions can be changed as a result of situational requirements, unforeseen or extraordinary events. At the same time, language attitudes are expressed through attitudes toward the military volunteers, critical infrastructure workers, volunteers, victims, donors, etc. External factors trigger corresponding behavioral intentions, such as questioning, citing the obvious, creative retelling of what one has seen or heard, and individual refusal to comment for personal reasons. In the long run, a clear and objective attitude of Ukrainian speakers based on legislative and language education reforms will give positive results in language use.

Key words: sociolinguistics, attitude, language attitude, language norm, dialect speech, literary norm, description.

Постановка проблеми. Мова як основний чинник формування соціальної свідомості мовців посідає важливе місце у формуванні етнічної ідентичності. Початок ХХІ ст. привніс цілу низку наукових ідей соціолінгвістичного, етносоціологічного, етнографічного, етнолінгвістичного, соціально-психологічного аналізу взаємозв'язку та реалізації стратиграфії різних мовних рівнів, серед яких і проблеми сучасного стану української мови в загальнонародному її вияві. На різних рівнях аналізу цих міждисциплінарних векторів виявляється незаперечний факт: реальне використання мови в мовленнєвому контексті опирається на соціально-психологічні постулати використання мовних варіантів у різних сферах суспільного життя, визначається ставленням мовців – аттitudою – до стандартизованих і нестандартизованих мовних варіантів [2, с. 90]. Сьогодні назріває проблема дослідження мовної аттitudи носіїв певного діалекту та літературної мови.

Мовна варіантологія, що виражається у мововживанні в різних сферах життя суспільства, сьогодні має низку чинників свого формування. Серед них актуалізується ставлення мовців до форми вираження мовної норми на тлі діалінгвізації (володіння діалектною й літературною мовою). Питання мовних варіантів аж ніяк не є нерегламентованим, особливо в різновидах офіційної мови. Норми усної та писемної літературної мови вивчаються під час здобування освіти, регламентованої державним устроєм певних історичних та геополітичних епох. Отже, вікова стратиграфія мовної варіативності є важливою для детермінування норми суспільними обставинами. Попри питання підтримання державного статусу української літературної мови мовець як громадянин має відчувати пріоритетну роль девіацій мововживання, а також підтримувати лінгвокультурний та традиційно-звичаєвий рівень носія діалекту [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та емпіричні дослідження цього питання актуалізуються для вивчення регіональних варіантів, говірок, койне тощо, за якого науково визнається взаємонаповнення діалектів і літературної мови [3; 4]. М. Пилипинський вважає, що літературну мову також можна розглядати одним із діалектів національної мови, але діалект особливий, головний – «інтердіалект» (див. із посиланням на [12, с. 12]), позаяк літературна мова постає з діалектів і постійно поповнюється ними на лексичному рівні. Більшість носіїв літературної мови спілкується якимось із регіональних її варіантів (чи материнською говіркою), навіть якщо вони цього не усвідомлюють або кваліфікують її просторіччям [1, с. 7].

Постановка завдання. Як певна налаштованість, ставлення окремих людей чи груп щодо мовних варіантів, явищ і елементів мовна аттitudа має реальне вираження. Почасти терміном «аттitudа» позначають «оцінні судження, які сформувалися в людини про мовні явища» [16, с. 135]. У світлі гуманістичних підходів до суспільного буття народу та перцептивного, індивідуального бачення закономірностей системи мовлення мовця аттitudа сьогодні постає не лише як соціологічне, психологічне поняття, а й переходить у лінгвістичну площину гуманітарного маргіналу. Адже ставлення до мови – це «ставлення окремої людини чи спільноти до мов та мовних варіантів, на які впливають пов'язані з ними знання» [14, с. 315–316].

Виклад основного матеріалу. Аттїюдa визначається на соціолінгвістичному рівні з урахуванням реалізації явищ діалектного та літературного стратів мови.

Диглосія за варіантного мововживання є важливим потенціалом вибору мовних варіантів, їхніх окремих елементів та правил. При цьому ставлення мовця до мови в науці позначається терміном «*аттїюдa*». Видатний лінгвокогнітивіст сучасності Й. Кісс про вибір людського фактору зазначає: «Те, що в житті через певні причини чи безпідставно ми вважаємо неприємним, потворним, зміцненим чи застарілим, те уникаємо, а те, що вважаємо гарним, цінним, корисним – наслідуюмо. Так відбувається і в мові» [15, с. 321].

Проведене дескрибування мовної системи [6] констатує відмінність прескриптивних даних від діалектної норми. Так, дескрипція характеризує мовносистемні уявлення носіїв певної говірки. На відміну від прескриптивного опису граматики літературного страту, яка відповідає на питання: «Якою мовою повинна бути?», дескриптивний підхід до граматичних явищ полягає у відповідях на питання: «Яка мова насправді?» [6, с. 135]. Ці мовні дані зіставляють мовні універсалиї та мову, засновану на вживанні. Такі підходи повністю відповідають протиставленню двох методів пізнання – позитивістського номотетичного (прагне пошуку доведених закономірностей) і антипозитивістського ідеографічного (описує явища такими, якими вони є) [9, с. 37].

Дані соціолінгвістичного інтерв'ювання та корпусу офіційного діловодства показують специфіку «місцевого правопису», почасти не регламентованого літературною мовною нормою. Такі акти відходу від літературних стандартів не розглядаються як адміністративні правопорушення з боку укладачів-документалістів, що не веде до кардинального вирішення проблеми в офіційному обігу.

Мовна аттїюдa як соціальна установка виступає суб'єктивною орієнтацією мовців на певні соціально прийнятні способи поведінки. Вони полягають як у вдосконаленні власного мововживання, так і в редагуванні під суспільні норми інших членів мовної спільноти. Здобуття та увиразнення знань літературної мови (наприклад, у часи національного піднесення в 90-ті роки, у період Незалежної України та в час російсько-української війни) становить певну соціальну готовність, схильність суб'єкта, що виникає за передбачення ним певного об'єкта (або ситуації) і забезпечує цілеспрямований характер перебігу діяльності щодо даного об'єкта. Сукупність усіх реакцій мовної аттїюди (позитивних і негативних, сприятливих і несприятливих, специфічних і неспецифічних) є конструктором ціннісних мовних кліше, фразеологізмів, маркувальних аплікацій тощо [6]. Базовими категоріями реакцій є: когнітивні (відображення індивідуального сприйняття об'єкта і мовне його вираження) [5]; афективні (оцінка об'єкта і випробовування до нього почуттів); конотативні (поведінкові наміри, тенденції і дії у мовному відношенні до об'єкта). Усі ці кластери містять оцінку в мовній аттїюді. Прикладами мовних аттїюд є правопис іншомовних власних назв із недотриманням правил транслітерації; уживання діалектних слів, явищ, фонетичного оформлення в мовленнєвих конструкціях; засмічення текстів інвективною лексикою тощо. Аттїюди можуть мати дискримінаційний і нетолерантний вияв до різних релігійних концесій, людей із нетрадиційною орієнтацією, інвалідів та людей із вадами, розрізнення за гендерними ознаками тощо.

Сьогодні збільшуються свідчення тенденцій щодо реагування та відбивання в аттїюдах по відношенню до специфічних обставин (війна, переселення, голод, безробіття) та побутових колізій, що можуть бути змінені в результаті ситуаційних вимог, непередбачених або надзвичайних подій. Мовними аттїюдами виражаються ставлення до військових, добровольців, працівників критичних інфраструктур, волонтерів, постраждалих, донорів, донаторів та ін. Зовнішні чинники при цьому викликають кореспондувальні поведінкові наміри: розпитування, наведення у приклад очевидного, творчий переказ побаченого, почутого, індивідуальна відмова коментувати з особистих причин.

Мововживання формується зі шкільних років: прикладом для вихованців є вчителі-наставники, що впливають на мовну свідомість молоді, їх набір цінностей, знання мови та науки

про мову, сучасні інноваційні технології навчання [8, с. 294]. Тож ідеться про формування фахової підготовленості та рівень мововживання педагогів, і без певних упереджень та стереотипів. Унормована літературна мова – це, з одного боку, ідеал, до якого прагне весь соціум, а з іншого – національний обов'язок кожного громадянина суспільства. Діалектна мова її носіями вважається, передусім, вираженням традиції, ідентичності. Використання говіркового мовлення у своєму середовищі виражає певну дистанційовальну аттitudу – родом із села [6, с. 125]. Очевидно, причиною є ця упереджена думка про недостатній рівень грамотності, ділової трансформації та володіння технологіями, які актуальні зараз, на противагу стереотипам попередніх десятиліть – малозабезпеченість, непоінформованість, некомунікабельність. Мовна аттitudа полягає у функціональному розділенні етнолінгвістичного поля мовленнєвої діяльності: використання паремій «*Народ скаже як зав'яже*», «*Всі ми родом із села*» тощо.

Сьогодні про закладання соціолінгвістичних компетентностей до програм закладів освіти вже можна говорити не лише під час вивчення мови, а й інших гуманітарних дисциплін (громадянська освіта, соціологія, історія, правознавство, етика, деонтологія тощо). Відрадно, що такий загальнонаціональний освітній підхід сприяє раціональнішому мовному висловлюванню та використанню мовних варіантів у мовленні різних сфер суспільного життя, наприклад освітньої [8; 10; 11; 13]. Беземоційна мовна аттitudа про мовний портрет міста – від офіційно-ділового спілкування до мови соцмереж, від професійного спілкування до мовлення в громадських місцях та ін. – у воєнний час переходить у всеохопну підтримку українського мововживання, навіть діалектних і говіркових її виражень. Носії активні на курсах поглибленого вивчення української мови, під час підготовки до складання іспиту для держслужбовців, визначення рівня володіння державною мовою [7]. Негативна аттitudа представників старшого покоління, які вивчали українську мову або ще за радянськими стандартами, або факультативно, виражається в характеристиці її невнормованості, насиченні лексичними росіянізмами та граматичними мовними кальками, стилістичним колапсом. Такі явища мовці виправдовують «попередньою традицією» і мовні явища кваліфікують як синонімічні до української мови. Отже, мовна аттitudа залишається непевною щодо унормування у своєму історичному розвитку, що вимагає спеціальної лінгвістичної кодифікації. Толерантність до носіїв нестандартизованих мовних варіантів не повинна дозволяти проникати мовним покручам у ділову, професійну та виробничі сфери суспільного життя.

Висновки. Теоретичні та емпіричні дослідження аттitudи притаманні соціолінгвістиці, етносоціології, етнолінгвістиці та соціальній психології. Мовна аттitudа проводиться на предмет зіставлення діалектного та літературного стратів мови в диглосійному мововживанні. Дескрибування окремої діалектної мовної системи констатує відмінність прескриптивних даних від діалектної норми, а також усного мовлення у діловій сфері та в просторіччі. Запропонована типологія аттitud висуває ідею спеціальної соціологічної та лінгвістичної кодифікації мовних норм. Внутрішні чинники демонструють реагування та відбивання в аттitudах відношення до специфічних обставин (війна, переселення, голод, безробіття) та побутових колізій і можуть бути змінені в результаті ситуаційних вимог, непередбачених або надзвичайних подій. Зовнішні чинники при цьому викликають кореспондувальні поведінкові наміри. У перспективі чітка й об'єктивна аттitudа україномовних носіїв на базі законодавчих та мовноосвітніх реформ дасть позитивні результати мововживання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гриценко П. Українська діалектна лексика: реальність і опис (деякі аспекти). *Діалектна лексика: лексикологічний, лексикографічний та лінгвогеографічний аспекти* : матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції. Глухів : РВВ ГДПУ, 2005. С. 5–23.
2. Громко Т.В. Прагматика корпусу усних текстів говірки в лінгвістичному описі. *Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук XXI століття* : матеріали міжнародної наукової конференції, м. Черкаси, 7 серпня 2020 р. Україна : МЦНД, 2020. Т. 2. С. 89–91.

3. Громко Т.В., Ситник К.М. Назви на позначення їжі за текстографічними даними Центральної України. *Сучасні напрями розвитку педагогіки та педагогічної психології; актуальні питання філології та мовознавства* : матеріали міжнародної спеціалізованої наукової конференції, м. Тернопіль, 19 березня, 2021 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця : Європейська наукова платформа, 2021. С. 44–47.
4. Громко Т., Грабова О. Діалектні тексти як аспект вивчення рибальської лексики говірки. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методики викладання іноземних мов»*, 25 січня 2021 р. / ред. кол.: М.Я. Оленяк (відп. ред.) та ін. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2021. С. 21–25.
5. Громко Т.В. Сучасна текстографія діалектоносіїв степової говірки. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. 2019. Вип. 175. С. 29–33.
6. Громко Т.В. *Методологія та досвід дескрипції говірки* : монографія. Дніпро : Середняк Т.К., 2021. 452 с.
7. Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 21.01.2023).
8. Дудич-Лакатош К. Належне ставлення до говірок – запорука ефективного викладання рідної мови. *Contemporary Studies in Foreign Philology*. 2020. С. 291–300.
9. Дудич-Лакатош К., Лібак Н. Закарпатська освіта крізь призму діалектної агітюдії. *Філологічний часопис*. 2021. Вип. 1. С. 34–44.
10. Клочек Л.В. Вихідні наукові положення розвитку соціальної справедливості особистості педагога. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2017. Вип. 3. Т. 2. С. 30–36.
11. Клочек Л.В. Соціальна справедливість у педагогічній взаємодії: психологічний вимір. Харків : Мачулін, 2018. 456 с.
12. Хом'як І.М. Взаємодія літературної мови і діалектів. *Дивослово*. 2000. № 10. С. 12–14.
13. Dudych-Lakatosh K. Efficiency of native language education in Transcarpathia based on a repeated questionnaire survey (2008–2018). *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series Philology*. 2020. № 44(2). P. 136–140.
14. Kiss J. A nyelvjarasokhoz es a koznyelvhez valo viszonyulas: attitudvaltozasok a magyar nyelvkozossegeben. Zoltan, A. (szerk). *Nyelv, stilus, irodalom. Koszonto konyv Peter Mihaly 70. szuletesnapjara*. Budapest, 1998. P. 315–317.
15. Kiss J. Nyelvi attitud. Dr. Sipos Jozsef (foszerk.). *Pannon enciklopedia*. Budapest, 1997. P. 321.
16. Kiss J. Tarsadalom es nyelvhasznalat. *Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest, 1995. P. 134–149.

УДК 811.161.2'373.611

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-204-4>

МОТИВАЦІЙНІ ФУНКЦІЇ ТА СЛОВОТВІРНО- МОРФОНОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА НОВОТВОРІВ

THE MOTIVATION FUNCTIONS AND WORD-FORMATION MORPHONOLOGICAL SPECIFICITY OF THE NEW WORDS

Демешко І.М.,

orcid.org/0000-0002-2982-8675

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

У статті з'ясовано мотиваційні функції та морфонологічну специфіку новотворів на матеріалі друкованих видань та Інтернет-джерел. Зазначено, що в медіатекстах переважають дериваційно-стилістичні засоби, характерні для української мови. Функціонування й активне використання новотворів у медійному дискурсі пояснюється урахуванням суспільних потреб у номінації процесів, опрідметнених дій, явищ із прагматичним спрямуванням та використанням у публіцистичному та художньому стилях. Аналіз дериваційних маркерів новотворів сприяє описові словотвірно-морфонологічних фактів творення нових похідних за допомогою морфонологічних правил.

Морфонологічний рівень формальної структури похідного активний за виявлення моделі новотворів та процесів мовної категоризації. У словотвірному гнізді розкриваються мотивоване функціонування та системна організація нових похідних, що узгоджується з ментальною онтологією та культурними традиціями, що сприяє не асимілюватися з іншими мовами, забезпечує існування метамовних аналогів у структурі мови, визначення словотвірних типів і моделей, а в морфонологічно маркованих похідних – морфонологічних типів і моделей. Характерно, що всі структурні компоненти нових слів відповідають мовній і мовленнєвій системності мовного знака й мовної практики, активності словотвірної та морфонологічної моделей, дериваційних ресурсів української мови та засобів.

Словотвірна морфонологія свідчить про розвиток мотиваційних функцій у системній ієрархії у словотвірному гнізді, динаміці щодо структури похідного. Експонентна структура похідного чітко простежується і в новотворах, ураховуючи значення твірного слова і формантів, виражає мотиваційне значення. Нові слова в медіатекстах виконують номінативну, словотвірну, емоційно-оцінну, компресивно-інформативну, діагностичну, характерологічну, інтегративну, соціально-комунікативну, прагматичну функції.

Ключові слова: словотвірна морфонологія, новотвори, девербативи, морфонологічноформувальні маркери, медійний дискурс, мотиваційні функції.

The article elucidates the motivational functions and morphonological specificity of the innovations based on the material of the printed publications and Internet sources. It is noted that the derivational and stylistic devices characteristic of the Ukrainian language prevail in the media texts. The functioning and active use of the innovations in the media discourse is explained by taking into account the social needs in the nomination of the processes, objectified actions, phenomena with a pragmatic direction and their use in journalistic and artistic styles. The analysis of the derivational markers of the new words contributes to the description of the word-formation and morphonological facts of the new derivative creation with the help of the morphonological rules.

The morphonological level of the derivative formal structure is active in the detection of the model of the language categorization innovations and processes. In the word-forming nest, the motivated functioning and systematic organization of the new derivatives are revealed, which can be explained by the mental ontology and cultural traditions, and these aspects help not assimilate with other languages and ensure the existence of the metalanguage analogs in the language structure, the definition of the word-forming types and models, and morphonological ones in the morphonologically marked derivatives. All the structural components of the new words correspond to the language and speech systematicity of the language sign and practice, the activity of the word-forming and morphological models, the derivational language resources and means.

The word-forming morphonology testifies to the development of the motivational functions in the system hierarchy of the word-forming nest, the dynamics in the relation to the derivative structure. The exponent structure of the derivative which is clearly visible in the new words, taking into account the meaning of the creative word and derivational formants, expresses a motivational meaning. The new words in the media texts perform the nominative, word-forming, emotional-evaluative, compressive-informative, diagnostic, characterological, integrative, social-communicative and pragmatic functions.

Key words: word-forming morphonology, novelties, deverbatives, morphonological-forming markers, media discourse, motivational functions.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізаційному світі мова відповідає на виклики, що надходять у зв'язку з інтеграцією інформаційного простору, воєнними конфліктами, упродовженням нових технологій, появою нових предметів, явищ, лінгвістичною економією, і зберігає свої типологічні та національні ознаки, ідентичність.

Словотвірний потенціал дериватів української мови досліджено в працях І.І. Ковалика, К.Г. Городенської, В.В. Грещука, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, О.О. Тараненко, О.А. Стишова, В.М. Вокальчук, А.М. Архангельської, Т.А. Коць, Ю.П. Маслової та ін. Проблемам словотвірної номінації, української оказіональної деривації присвячено праці А.М. Нелюби, Ж.В. Колоїз, Л.П. Кислюк, А.А. Таран, Д.В. Мазурик, Г.М. Віняр, О.М. Тищенко та ін. Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення мотиваційних функцій та морфонологічної специфіки новотворів на матеріалі друкованих видань та Інтернет-джерел.

Новотвори в медійному дискурсі сприяють унікальності мови. У медійних текстах набули поширення такі новотвори, як *арестовлення, байрактарити, відирпенити, джавелінити, кадирити, кімити, макронити, нагостомелити, чорнобаїти, шойгувати*. Це переважно десубстантиви відпропріального походження, утворені суфіксальним способом. Мовознавці наголошують, що у формуванні «мовної картини світу та її інтерпретації відіграють дериваційні процеси мови» [6, с. 4]. Висвітлення актуальних дериваційних проблем та супровідних морфонологічних трансформацій під час творення похідних, на пряму мотивації, структури словотвірних гнізд, актів деривації, моделювання структури похідних, питання категорійного словотвору набувають актуальності і потребують розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексні словотвірні одиниці (словотвірний тип, словотвірна категорія, словотвірна парадигма, словотвірне гніздо) – ментально-мовні категорії, що унаочнюють ієрархічну системність організації мови, сприяють вербалізації і концептуальному моделюванню мовної картини світу. О.А. Олексенко пропонує здійснювати аналіз відсубстантивних похідних з опертям на аналогію, пропозицію, фрейми як систему формантів когнітивного підходу [9]. І.А. Живіцька зазначає, що «мовна картина світу відображає у вербальних формах дійсність, яка сприймається свідомістю» [3, с. 21]. О.Д. Огуй наголошує, що мовна картина світу антропоцентрична, оскільки людина «створює мовні засоби фіксації та передачі знань», динамічна, соціальна, етнонаціональна, голістично-модулярна система [8, с. 17]. Н.Ф. Клименко вважає активне використання слів з абстрактним значенням, поповнення словникового складу мови інтернаціоналізмами, запозиченими словами, зростання питомої ваги композитів показником інтелектуалізації мови [5].

Спроби описати морфонологію відіменникового та відприкметникового словотворення української мови знаходимо в працях М.Ю. Федурко (під час опису морфонології словотвірних гнізд (СГ) відіменникового словотворення української мови) [12], Г.В. Пристай (під час опису морфонології СГ відприкметникового словотворення української мови) [11]. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю опису мотиваційних функцій та морфонологічної специфіки новотворів (на матеріалі друкованих видань та Інтернет-джерел).

А.Г. Антипов наголошує, що морфонологія – «особливий рівень семіозису, що базується на визнанні провідної ролі мотиваційних тенденцій» під час творення та функціонування мовних знаків [1, с. 5]. Концепція системного та ієрархічного підходів до аналізу похідних у слово-

твірному гнізді, визначення напрямку мотивації, словотвірної категорії, урахування принципів побудови СГ сприяють розгляду актуальних проблем словотвірної морфонології, визначенню структурної та морфонологічної специфіки, функціонуванню новотворів у медійному дискурсі української мови. Аналіз словотвірного ланцюжка, послідовність морфем та сполучуваність дериваційних засобів із твірним словом, пріоритетним виступає динамічний чинник. Ступінь ментальної активності дериваційних одиниць «пропорційна семіотичним функціям в ієрархічній структурі дериватів: кожний із рівнів структури похідного слова має прототип для мовної свідомості», що використовує необхідні дериваційні засоби для репрезентації [Там само, с. 5].

О.Г. Антипов, О.С. Кубрякова та їхні послідовники звертають увагу на «індексальний знаковий статус морфонологічного рівня мови»; ними доведено динамічний характер реалізації морфонологічних правил [1, с. 2], здійснено опис морфонологічних моделей, розроблено концепцію опису морфонологічної структури похідного в різних аспектах, розглянуто міжрівневий статус морфонології та її зв'язок із різними мовними рівнями. Розгляд віддієслівних дериватів у семантичному аспекті сприяє обґрунтуванню функції морфонологічних одиниць в ономасіологічному аспекті, у процесі номінації, визначення змісту похідних знаків, словотвірної категорії за синхронного опису мотивованих знаків, морфонологічну структуру яких ураховано і використано носіями мови в мовленні, зокрема під час уживання нових лексичних одиниць: *книгопоглинач, мантиєносець, словостій, теплослів'я, цареслав'я, всевідання, поватніння, профемінітивник, вінкосонетарій, перешиванець; опіслясловити, оківитися, гіркомедовий, злопутінський*. Словотвірна категоризація віддієслівних дериватів здійснюється різними шляхами, такими як: поповнення словотвірних гнізд (СГ) за рахунок новотворів, урахування ментефактів з абстрактним значенням, використання дериваційних засобів у СГ і реалізація у словотвірних категоріях.

Зв'язок морфонології із семантикою у структурі похідного мовного знака полягає у визначенні і прогнозуванні морфонологічної трансформації, морфонологічних явищ (усічення, чергування приголосних на межі морфем, голосних у кореневій морфемі, нарощення кореневої чи суфіксальної морфем, інтерференція, зміна позиції наголосу), належать до словотвірної категорії («суб'єкта дії», «суб'єкта (носія) стану», «інструменталія», «опредметнених значень дієслівних предикатів» та ін.).

Постановка завдання. Метою пропонованої розвідки є розгляд функційного навантаження, специфіки функціонування новотворів та морфонологічних трансформацій нових слів в українській мові. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) визначити мотиваційні функції новотворів (на матеріалі друкованих видань та Інтернет-джерел); 2) установити специфіку функціонування новотворів та морфонологічні трансформації неолексем в українській мові; 3) проаналізувати чинники, які детермінують структури словотвірних гнізд та наповнення словотвірних зон у словотвірній парадигмі.

На сучасному етапі розвитку українського словотвору досить гостро постає проблема класифікації вершинних дієслів у словотвірному гнізді, що сприяє морфонологічній кваліфікації девербативів, установленню морфонологічних типів чергувань під час творення девербативів, морфонологічних типів, класів словотвірних гнізд із неподільними й подільними дієслівними основами-вершинами, морфонологічних моделей, визначенню й прогнозуванню словотворчих засобів, що визначають морфонологічну специфіку словотвірних гнізд із вершинними дієсловами, а також під час творення неолексем. Сучасні дослідження зі словотвірної морфонології мають базуватися не лише на морфемоцентричному підході, а й на основоцентричному, що дасть змогу встановити правила та причини морфонологічного варіювання твірних основ. Новітні наукові спроби спрямовані на визначення морфонологічних класифікацій дієслівних основ у сучасній українській мові. СГ унаочнює словопороджувальну активність твірного слова, дає змогу показати наочно перспективний підхід із ретроспективним, забезпечуючи цим повний опис словотвірних процесів.

Виклад основного матеріалу. У сучасних медіатекстах словниковий склад сучасної української мови поповнюється інноваційними поняттями, що зумовлені глобалізацією, технологізацією, комп'ютеризацією суспільного життя. Лексико-словотвірні інновації, що сприяють унікальності та динаміці мови, утворені переважно морфологічним способом творення. Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк розглянули поповнення та оновлення словникового складу української мови, зростання кількості абстрактних іменників, складних слів, процеси інтелектуалізації мови, формування нових СГ, збільшення фонду словотворчих засобів мови неолексем [5]. Дериватологи переважно використовують лексико-семантичний, структурно-словотвірний, функційно-категорійний підходи або їх поєднання, що має високу наукову цінність. Доречно зазначити, що останнім часом актуалізується морфонологічний аспект вивчення неолексем з огляду на високу продуктивність окремих словотвірних і морфонологічних типів, морфонологічних моделей нових слів у сучасній українській мові, зокрема віддієслівних неолексем [2, с. 17]. О.Г. Антипов зазначає, що «морфонологічні одиниці звужують мотиваційно-асоціативний простір лексеми, уточнюють еталонний та операційний статус формальної структури похідного слова» [1, с. 13]. Тому в словотвірній морфонології необхідно враховувати контекст, морфему та дериваційну структуру твірних і похідних, що визначає біполярний характер морфонології.

1. В асоціативне поле усвідомленого деривата репрезентативної формантної частини пропонується вибір мотиваційних рішень, коли йдеться про полімотивованість: *блогодидактика* – *дидактика блогів* або *блогова дидактика*. Педагогічна *блогодидактика* (Фб: Г. Онкович, 20.06. 2018); *віршотворіння* – *творіння вірша* або *творити вірш* (Літературна Україна, с. 49–50. 2019, с. 12); *градобиття* – *бити градом* або *биття градом*: *Вдячний, що були ви скраю у сезон градобиття* (В. Базилевський); *гречкозалежність* – *залежати від гречки* чи *залежний від гречки*: *Гречкозалежність* – *діагноз найактивніших виборців* (Фб: Л. Булава, 09.10. 2020); *освітофобія* – *фобія освіти* або *освітня фобія* [7, с. 77].

2. У процесі ідентифікації концептуального підходу враховуються експлікативне значення, приховані компоненти семантики похідного під час визначення ономасіологічного статусу нового слова: *наукозацікавлений* – *зацікавлений наукою*: *Дуже дивно, що раптом 1+1 став таким наукозацікавленим каналом* (Фб: Ю. Салига, 13.03. 2017).

3. Ідентифікаційний статус новотвору дає змогу усвідомити і реконструювати значення нового слова через тлумачення, дериваційні засоби та словотвірну семантику: *Скопус* – «*оскопити*» – *оскоплення* – «опредметнена дія (процес), пов'язана зі Скопусом»: *...а може, ті реформи, то просто імітація бурхливої діяльності, зокрема створення англомовного середовища, ... оскоплення, ...охіщення, чи створення умов для «успішного» візду талантів, геніїв, творців за кордон, що поглиблює проблему зворотної селекції суспільства в Україні* (Фб: В. Цимбалюк, 29.04. 2021). Для десубстантивів характерний черзкроковий словотвір.

Морфонологічна варіантність компонентів сигналізує про семантичну диференціацію формальних компонентів, що розкриває суть морфонології як парадигматичного чинника, враховуючи членованість твірного і похідного, мотивованість віддієслівних похідних, функціонування засобів стратифікації словотвірних значень, що реалізують базові словотвірні категорії особи, дії, ознаки, пор.: *блог* – *блоговик*, *блогівець*, *піар* – *піарити*, *спам* – *спамити*, *Інтернет* – *інтернетний*, *інтернетовий*, *інтернетівський*, *мережа* – *мережник*, *мережевик*, *мережанин*, *спеціаліст-мережник*. Л.П. Кислюк зазначає, що «словотвірні підгнізда, утворені від запозичень, виявляють процеси спеціалізації, утворюють похідні з оцінною семантикою» [4, с. 20].

У похідних на позначення назв осіб реалізовано оцінно-прагматичний потенціал новотворів, пор.: *модераторчик*, *модераторка*. Стильова диференціація послідовно простежується в десубстантивах: *модераторствувати* (емоційно-оцінне значення), *модерувати* (термін).

У процесі еволюції мови СГ поповнюються девербативами-неолексеми на позначення: 1) назв осіб: *відроджувальник*, *впроваджувач*, *грантодавець*, *апелювач*, *зцілювач*, *пожертвувач*, *пильну-*

вач, паркувальник, перегінник, виструнченець; 2) опредметнених дій (станів): лобіювання, всезрівнялівка, трубоподіл, почутини, кортячка, словотеча; 3) конкретних понять: рубанець.

Таким чином, межі словотвірних гнізд рухомі. Адаже під впливом лінгвальних і екстралінгвальних чинників гнізда можуть поповнюватися новими словами (пор.: *автоперевізник, апелювач, виступовець, пікетувальник, пролазництво, стусенятко; дронапад, путінізм, світлописець, мандотоносець, юрмоутворення, духозрушення, берегоукріплення, металокрадій, заставоутримувач, кулевловлювач, яйцерізка*). Суфікси виконують функцію словотвірного категоризатора. Аналіз морфонологічноформувальних словотворчих маркерів віддіслівних дериватів сприяє тому, щоб установити й описати морфонологічні факти творення похідних за допомогою морфонологічних правил, визначити типи морфонологічно зумовлених чергувань та інші морфонологічні трансформації. У медіатекстах переважають дериваційно-стилістичні засоби, характерні для сучасної української мови.

Заповнення СГ із вершинним дієсловом передбачуване, системне, але обмежене у вираженні семантичних функцій, що властиве для стилістично маркованих девербативів: *А що ж ми? Де ж наші державотворчі, державочинці, державолюбці?* (Є. Дудар). <...> *десь там задіяне пустослів'я, і словотеча розважлива, і настирність нецирих дорадників, і відданих, непрошених ворогів* <...> (Ю. Боярунець). *Утиш, озовися немовчною лірою І ... хочеш – згуби, а хочеш – спаси* (О. Куликов).

Отже, морфонологічний рівень формальної структури похідного активний за виявлення моделі новотворів та процесів мовної категоризації. У СГ розкриваються мотивоване функціонування та системна організація нових похідних, що узгоджується з ментальною онтологією та культурними традиціями, що сприяє не асимілюватися з іншими мовами, забезпечує існування метамовних аналогів у структурі мови, визначення словотвірних типів і моделей, а в морфонологічно маркованих похідних – морфонологічних типів і моделей. Характерно, що всі структурні компоненти релевантні до значення похідного новотвору, відповідають мовній і мовленнєвій системності мовного знака й мовної практики, активності словотвірної та морфонологічної моделей, дериваційних ресурсів мови та засобів.

Оновлення словотвірних та морфонологічних моделей відбувається завдяки повторному використанню моделі, омонімії внаслідок множинної мотивації та використання словотвірної та морфонологічної моделей, множинної мотивації та повторного використання відповідних моделей: *міністрозаміщення – заміщення міністрів і заміщати міністрів, храмослужіння – служіння храму, служити храму: Продайте нам трохи електроенергії!, а також про «міністрозаміщення»...* (Fb: К. Бондарев, 08.11.2021). *Вірші Василя Рябого в метафізичному сенсі є храмослужіння красі, камертоном усесвітньої гармонії й нескінченною молитвосповіддю Всевишньому* (Літературна Україна, 5, 2019, с. 4).

Актуалізація мотиваційного змісту формантної частини в похідному в морфонологічному аспекті, урахуваючи характер контактної зони, свідчить про вибір і ментальне функціонування форманта, орієнтацію на частиномовну належність твірного, формантну базу, характерну для похідних певної частини мови, орієнтацію на граматичну (послідовність морфем), семантичну та словотвірну категоризацію. Морфонологічноформувальні словотворчі маркери в новотворах субстантивного блоку – це питомі суфікси **-н'н'-, -ен'н'-, -ець**

(-анець), -ств(о), -ар, -ач, -ур(а), -ик, -н(я), -ян(а), -іад(а), -чик, -енк(о),

-ятк(о), -иськ(о) та іншомовного походження **-аці/ї/-, -атор**: *всевідання, перебарвлення, осторонець, троянство, євробляхар, дилетантура, перепощувач, говерляна, незнайкада, мейнстримник, рекетня, флешмобчик, якбичогоневийшленко, тролятко, нетровисько, референдумізація, скотинізація, шизофренізотор*; вербативного блоку – це питомі суфікси **-у(ти), -ува(ти)**: *єсити, твітувати*; ад'єктивного блоку – це питомі суфікси **-ист(ий), -лив(ий)**: *оглядистий, колихливий*; адвербіального блоку – *всякгодинно, співомовно*.

Девербативи субстантивного й ад'єктивного блоків у медіатекстах становлять значний лексичний масив, своєрідність якого полягає у поєднанні елементів дієслівної семантики з катего-

рйними значеннями іменника й прикметника, що являють собою мікросистему взаємозалежних елементів. Девербативи субстантивного блоку з абстрактним значенням, що виражають опредметнені дії, стани, процеси, становлять специфічну ономасіологічну категорію. Саме ці віддієслівні деривати сприяють інтелектуалізації та одемократненню мови. Основними стилістичними функціями новотворів є: номінативна, емоційно-оцінна, уточнювальна, пояснювальна, характерологічна.

Ураховуючи гетерогенний принцип класифікації частин мови (семантичний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний), необхідно зазначити, що всі похідні набувають вторинного значення, а стилістична маркованість, оказіональність формують неосферу когнітивного простору та переорганізують наявні в українській мові. Системне вивчення словотвірної спроможності певного лексико-граматичного класу дає змогу простежити взаємозв'язок між смисловими структурами твірної і похідної одиниць, передбачити утворення дериватів, установити інвентар словотворчих засобів для його експлікації, виявити напрям словотвірної мотивації, проаналізувати морфонологічні зміни за поєднання різного типу фіналей твірних дієслівних основ зі словотворчими засобами, відобразити динаміку словотвірного процесу та окреслити закономірності дериваційних процесів, що зумовлює необхідність вивчення словотвірної морфонології з опертям на основоцентричний, формантоцентричний та гніздоцентричний підходи. Унаочнення морфонологічного чинника в процесі словопородження дає можливість вивчити валентні особливості формантів і новотворів української мови.

Таким чином, мотиваційні функції розкривають принципи системної організації структури словотвірного гнізда та нових похідних, що входять до їх складу, сприяють узгодженню з ментальною онтологією української мови, забезпечують існування метамовних аналогів, словотвірних на морфонологічних моделях, усі компоненти яких релевантні щодо змісту та структури мовленнєвої діяльності суб'єктів.

Новотвори, окрім номінативної, словотвірної (передбачає творення нових слів різними способами словотворення), емотивно-оцінної функцій, виконують компресивно-інформативну, діагностичну (розкривають менталітет народу, стан мови в певний період» [13, с. 301], характерологічну, інтегративну (новотвір може бути замінений описово), соціально-комунікативну [10, с. 149]. Вербативні новотвори виконують і прагматичну функцію, виявляючи протилежні значення: *українішати – розукраїнювати*.

Висновки. У медійному дискурсі неолексеми виникають під впливом позамовних та мовних чинників. Найпоширеніші способи творення новотворів в українськомовних медіатекстах – словотвірний, семантичний, запозичення.

Для аналізу формально-семантичної структури новотворів використано основоцентричний та формантоцентричний підходи, а це неодноразово підтверджує системність і динаміку похідної лексики.

Фіналь твірної основи, що зазнає змін під впливом ініціалі форманта, сигналізує про можливі морфонологічні трансформації, що під час творення новотворів виконують функції інтенсифікатора словотвірного значення, диференціюють лексичні омоніми, демонструючи взаємозв'язок різних мовних рівнів (фонологічного, морфемного, лексичного). Ці закономірності доречно враховувати під час морфонологічного, морфемного, словотвірного, морфологічного аналізу та опису новотворів.

Лінгвальні та екстралінгвальні чинники, активність як поняття мовної практики, продуктивність як результат активності у словотворі передбачають реалізацію дериваційних ресурсів у похідних. Словотвірна морфонологія свідчить про розвиток мотиваційних функцій у системній ієрархії у словотвірному гнізді, динаміці щодо структури похідного. Експонентна структура похідного, це чітко простежується і в новотворах, ураховуючи значення твірного слова й дериваційних формантів, виражає мотиваційне значення. Новотвори в медіатекстах виконують номінативну, словотвірну, емоційно-оцінну, компресивно-інформативну, діагностичну, характерологічну, інтегративну, соціально-комунікативну, оцінно-прагматичну функції.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні лексико-словотвірних інновацій української мови новітнього періоду, дібраних із різних комунікативних каналів у словотвірноморфологічному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антипов А. Г. Морфологічна структура похідного слова та її мотиваційні функції. *Вісник ТДУ. Філологія*. 2008. Вип. 2(3). С. 5–13.
2. Демешко І.М. Словотвірна морфологія неолексем у словотвірних гніздах з вершинним дієсловом. *International Scientific and Practical Conference «World Science»*. 2017. № 7(23). С. 17–22.
3. Живіцька І.А. Мовна картина світу як відображення реальності. *Філологічні студії*. 2010. Вип. 4. С. 20–25.
4. Кислюк Л.П. Словотвірна номінація в сучасній українській мові: система – узус – ідіолект : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2018. 39 с.
5. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. Київ : Бураго, 2008. 434 с.
6. Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка : монография ; 2-е изд., испр. Киев : Киевский университет, 2004, 208 с.
7. Нелюба А., Редько Є. Лексико-словотвірні інновації (2017–2021). Словник / заг. ред. А. Нелюби. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2022. 124 с.
8. Огуй О.Д. Мовна картина світу: проблема організації складників. *Мовознавство*. 2013. № 4. С. 15–26.
9. Олексенко О.А. Інноваційні субстантиви з абстрактним значенням як вияв інтелектуалізації та демократизації мови. *Лінгвістичні дослідження*. 2015. Вип. 42. С. 65–71. URL: <https://www.google.com/url> (дата звернення: 28.12.2022.).
10. Підкамінна Л.В. Лінгвостилістика неологізмів у мові сучасних українських ЗМІ. *Лінгвостилістичні студії*. 2019. Вип. 10. С. 144–153.
11. Пристай Г.В. Динамічні морфологічні моделі відприкметникового словотворення : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2011. 20 с.
12. Федурко М.Ю. Морфологія відіменникового словотворення в сучасній українській мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. Київ, 2005. 36 с.
13. Циганкова З.М. Функції неологізмів в англомовних романах жанру «чикліт». *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Вип. 4. С. 300–304.

UDC 81'25:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-204-5>

RELATIVITY OF INTERLANGUAGE LACUNAE AS A TRANSLATION PHENOMENON

РЕЛЯТИВНІСТЬ МІЖМОВНИХ ЛАКУН ЯК ПЕРЕКЛАДЦЬКИЙ ФЕНОМЕН

Leleka T.O.,

orcid.org/0000-0002-6134-4435

PhD in Philology, Associate Professor,

Senior Lecturer at the Department of Translation,

Applied and General Linguistics,

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

In the conditions of intercultural communication and world globalization, the language lacunae are the widespread phenomenon that must be resolved in the paradigm of translation theory. The lacuna, the absence of the element that is compensated by one or another language means, is a problematic issue in the language theory. It allows to focus on the specifics of the language construction tools at all the levels.

The research formulates the generalized content of the phenomenon, which integrates the different research views on its essence and mediates the differentiation of intralanguage and interlanguage lacunae.

According to the ontological understanding of the essence of the lacuna and on the examples of the ratio of non-equivalents, the expediency and legality of interlanguage interpretation is substantiated, but the definition of these terms is beyond any identities, since the term «interlanguage lacuna» reflects the different way of categorizing phenomena in the language picture of the world.

In order to investigate the interlanguage lacunarity, inductive and deductive methods were used to collect the relevant language material. Through the system of the necessary common features and with the help of the method of dynamic description, the interlanguage lacunae are considered in the aspect of the existing norms and rules of the modern linguistic science. The language facts were fixed on the material of interlanguage disagreement due to differences in the organization of the language reality.

The relativity is a common feature of the lacunae. They are distinguished on the basis of the comparison, correlation of the words or the forms of words, materially expressed, with the words or forms that do not have a clear expression in the system of another language. The connection between the implicit and explicit aspects in this case is also reciprocal, which causes the ontological dualism of the lacunae.

The lacuna is the lack of designation of the phenomenon which implies the culturally specific existence of the equivalent unit in the language. It opens the way for the further detailed study of the concept of the interlanguage lacuna in the intellectual-logical and cognitive-pragmatic aspects of the language system elements interpretation in the conditions of the intercultural communication.

Key words: lacuna, lacunarity, interlanguage lacunae, language picture of the world, globalization, intercultural communication.

В умовах міжкультурної комунікації та світової глобалізації поява мовних лакун є достатньо розповсюдженим явищем, що має бути вирішеним у парадигмі теорії перекладу. Мовна лакуна, а саме відсутність елемента, що компенсований тими чи іншими мовними засобами, є проблемним питанням теорії мови. Воно дає змогу зосередитися на специфіці засобів побудови мови на всіх рівнях.

У дослідженні сформульовано узагальнений зміст явища, який інтегрує різні дослідницькі погляди щодо його сутності та опосередковує диференціацію внутрішньомовних та міжмовних лакун.

Із позицій онтологічного розуміння сутності лакуни та на прикладах співвідношення безеквівалентів обґрунтовано доцільність і правомірність міжмовної інтерпретації, але визначення цих термінів знаходиться поза будь-якими тотожностями, оскільки термін «міжмовна лакуна» відображає інший спосіб членування явищ у мовній картині світу.

Із метою дослідити міжмовну лакунарність були застосовані індуктивний і дедуктивний методи для збирання відповідного мовного матеріалу. Через систему необхідних спільних ознак та за допомогою методу динамічного опису міжмовні лакуни розглядаються в аспекті існуючих норм і правил сучасної лінгвістичної

науки. На матеріалі міжмовної розбіжності через відмінності членування мовної реальності здійснено фіксацію мовних фактів.

Релятивність є спільною рисою лакун усіх типів. Вони виділяються на основі порівняння, співвіднесення слів або форм слів, матеріально виражених, зі словами або формами, що не мають явного вираження в системі іншої мови. І зв'язок між імпліцитним та експліцитним аспектом у цьому разі також носить взаємний характер, що говорить також і про онтологічний дуалізм лакун.

Лакуна постає як відсутність позначення явища, яке, коли його виявляють, передбачає культурно-специфічне існування безеквівалентної одиниці в мові. Це дає змогу відкрити шлях для подальшого детального вивчення концепції міжмовної лакуни в інтелектуально-логічних та когнітивно-прагматичних аспектах інтерпретації елементів мовної системи в умовах міжкультурної комунікації.

Ключові слова: лакуна, лакунарність, міжмовні лакуни, мовна картина світу, глобалізація, міжкультурна комунікація.

Statement and substantiation of the problem relevance. Language as one of the means of the communication is constantly enriched, changed and transformed, especially in such areas as lexicology and phonetics.

The communication between peoples is an integral part of the modern world. It can be conducted in the different languages according to the interlanguage communication [7, p. 35].

In connection with the process of globalization, the scientific and technological progress in the context of the international communication, more and more attention has recently been paid to the cultural component of it – the communication between the different cultures, as the number of the cultures exceeds the number of the languages [2, p. 15].

Such communication is often characterized by the clash of the different cultural concepts, and it leads to the difficulties in ensuring communication.

Lacunarity is determined by the fact that there is still no answer to the most important question about the reasons for the existence of the language correspondence. Moreover, there is no common understanding the very phenomenon of the lacunarity [6, p. 77]. There is the wide range of the opinions, from realizing the object to its complete or partial rejection.

The patterns of the intercultural communication, the significance of which in the modern world is steadily increasing, need the scientific justification, and one of the important factors that forms these patterns is the phenomenon of the lacunarity, as well as the need to eliminate the interlanguage discrepancy [10, p. 152].

The inconsistent concept of the lacuna has the significant research potential. The phenomenon of lacunarity is highly important for the translation theory.

Analysis of recent research and publications. Translation satisfies the ever-emerging demand for the communication between the people who do not speak the common language, or, in other words, the people separated by a language and ethnic barrier [3, p. 351]. This barrier is not quite adequate, since an obstacle to the communication is not only the lack of the common language, but also the difference in cultures [7, p. 34]. And in this regard, in the process of translating from one language to another, a very interesting problem quite naturally arises – the problem of the lexical lacunarity.

The researchers developed a number of the terms describing the national-specific elements in the lexical systems of the languages: lacunae (J.P. Vinet and J. Darbelne), space, gap (K. Hale), antiwords, gaps, white spots on the semantic map of the language (A. Guerra), examples of the non-translatable nature (M. Shuttleworth), non-equivalents, lexical zero, zero lexeme (P. Seuren), non-equivalent, or background vocabulary (A. Pym).

Some language designated lacunae as the basic elements of the national specifics in the linguocultural community, which makes it difficult for the foreign recipients to understand some fragments of the texts and identifies their key features. Among them there is incomprehensibility, unusualness (exoticism) and foreignness (unfamiliarity) [1, p. 52].

Language lacunae can be subdivided into lexical, grammatical and stylistic [4, p. 28]. Other terms are also used to denote the concept of the lacuna: random notes in the speech patterns, ethnoidems, linguoculturemes, ethnolinguoculturemes [7, p. 34].

The lacunae can be language (lexical, grammatical, stylistic) and cultural (ethnographic, psychological, behavioral, etc.). In addition, they can be not only intercultural or interlanguage (according to the process of the intercultural communication), but also intracultural and intralanguage [2, p. 12].

The ideas of the lacunarity turned out to be the most popular in the theory and practice of the translation and intercultural communication [4, 5, 9], and the circumstance implicitly emphasized the idea of the interlanguage nature of the lacunarity. It is clear that the lacuna is the lack of the unit (for example, phonemes, words) in other languages [7, p. 76].

There is no doubt that there are interlanguage lacunae, but it is also permissible to speak of the intralanguage gaps. On the contrary, the linguists believe that only the concept of the intralanguage gap has the scientific potential, while the interlanguage gaps are phantom [14, 15].

Let us consider the ontological properties of the lacunarity as a language phenomenon in more details and analyze the existing approaches in linguistics to comprehend this phenomenon.

As we can see, the lacuna is called: a) the absence of the unit; b) the absence of the unit equivalent; c) the missing (virtual) unit; d) existing (real) unit; e) the place (cell) where the unit should be located; f) a sememe that does not have a unit [1, p. 82].

In our opinion, the unification of the initial positions in the concepts of lacunarity is needed. In this case, a greater mutual understanding between the researchers will be achieved.

The purpose of the article. The purpose of the research is to develop a proper translation approach to the lexical lacunarity, including determining the status and place of the term «lacuna» in the conceptual and terminological apparatus of the translation theory, in contrast to other comparative disciplines, and developing principles and practical recommendations for overcoming the lacunarity of the lexical units in translation.

The subject of the study is the lexical lacunarity, including cognitive, linguistic and pragmatic aspects of the interlanguage lacunae due to the specific lexical coding in the language system.

It motivates to analyze the ontology of the lacunarity as a systemic phenomenon, as the development of the concept of lexical lacunarity is based on the universal linguocognitive mechanisms of the lexical meaning explication.

The range of the research tasks can be outlined in the following way:

- 1) to give the characteristics of the conceptual apparatus and the most important concepts, related to the problems of the lacunarity;
- 2) to analyze the theoretical substantiation of the reality of the interlanguage lacunae;
- 3) to characterize the different types of the lacunae;
- 4) to substantiate the validity of the lexical lacunarity study as for the general theory of language, and for the practice of translation.

The main material of the study. The working definition of the lacuna is related to the interlanguage interpretation of the phenomenon used in translation theory. It is the absence of a unit in the language to name the phenomenon.

The main feature of the lacunae is the process of communication, in the situation of two cultures contact [8, p. 150].

For example, there is no one-word equivalent for English *spinner* – a stone that makes a large number of rotations while moving on ice in curling; *freestyle* – the style of skiing on any slopes and types of snow on different speeds in the Ukrainian language.

For the adequate and successful translation, we have to master the basic translation transformations that will allow the recipient to understand the translated material, preserve its integrity and the idea, also to make the translated text from the point of view of all the language levels [6, p. 77].

As the analysis of the literature on the translation of the lexical lacunae shows that the process of lacunae filling (elimination) can occur in two ways: filling (translation using analogue) and compensation.

The most common way to compensate for the gaps is transcription (transmission at the level of phonemes) and transliteration (transmission at the level of graphemes). The transliteration or translation transcription is a formal letter-by-letter/phoneme-by-phone recreation of the original [15].

The lacunae are traditionally regarded as the reflection of the national-specific aspects in the language. The appearance of the gaps is determined by two groups of the factors: linguistic, the originality of the language picture of the world, and extralinguistic – the geographical, historical, economic and cultural conditions.

In the word, in its sound or graphic form, there is the image of the object or phenomenon from the world of culture. Both the world of culture and its reflection in the human mind – the world of concepts and words – are formed into the pictures of the world: conceptual (cognitive, logical) and linguistic [13, p. 27].

The cognitive picture of the world is the mental image of the reality formed by the cognitive consciousness of a person or a people resulting from the direct empirical reflection of reality by the senses and conscious reflection of reality in the process of thinking [10, p. 150].

Within the framework of the language picture of the world, there is only verbal thinking, so we will limit ourselves, analyzing the language. However, the conceptual picture of the world does not exist without the language one, and vice versa.

The language picture of the world reflects the certain knowledge of the individual about the reality, acquired by the speaker in the process of using the language, and complements the logical picture of the world [14, p. 64].

The conceptual picture of the world is usually presented richer than the language picture of the world, since the different types of thinking, including non-verbal, are involved in the creation of this picture [2, p. 17].

The objective basis for the existence of the lacunae is the antinomy (dichotomy) of the signifier and the signified, identified by F. de Saussure [12, p. 103]. A language sign consists of a concept (signified) and an acoustic image (signifier). It is arbitrary, there is no internal relationship between the acoustic image and the idea. Therefore, one idea can be expressed by different sets of the sounds, which is confirmed by the presence of the different languages [12, p. 105].

The large number of the lacunae does not lead to the impossibility of the interlanguage communication. The absence of the verbal designation does not mean the inability to understand the phenomenon. The translation as an object of study in linguoculturology is believed to be the absence of a verbal sign in a particular language does not mean that it is fundamentally impossible for the speakers, the understanding of the certain meanings and concepts are clearly verbalized in another culture [14, p. 54].

For example: Eng. *spotted dog* – Ukr. *варений пудинг з родзинками*; Eng. *eggnog* – Ukr. *наній з яєць з цукром, молоком або вершками з додаванням рому чи вина*; Eng. *grassbeef* – Ukr. *м'ясо рогатої худоби, забитої у весняний період*;

Eng. *great-go* – Ukr. *останній екзамен на отримання ступеня бакалавра гуманітарних наук*; Eng. *blackboard jungle* – Ukr. *школа з низьким рівнем навчання та дисципліни*; Eng. *advanced standing* – Ukr. *статус студента, зарахованого на один зі старших курсів із зарахуванням предметів, що були складені в іншому вузі*; Eng. *cadet teacher* – Ukr. *позаштатний вчитель середньої школи*; Ukr. *борщ* – Eng. *borsch (soup with beetroot)*; Ukr. *зпінки* – Eng. *pieces of toasted bread*; Ukr. *сухофрукти* – Eng. *dried fruit*; Ukr. *абітурієнт* – Eng. *university/college applicant*; Ukr. *диплом* – Eng. *certificate of degree*; Ukr. *відмінник* – Eng. *high achiever* etc.

In the translation theory, the lacunae have come to be referred to the imperceptible and incomprehensible gaps if the speaker knows only one of the compared languages. However, this is

only partly true, because these gaps become apparent when the language is used creatively in the text. They are no less obvious in children's speech.

There are various typologies of lacunae. We can say about the subject and abstract lacunae (according to the degree of abstractness of the content).

The subject lacunae reflect the absence of the material, physical, sensually perceived object or phenomenon. The abstract lacunae reflect the absence of the abstract concept, a mental category. For example, Ukr. *квас* is a subject lacuna for the English language (*kwas*), Ukr. *духовність* is abstract.

There are generic and specific lacunae (according to paradigmatic characteristics, place in the language paradigms). The generic lacunae reflect the absence of a common name for the class of the objects – the absence of the specific names, the names of the individual varieties of the phenomena [9, p. 78].

For example, in Ukrainian there is no common name for *granddaughter* (*онучка*) and *grandson* (*онук*), but in English there is such name: *grandchildren*. This is a generic lacuna for the Ukrainian language. On the other hand, in Ukrainian there are no differentiated single-word designations for English *wrist* and *table clock* – these are specific lacunae for this language. In English they have *watch* and *clock*. In the Ukrainian language there is only one word *годинник*.

Also there are interlanguage and intralanguage lacunae. The first type is identified when comparing different languages: if one of them does not contain a lexical equivalent to any unit of another language [8, p. 151]. The intralanguage lacunae are found within the paradigms of one language – for example, the absence of a word with the opposite meaning, the absence of a unit with a certain stylistic reference, the absence of any morphological form of the word, etc.

Some linguists mention the motivated and unmotivated lacunae (according to extralinguistic conditionality). The motivated ones are the lacunae that are explained by the absence of a corresponding object or phenomenon in the national culture (Eng. *cabbage soup* – Ukr. *борщ*).

The unmotivated lacunae cannot be explained by the absence of a phenomenon or object – there are corresponding objects and phenomena in the culture, but there are no words denoting them (Eng. *birthday man* – Ukr. *іменинник*).

There are the nominative and stylistic lacunae according to the type of nomination. The first ones reflect the absence of the denotation nomination. There may be no nomination of the subject at all, or there may be no emotional or evaluative nomination. The stylistic ones are the absence of a word with a certain stylistic characteristic [8, p. 152].

The part-speech lacunae are distinguished according to the lacuna belonging to a certain part of speech. For example, Ukr. *бурхливо аплодувати, схвалюючи що-небудь* – Eng. *claim*.

The interlanguage lacunae can be illustrated in the following way: in the paradigm of designating time intervals when comparing Ukrainian and English languages, the following symmetrical units – *секунда, хвилина, година, день, тиждень, місяць, рік* (*second, minute, hour, day, week, year*), but existing in the Ukrainian language form *день* (*day*) in English is not represented. This gap can be eliminated in different ways: *24 hours, day and night*; however, a complete conceptual model of the Ukrainian *день* (*day*).

The lacuna, understood not as an imaginary language cell, but as an objectively existing language unit, cannot be represented by the presence of an infinite number of epy foreign lexemes and the morphological forms that exist in one language and are absent in other [16, p. 111].

Such gaps are subjective, that exist only in the template model of the interpreter's thinking. The interpreter (translator) chooses the most suitable model statements from the arsenal that exists in his conceptual field, conditioned by knowledge and understanding of the language, cultural and social factors of the discourse [5, p. 17].

Considering the lacunarity from such a position, we believe that the interpreter does not rely on the choice of the language means on the paradigm of another language, but intuitively finds a tool for conveying the semantics and pragmatics of the foreign language text [15].

The differences in the worldview of the objective reality significantly complicate the process of understanding and retransmission of the foreign language text, which causes the interest of the linguists to the lacunae as the markers of the gaps in the various pictures of the world.

The structure of the personality is closely related to the social and cultural factors, which means that the projection of the own experience onto the model of the primordial world practice causes ambiguities and emptiness in the language paradigm, then there is lacunization closely related to axiological aspect [4, p. 87].

Sometimes lacunae are called the varieties of non-equivalent vocabulary, allocated along with the realities. However, the difference between the reality and the random gaps are seen in the fact that reality conveys the nationally specific or even exotic concept, while the gap corresponds to the phenomena that traditionally exist in the conceptual paradigm of the native speakers of the translating language.

The lacuna turns out to be some random, unmotivated omission, a gap in the lexical system. The native speakers of the target language are able to operate with lacunar conceptual complexes, while the concepts behind nationally specific realities are not included in their concept sphere.

The correlative use of the terms is quite common. We believe that non-equivalent units and gaps are always revealed in pairs. If in one language there is a lacuna, then in the compared language – non-equivalent vocabulary [13, p. 42].

The lacunar units are characterized by a system-language belonging, and this is the fundamental difference between the very concept gaps. The typology of non-equivalent units is based on the distinction of the following types: interlanguage and intralanguage, which in the future are graded into language and ethnographic; absolute and relative; subject and abstract; generic and specific; motivated and unmotivated; nominative and stylistic; part-speech; explicit and implicit [14, p. 76].

All these gradations are not fully established for any language, but the concretization of the missing feature, as the main property of the gap, can be contaminated [7, p. 56].

The level division of lacunae is widely recognized. The border between the vocabulary and grammar as two global components of the language system in the number of the cases, turns out to be strongly blurred, as a result of which there is a series of the boundary phenomena, the description of which is difficult due to the lack and insufficient degree of the theoretical tools development [11, p. 83].

It is obvious that the lacunarity is not limited only to the lexical and phraseological level, and therefore the identification of the lacunae and non-equivalent vocabulary is illegal: the first term is much wider than the second, since the lacunarity applies to all the language levels, including the text.

The terms «lacuna» and «lacunarity» have firmly entered the terminological system. It is a hyponym for the relation to the hyperonym «implicitness», and the hyperonym in relation to the hyponym «non-equivalence». The term «lacuna» is often used as a synonym for the hidden grammatical categories [12, p. 118]. The lacuna differs essentially: zero sign is in a certain sense identical to the sign in general, and the lacuna is the absence sign that needs to be eliminated.

So, the gaps are associated with the national specific features of the languages. Among the most important features of the lacunae are ambiguity, unusualness (exotic), inaccuracy, fallacy, which appear in all the levels – from the sound to the level of the text, style and speech genre.

The ideas of the lacunarity actively penetrate into psycholinguistic, linguoculturological and cultural studies. If we accept the reality of the subjective lacunae (due to the specifics of the national mentality of the speakers), of course, it is necessary to establish their nature. It is known that in the intercultural interaction the certain stereotypes are determined, and they fix the features comparing one or another linguocultural community [6, p. 78].

For example, it is believed that the main thing in the Chinese national character is restraint, in English – calm confidence, poise. The Germans attribute special punctuality, the Americans – pragmatism. The Ukrainians often have good nature as the main quality, and kindness. It is clear that all these features have the universal character, but the idea that each of them represents the invariant of the national character, is curious. It's interesting that the same feature has the national specificity.

It is clear that the national-cultural features of the worldview can lead to the formation of the mental gaps [10, p. 151].

Naturally, the differences in lacunospheres can highlight the confrontational gaps, and their existence testifies to the serious and profound differences in the language cultures.

Relativity is a common feature of all the types of the lacunae. The gaps are isolated on the basis of the comparison, correlation of words or forms words, materially expressed, with the words or forms, not having the explicit expression in the system of the language. And the relationship between the implicit and the explicit also has the mutual character: the materially expressed units serve as the background, on which a significant absence of lacunar units reveals [13, p. 64].

Understanding the lacuna as non-existence does not exclude the statement of the fact that it is at the same time real. You can talk about the ontological duality of the lacuna, which entails the identification of this element as something that does not exist in one language but is present in another. However, we talk about the relativity and correlation.

We think, that the indication of the relativity as the ontological feature of the lacuna allows to determine the essence of the lacunarity. In addition, the relativity explains its holistic character, thereby identifying it with substantively embodied reality [6, p. 85].

Language is characterized not only by the cells with the paradigms filled with the units and forms, but also by the cells that are not filled. And those virtual units and forms should be located in the vacant cells. It allows to tell about the potential of the language and the alternative ways of its evolution [16, p. 107].

According to the theory of the interlanguage lacunarity, all the languages have the lacunae – lexical and grammatical. In general, the lacuna has an exclusively relative nature: the term acquires meaning only when a certain object is compared with a certain template, relative to it [7, p. 189–190].

So, when comparing languages that have the category of gender and those that do not, gender turns out to be a lacunar category. However even if one category or another exists in both compared languages, the individual details may turn out to be lacunar [3, p. 345].

Not only lexical units, but also any constituent components of lexical semantics and even the elements of extralinguistic information that accompany the phenomenon in the minds of the speakers reduced upon the reception in another language are considered lacunar.

Not only interlanguage, but also intralanguage lacunae are relative. The formations that do not exist in the language system are potentially possible for the implementation in speech. They are distinguished on the basis of the correlation of the words or word forms, materially expressed, with the words or word forms that have not received the material expression in the language, but have the ability to find it in speech.

The relationship between the words or their forms that make up the paradigm, as in ordinary situations, is mutual. The structures, materially expressed, serve as the background along with the material absence of the word or its form which is manifested [12, p. 118].

The following difficulties in the ontological interpretation of the concept of the lacuna: it is not clear whether the fact of the absence of something can be described as an essence, empty place; and if it can be considered as an essence which is revealed only by the external evaluation, comparison with a certain template, that has an exclusively relative character [2, p. 25].

The lacuna is a gap in the series signifiers of the real text, revealed by the comparison with a similar series of the text-prototype. We think, however, that the relative nature of the lacuna explicates its systemic nature, and therefore equates it with the substantially embodied object [1, p. 134].

Interlanguage understanding of the lacunae correlates with the features of any language – universals and uniques. The universals are inherent in all the languages of the world. They include all the features that correspond to the universal forms of thinking and the activities [5, p. 14].

Conclusions and prospects for further researches of directions. Within the framework of translation theory, the lexical lacunarity can be considered at the level of speech and based on the concept of equivalence levels.

The lexical gaps create the obstacles for the communication and translation when they are included in the so-called thematic grid of the text, and require the selection of the context-stable equivalent.

For the translation of the text containing the lacunae, it is necessary to embed them in the thematic grid, while the correctness of constructing is of paramount importance compared to the task of achieving formal-semantic accuracy of the correspondence for the lacunary lexical unit [6, p. 77].

So, the concept of the lacuna has serious research potential, and the phenomenon of the lacunarity is highly significant for the languages of the world. The interlanguage gap-absence is the natural phenomenon. The language cultures are different from each other, which implies differences in both in language systems and in the language picture of the world of their speakers. However, such a gap can become an anti-lacuna with the development and assimilation of the foreign cultural concept, which receives an intra-system language nomination or borrows a foreign language one.

Thus, we can conclude that the epistemological phenomenon of the interlanguage lacuna is due to the heterogeneous modes of the reality of the gap. The attribute of the gap-absence is its relativity, lacuna-gap mode is the presence of the concept in the absence of its language nomination.

The reality of the interlanguage lacuna is the set with the limits of the correlation such as a foreign language lexeme – a phrase of language – a segment of the lexico-semantic/phraseosemantic field of the recipient language. The absence of the language nomination in this segment mediates non-equivalent, culture-specific status of the foreign name [8, p. 153]. The intralanguage lacuna is revealed in the language system of one culture as a deficiency of the language nomination for the existing in the culture concept.

The studies of the lacunarity are primarily intellectual-logical and cognitive-pragmatic aspects of the interpretation of the elements of the language system at the intersection of a number of general linguistic problems.

The lacunarity is related to macrolinguistics and to the intellectual-logical and cognitive-pragmatic aspects of the language learning. The epistemological incompleteness of the concepts of the lacunae indicates the need for the further research in this area.

REFERENCES:

1. Bassnett S. *Translation Studies*. London and New York: Routledge, 2005. 218 p.
2. Cuddy A.J., Fiske S., Kwan V., Glick P., Demoulin S. Stereotype content model across cultures: Towards universal similarities and some differences. *British Journal of Social Psychology*. 2009. № 48. P. 1–33. URL: <https://doi.org/10.1348/014466608X314935> (дата звернення: 12.12.2022)
3. Gambier Yv. Impact of technology on Translation and Translation Studies. *Journal of Linguistics*. 2019. № 23(2). P. 344–361.
4. Grodzki E.M. *Using Lacuna Theory to Detect Cultural Differences in American and German Automotive Advertising*. Peter Lang, Frankfurt on Main, 2003. 216 p.
5. Guerra A. F. Translating culture: problems, strategies and practical realities. *A Journal of Literature, Culture and Literary Translation*. 2012. № 1. P. 1–27. URL: <https://doi.org/10.15291/sic/1.3.lt.1> (дата звернення: 10.12.2022).
6. Heidari F., Khoshsaligheh M., Hashemi M. Narrative intelligence represented in translation success: issues of coherence, gaps, complexity and aesthetics. *Sri Lanka Journal of Social Sciences*. 2016. № 39 (2). P. 75–87. URL: https://www.researchgate.net/publication/313231484_Narrative_intelligence_represented_in_translation_success_Issues_of_coherence_gaps_complexity_and_aesthetics (дата звернення: 29.11.2022).
7. Huikang J. *Intercultural communication translation*. Beijing: China Foreign Translation and Publishing Company, 2004. 212 p.
8. Lyubymova S., Tomasevich N., & Mardarenko O. Semantic issues of translating American sociocultural stereotypes. *Advanced Education*. 2018. № 5(10). P. 149–157. URL: <https://doi.org/10.20535/2410-8286.125721> (дата звернення: 09.12.2022).
9. Mavrigiannaki C. Impoliteness, gender and power distance in Lady Windermere's Fan. *Translation and Translanguaging in Multilingual Contexts*. 2020. № 6(1). P. 79–93.
10. Nida E. *Fascinated by Languages*. Amsterdam: John Benjamins, 2003. 244 p.
11. Pym A. *Exploring Translation Theories*. New York: Routledge, 2014. 178 p.

12. Seuren P. From Whorf to Montague: Explorations in the Theory of Language. Oxford University Press, 2013. 278 p.
13. Wenzhong H. Introduction to Intercultural Communication. Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press, 1999. 186 p.
14. Yanjun L. Translation studies of vocabulary vacancies at the cultural level. Tianjin: School of Arts and Law of Tianjin University, 2012. 198 p.
15. Zare-Behtash, E., & Firoozkahi, S. (2010). Culture-Specific Items in Literary Translations. *Translation Journal*. 2010. № 14(1). URL: <https://translationjournal.net/journal/51culture.htm> (дата звернення: 01.12.2022).
16. Zhao, M. A game-theoretic analysis on the use of indirect speech acts. CEUR Workshop Proceedings. 2016. № 18(11). P. 103–115.

УДК 811.163.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-204-6>

МОДЕЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО КОНТЕНТУ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПІДГОТОВЦІ ЖУРНАЛІСТІВ

MODELING OF UKRAINIAN LANGUAGE EDUCATIONAL CONTENT IN JOURNALIST TRAINING

Нестеренко Т.А.,*orcid.org/0000-0001-8987-4350**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української філології та журналістики**Центральноукраїнського державного університету**імені Володимира Винниченка*

Здобуття журналістської освіти потребує вдосконалення лінгвістичних компетентностей. У статті визначено мету й завдання курсу «Українська мова в журналістській діяльності», представлено навчальну програму з дисципліни «Українська мова в журналістській діяльності» для студентів I курсу спеціальності 061 «Журналістика», розроблену кафедрою української філології та журналістики ЦДУ ім. В. Винниченка. Доведено, що формування фахових компетентностей представників засобів масової комунікації пов'язане з інтеграцією знань із сучасної української літературної мови та навичок практичної стилістики й культури українського мовлення.

Курс «Українська мова в журналістській діяльності» посідає важливе місце в освіті майбутніх журналістів. Головна мета «Української мови в журналістській діяльності» як навчальної дисципліни – актуалізувати теоретичні знання студентів з усіх розділів сучасної української мови, виробити навички практичної стилістики та культури українського мовлення, удосконалити мовну й мовленнєву підготовку майбутніх журналістів.

Програма курсу містить три змістові модулі: фонетичні й орфоепічні норми сучасної української мови; лексична вправність сучасного журналіста; словотвір та морфологія; синтаксис: дотримання синтаксичних норм у професійному мовленні журналістів.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен знати основний теоретичний апарат фонетики, лексикології, морфології та синтаксису; комунікативні ознаки культури мовлення; стилі та норми сучасної української літературної мови. Студент повинен уміти користуватися багатим лексичним і фразеологічним фондом української мови; працювати зі словниками різних типів, будувати своє мовлення з дотриманням чинних правил словотворення, словозміни, усталених норм побудови словосполучень і речень.

Ключові слова: журналістика, освіта журналіста, навчальний контент, навчальна програма, українська мова в журналістській діяльності, сучасна українська літературна мова, культура мови, практична стилістика.

Acquiring journalistic education requires improvement of linguistic competences. The article defines the purpose and objectives of the course «Ukrainian language in journalistic practice», presents the curriculum for the discipline «Ukrainian language in journalistic practice» for students of the 1st year of the specialty 061 «Journalism», developed by the Department of Ukrainian Philology and Journalism of V. Vynnychenko State University. The article proves that the formation of professional competences among representatives of mass communications is connected to the integration of knowledge of modern Ukrainian literary language and skills of practical stylistics and culture of Ukrainian speech.

The course «Ukrainian language in journalistic practice» occupies an important place in the education of future journalists. The main goal of the «Ukrainian language in journalistic practice» as an educational discipline is to update students' theoretical knowledge of all sections of the modern Ukrainian language, to develop skills in practical stylistics and culture of Ukrainian speech, to improve language and speech training of future journalists.

The course program contains three content modules: phonetic and orthoepic norms of the modern Ukrainian language; lexical skill of a modern journalist; word formation and morphology; syntax: compliance with syntactic norms in the professional speech of journalists.

As a result of studying the discipline, the student should know the basic theoretical apparatus of phonetics, lexicology, morphology and syntax; communicative features of speech culture; styles and norms of modern

Ukrainian literary language. The student must be able to use the rich lexical and phraseological fund of the Ukrainian language; to work with dictionaries of various types, to build one's speech in compliance with the current rules of word formation, word change, established norms for building phrases and sentences.

Key words: journalism, journalist education, educational content, curriculum, Ukrainian language in journalistic practice, modern Ukrainian literary language, language culture, practical stylistics.

Постановка проблеми. Професійна діяльність журналістів в Україні передбачає вільне володіння мовою. Відповідно до статей 24 та 25 Закону про забезпечення функціонування української мови як державної, телерадіоорганізації здійснюють мовлення державною мовою, так само друковані засоби масової інформації в Україні видаються державною мовою [1].

Якісна журналістська освіта передбачає здобуття філологічних знань і вмінь. Удосконалення мовної й мовленнєвої підготовки майбутніх журналістів не повинне обмежуватися актуалізацією знань орфографічних чи пунктуаційних норм, які формує «Практикум з українського правопису»; не можуть вони лежати й у суто теоретичній площині, обмеженій змістом курсу «Сучасна українська літературна мова». Формування фахових компетентностей представників засобів масової комунікації пов'язане зі знанням сучасної української літературної мови та виробленням навичок практичної стилістики й культури українського мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культуру мови та мовлення досліджували Т. Гриценко, С. Єрмоленко, В. Русанівський, О. Сербенська та ін. Питаннями стилістики займалися українські вчені Н. Бабич, П. Дудик, А. Капелюшний, Л. Мацько, О. Пономарів та ін. Автори наукових праць орієнтують читача на вибір правильного слововживання, засвоєння норм сучасної української літературної мови, порушують проблеми культури мови, визначають стилістичний потенціал одиниць різних мовних рівнів.

Постановка завдання. З одного боку, мова для сучасного журналіста має прикладний характер, бо є інструментом професійної діяльності. З іншого боку, журналіст повинен отримати якісну теоретичну лінгвістичну підготовку, оскільки засобами мови представник цієї професії організовує масові комунікації, порушуючи суспільно важливі проблеми й проєктуючи свою діяльність на величезну аудиторію, яка звикла сприймати його мовлення за орієнтир та взірць для наслідування. З огляду на це, важливе місце в освіті майбутніх журналістів посідає курс «Українська мова в журналістській діяльності», що поєднує зміст дисциплін «Сучасна українська літературна мова», «Культура української мови» та «Практична стилістика української мови».

Курс «Українська мова в журналістській діяльності» має певну тяглість у Центральноукраїнському державному університеті імені Володимира Винниченка. У роботі зі студентами апробовано навчальні посібники О. Крижанівської «Українська мова для майбутніх журналістів (фонетика, графіка, орфоепія, лексикологія, граматики)» (Кіровоград, 2016) та Т. Нестеренко «Українська мова в журналістській діяльності (фонетика, орфоепія, лексикологія, фразеологія)» (Кропивницький, 2018) [3; 4]. На часі презентація оновленої програми курсу «Українська мова в журналістській діяльності».

У статті маємо на меті презентувати навчальну програму з дисципліни «Українська мова в журналістській діяльності» для студентів I курсу спеціальності 061 »Журналістика», розроблену кафедрою української філології та журналістики (упорядник доц. Т. Нестеренко).

Виклад основного матеріалу. Фаховість журналіста не останньою чергою визначає правильність мовлення. За висловом П. Дудика, «тільки широкий розвиток мови, багатство її лексики і фразеології, точність фонетичних і граматичних форм мови, усталеність усіх мовних норм забезпечують належний рівень мовленнєвої правильності і, отже, культури кожного, хто послуговується певною мовою. Найвищий рівень користування мовою – це досконала стилістика мови, її найширший вияв у кожному індивідуальному мовленні» [2]. Протягом усього часу навчання в школі майбутні журналісти оволодівали лексичними, граматичними, стилістичними нормами, тобто формували навички неусвідомленого вживання різнорівневих оди-

ниць української мови. Здобуття журналістської освіти потребує вдосконалення лінгвістичних компетентностей, бо мова є інструментом професійної діяльності представників мас-медіа.

Яке ж місце посідає курс «Українська мова в журналістській діяльності» в освіті майбутніх журналістів? Головна мета «Української мови в журналістській діяльності» як навчальної дисципліни – актуалізувати теоретичні знання студентів з усіх розділів сучасної української мови, виробити навички практичної стилістики та культури українського мовлення, удосконалити мовну й мовленнєву підготовку майбутніх журналістів.

Серед теоретичних завдань курсу – по-перше, ознайомити студентів із найновішими досягненнями вітчизняної науки про мову, практичної стилістики та культури мовлення; по-друге, сформулювати системне уявлення про сучасну українську літературну мову шляхом засвоєння теоретичних положень із фонетики, фонології, лексикології, фразеології, лексикографії, морфології, синтаксису; по-третє, допомогти студентам оволодіти нормами сучасної української літературної мови, технікою усного й писемного мовлення, навчити правильно, точно і логічно будувати висловлення, сприяти оволодінню засобами образності та емоційності.

Практичними завданнями курсу є такі:

1) навчити студентів правильно розуміти мовні явища, використовувати фонетичні, лексичні й граматичні засоби мови залежно від змісту тексту, його колориту, жанрової спрямованості, комунікативних завдань тощо;

2) удосконалити рівень культури мовлення майбутніх журналістів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен знати основний теоретичний апарат фонетики, лексикології, морфології та синтаксису; комунікативні ознаки культури мовлення; стилі та норми сучасної української літературної мови. Студент повинен уміти користуватися багатим лексичним і фразеологічним фондом української мови; працювати зі словниками різних типів, будувати своє мовлення з дотриманням чинних правил словотворення, словозміни, усталених норм побудови словосполучень і речень.

Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Фонетичні й орфоепічні норми сучасної української мови

Культура мовлення як базова наукова галузь для української мови в журналістській діяльності. Норми сучасної української літературної мови. Культура мови і культура мовлення в професійній діяльності журналіста. Основні ознаки культури мовлення. Літературна мова. Нормативність як одна з головних ознак сучасної української літературної мови. Норма і правило.

Фонетика і фонологія. Класифікація голосних і приголосних фонем української мови. Фонетичні норми, що виявляються в підсистемі голосних і приголосних. Фонетика як наука про звуки мови. Фонетика і фонологія. Звук і фонема. Особливості артикуляції голосних та деяких приголосних звуків української мови. Фонетичні помилки. Загальна характеристика фонологічної системи української мови. Класифікація голосних і приголосних фонем. Позиційні варіанти голосних фонем. Фонологічні помилки. Чергування голосних (найдавніші чергування голосних; чергування /o/, /e/ з нульовою фонемою; чергування /o/, /e/ з /i/; чергування /o/ з /e/ після шиплячих та /j/. Чергування приголосних (тричленні чергування /к/–/ч/–/ц'/; /г/–/ж/–/з'/; /х/–/ш/–/с'/; чергування в дієслівних формах /к/–/ч/; /г/–/ж/; /х/–/ш/; /д/–/дж/; /т/–/ч/; /з/–/ж/, /с/–/ш/).

Орфоепічні норми сучасної української літературної мови. Важливість дотримання орфоепічних норм в усному мовленні представників мас-медіа. Орфоепія як розділ мовознавства. Поняття про орфоепічні норми. Формування суспільних орфоепічних норм та особистісних орфоепічних вправностей. Роль дотримання орфоепічних норм у роботі журналіста. Основні норми вимови: голосних, приголосних, груп приголосних. Порушення орфоепічних мовних норм та їх наслідки.

Акцентуаційні норми сучасної української літературної мови. Загальна характеристика українського наголосу. Складні випадки наголошування іменників, прикметників, числівни-

ків, займенників, дієслів, прислівників. Формування акцентологічної грамотності майбутніх журналістів.

Просодичні засоби української мови. Партитура. Інтонація. Її складники (фразовий наголос, його місце в передачі змісту; паузи; ритміка; мелодика; тембр; темп). Розділові знаки й інтонація. Партитура як засіб увиразнення тексту, призначеного для озвучення.

Змістовий модуль 2. Лексична вправність сучасного журналіста

Лексика. Словникове багатство й різноманітність мовлення. Лексикологія як розділ мовознавства. Групи слів за значенням. Лексичні норми. Усна та писемна форми літературної мови, їхні ознаки на лексичному рівні. Лінгвістичне розуміння багатства й різноманітності мовлення. Однозначні та багатозначні слова. Особливості функціонування багатозначних слів. Синонімічне багатство української мови. Місце й функції синонімів у тексті. Текстова виразність антонімів, омонімів, паронімів. Типові помилки їх уживання. Огляд тлумачних словників.

Лексика української мови з погляду походження та сфер уживання. Лексичний склад української мови за походженням. Значеннєві групи іншомовних слів. Вимоги культури мови щодо іншомовних слів. Типові помилки їх уживання. Лексика загальнонародна та вузького вжитку. Групи слів обмеженого використання (професіоналізми, терміни; діалектизми; просторічна лексика; жаргонізми; застарілі слова та неологізми) та норми їх уживання в журналістській практиці. Стилїстичні функції емоційно насажених слів. Лексична вправність сучасного журналіста.

Фразеологія. Предмет фразеології. Поняття фразеологічної одиниці. Класифікація фразеологізмів, їх лексико-граматичні зміни. Експресивно-стилїстичні властивості фразеологізмів. Джерела виникнення фразеологізмів.

Фразеологічні словники.

Змістовий модуль 3. Словотвір. Морфологія

Словотвірні норми у фаховому мовленні журналіста. Граматичні норми. Дотримання граматичних норм як запорука. Важливість дотримання словотвірних норм у мовленні журналіста. Найтипівіші асимілятивні словотвірні моделі в українській мові. Словотвірна модель на -щик, -чик. Віддієслівні іменники словотвірного типу -енн-я, -анн-я. Дієслівний словотвірний тип -ирува-. Суфікси на позначення етнонімів. Прикметникова модель на -очн-. Інтерферентний прикметниковий формант -ейський. Префіксальні похідні.

Морфологія. Граматичні ознаки іменника. Морфологія як вчення про частини мови. Морфологічні норми. Недоліки журналістського тексту, зумовлені порушенням морфологічних норм. Іменник у системі частин мови. ЛГК іменників. Насиченість публіцистичних текстів абстрактними іменниками. Роль власних назв у мовленні журналістів. Граматичні категорії іменника. Категорії роду та числа. Запобігання помилок у визначенні роду окремих іменників. Фемінативи як засіб дотримання гендерного балансу в мас-медіа. Категорія відмінка іменників. Функції відмінків.

Нормативне вживання відмінкових закінчень іменників. Система відмінювання іменників сучасної української літературної мови. Поділ іменників на відміни та групи. Труднощі відмінювання іменників I відміни. Чергування г-з', к-ц', х-с' у давальному й місцевому відмінках іменників з основою на задньоязиковий. Вибір флексії орудного відмінка залежно від групи іменника I відміни. Омонімія форм родового та називного відмінка множини деяких іменників та спричинені нею труднощі сприймання тексту. Флексії іменників родового відмінка множини. Добір нормативних варіантів закінчень іменників II відміни. Флексії -а(-я), -у(-ю) у родовому відмінку однини іменників чоловічого роду. Стилїстичні можливості паралельних форм давального відмінка однини на -ові(-еві) та -у(-ю). Проблема вибору флексії місцевого відмінка однини як причина порушення морфологічної норми. Труднощі вибору флексії родового відмінка множини. Особливості творення та вживання форм іменників III відміни. Повернення споконвічної флексії -и в родовому відмінку однини: фіксація граматичної норми

в Новому українському правописі. Особливості правопису форм орудного відмінка однини. Специфіка іменників IV відміни. Кличний відмінок як одна з відмітних рис української мови. Відмінкові закінчення іменників кличного відмінка. Відмінювання множинних іменників. Зауваги до правопису та відмінювання власних географічних назв. Творення та відмінювання прізвищ та імен по батькові.

Прикметник. Нормативне вживання прикметників у мовленні журналістів. Прикметник, його морфологічні ознаки. Стилестичні функції повних та коротких, стягнених і нестягнених форм прикметників. Розряди прикметників – якісні, відносні та присвійні. Особливості творення присвійних прикметників. Ступені порівняння якісних прикметників. Типові помилки в ступенюванні прикметників. Особливості відмінювання прикметників твердої і м'якої груп та прикметників з основою на -лиций. Стилестичний потенціал різних груп прикметників у журналістському дискурсі.

Займенник. Місце займенника в морфологічній системі. Співвідношення займенників з іншими частинами мови. Розряди займенників за значенням. Морфологічні ознаки займенників різних розрядів. Стилестичні функції займенників.

Числівник. Нормативне вживання числівників. Значення числівника. Граматичні ознаки кількісних та порядкових числівників. Відмінювання числівників. Правильне вживання відмінкових форм числівників. Зв'язок числівника з іменником. Стилестична функція числівника. Позначення числової інформації на письмі. Уживання формул на позначення часу в мовленні журналіста.

Дієслово. Особливості вживання дієслівних форм у різних стилях мовлення. Значення дієслова частин мови. Система дієслівних форм. Дієвідмінювані форми дієслова, їхні граматичні ознаки. Категорія способу та часу дієслова. Дійсний спосіб. Творення та вживання дієслів теперішнього, минулого, майбутнього часу. Переносне вживання часових форм. Умовний спосіб. Наказовий спосіб, його стилестичний потенціал. Категорія особи, роду й числа дієслова. Дієвідмінювання дієслів. Нормативне вживання особових закінчень дієслів I та II дієвідміни. Уникнення помилок у творенні та вживанні форм наказового способу. Стилестичний потенціал безособових дієслів. Неособові дієслівні форми. Інфінітив як початкова форма дієслова, його морфологічні ознаки, синтаксична роль. Стилестичні можливості інфінітива. Дієприкметник: поєднання дієслівних і прикметникових ознак. Розрізнення прикметників і дієприкметників. Творення активних дієприкметників теперішнього часу на -уч(ий), -ач(ий). Звуження сфери їх уживання в сучасній українській літературній мові. Активні дієприкметники минулого часу на -л(ий): особливості творення та структури. Неприпустимість уживання форм на -ш(ий), -вш(ий). Пасивні дієприкметники минулого часу на -н(ий), -т(ий), -ен(ий): особливості вибору суфікса; експансія у сучасній українській літературній мові. Дієприслівник. Творення та вживання дієприслівників недоконаного виду на -учи, -ачи та доконаного виду на -ши, -вши. Стилестичний потенціал безособових форм на -но, -то.

Прислівник. Використання прислівників для увиразнення мовлення. Морфологічні особливості прислівника в сучасній українській літературній мові. Розряди прислівників за значенням. Морфологічний склад прислівників. Стилестичне вживання прислівників.

Службові слова. Вигук. Службові слова як особливий морфологічний клас. Прийменник: функції, склад, структура, стилестичне вживання. Синонімія прийменникових конструкцій. Труднощі вживання прийменників та спричинені ними порушення граматичних норм. Сполучники сурядні й підрядні, окреслення їхньої ролі в стилестичному синтаксисі. Частки: класифікація, особлива стилестична роль у реченні. Інтер'єктиви як стилестична категорія.

Модуль 4. Синтаксис. Дотримання синтаксичних норм у професійному мовленні журналістів

Синтаксис як розділ граматики. Одиниці синтаксису. Синтаксичні норми сучасної української літературної мови. Синтаксис як розділ мовознавства. Роль синтаксичних норм у правильній побудові речення-висловлювання. Стилестичні одиниці синтаксису. Синтаксичні одиниці. Словосполучення. Запобігання порушенню синтаксичних норм на рівні словосполучення. Синонімія словосполучень і слів. Класифікація речень (за метою висловлювання;

за інтонаційно-експресивним забарвленням; за будовою; за складом граматичної основи: за наявністю/відсутністю другорядних членів; за наявністю/відсутністю необхідних членів; за наявністю/відсутністю ускладнювачів). Синтаксис усного мовлення журналіста. Необхідність дотримання особливостей синтаксису усного тексту.

Просте неускладнене речення. Просте речення. Стилiстичне навантаження простих речень. Головні члени речення, особливості їх вираження. Координація форм підмета і присудка. Роль другорядних членів речення. Односкладні речення (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, номінативні). Стилiстичні можливості різних видів односкладних речень. Синонімія односкладних і двоскладних речень. Повні і неповні речення. Стилiстичне навантаження неповних речень.

Слова-речення. Особливості використання парцельованих конструкцій.

Просте ускладнене речення. Речення з однорідними членами. Правила вживання однорідних членів речення як засіб убезпечення від змістових, граматичних і стилістичних помилок. Речення з відокремленими членами, їх стилістичний потенціал. Відокремлені додатки. Відокремлені означення. Правильна побудова речень з відокремленими означеннями, вираженими дієприкметниковими зворотами. Відокремлені прикладки. Відокремлені обставини. Правильна побудова речень із відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами. Речення, ускладнені звертаннями. Вокативи. Стилiстичні функції звертань у мові мас-медіа. Вставні, групи за значенням, стилістична роль. Вставлені конструкції як засіб супровідної інформації.

Синтаксис складного речення. Складне речення як синтаксична категорія. Класифікація складних речень. Складносурядне речення. Значеннєва виразність складносурядних речень. Складнопiрядне речення. Типові помилки в побудові складнопiрядних речень. Синонімія складнопiрядних і простих речень, зокрема простих речень із дієприкметниковими і дієприслівниковими зворотами. Безсполучникові складні речення. Синонімія до простих і складних сполучникових. Складне синтаксичне ціле як синтаксична одиниця вищого порядку. Стилiстичні засоби синтаксису складного речення.

Чуже мовлення і способи його передачі. Уживання прямої і непрямой мови як характерна риса професійного мовлення журналіста. Слова автора і власне пряма мова. Непряма мова. Помилки в оформленні невластивої прямої мови. Інші способи передачі чужого мовлення (безпосереднє включення, цитування, вільна пряма мова). Синонімія різних способів передачі чужого мовлення. Діалог, полілог, монолог, їх оформлення.

Стилiстичні засоби синтаксису (риторичне питання, риторичне звертання, градація, парцеляція, обрив тощо).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, важливою ознакою фаховості журналістів є зразкове мовлення як складник мовної й риторичної компетентності, який впливає на здатність правильно організувати спілкування, доносити інформацію та переконувати. Курс «Українська мова в журналістській діяльності» актуалізує теоретичні знання студентів з усіх розділів сучасної української мови, виробляє навички практичної стилістики та культури українського мовлення, удосконалює мовну й мовленнєву підготовку майбутніх журналістів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дудик П.С. Стилiстика української мови : навчальний посiбник. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=5607> (дата звернення: 11.02.2023).
2. Закон про забезпечення функціонування української мови як державної. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 11.02.2023).
3. Крижанівська О. Українська мова для майбутніх журналістів (фонетика, графіка, орфоепія, лексикологія, граматики) : навчальний посiбник. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2016. 108 с.
4. Нестеренко Т.А. Українська мова в журналістській діяльності (фонетика, орфоепія, лексикологія, фразеологія) : навчальний посiбник. Кропивницький : РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. 120 с.

УДК 811.161.2 + 81'367

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-204-7>

СИНТАКСЕМИ З УМОВНИМ ЗНАЧЕННЯМ У РЕЧЕННЯХ ЗАЙМЕННИКОВО-СПІВВІДНОСНОГО ТИПУ

SYNTAXEME WITH CONDITIONAL MEANING IN PRONOUN-RELATIVE SENTENCES

Огаренко Т.А.,***orcid.org/0000-0002-8400-1670****кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка***Лішгаба Т.В.,*****orcid.org/0000-0002-6060-0900****кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка*

У статті проаналізовано номінативно-предикативні одиниці (фразові номінації) з кондиціональним значенням, які виступають синтаксемами в займенниково-співвідносних реченнях. Визначено коло корелятивних пар, які беруть участь у формуванні умовної семантики, здійснено поділ виокремлених конструкцій на основі зовнішніх показників (корелятивних пар).

З-поміж конструкцій нерозчленованої структури, а саме займенниково-співвідносних речень, можна виокремити групу, у якій виражено значення умовності. Однак слід відзначити, що у прислівних реченнях аналізована семантика реалізується не у чистому вигляді.

Центр умовної семантики займенникових речень (це перша група одиниць із прономінативними компонентами) становлять конструкції із корелятами *тоді – якби*, у яких однозначно вказано на умову, за якої відбувалася б дія.

Такі синтаксеми – фразові номінації можна назвати ядерними з огляду на семантику; з кількісного ж боку вони становлять незначну групу, для якої спільним є вираження ірреальної умови. Незважаючи на те що корелятивна пара *тоді – якби* найбільш чітко виражає умовну семантику у фразових номінаціях, конструкції з такими формальними показниками також мають додаткові нашарування.

Значення умови може виражатися за допомогою корелятивної пари *там – де*, яка фактично є показником локативної семантики (друга група синтаксичних одиниць). Однак у певному контексті такі формальні засоби можуть реалізовувати й інші значення, зокрема умови. Виявлено, що кореляти *там – де* виявляють умовну семантику лише у творах усної народної творчості і лише за умови препозитивного розташування фразової номінації, коли сполучний засіб *де* винесено в абсолютний початок речення.

До третьої групи варто зарахувати синтаксичні одиниці із фразовими номінаціями, у яких умовне значення репрезентоване формальними засобами *тоді – коли*, *тоді – як*, *поки – поти*, *коли – то*. Етимологічно такі прислівники пов'язані з темпоральною семантикою. Однак аналіз показав, що ці одиниці в певному контексті реалізують саме умовне значення, хоча часовий відтінок залишається досить відчутним.

Умовну семантику корелятивна пара *тоді – коли* реалізує як за умови препозиції фразової номінації, так і за умови постпозитивного розташування. Для посилення умовної семантики у таких ситуаціях залучається додатковий засіб – використання підсилювально-видільних препозитивних часток.

Ключові слова: займенниково-співвідносні речення, фразова номінація, синтаксема корелятивна пара, кондиціональне значення.

The article analyzes nominative-predicative units (phrasal nominations) with a conditional meaning, which act as syntaxes in pronominal-relative sentences. The circle of correlative pairs, involved in the formation of conditional

semantics, was determined, and the separated constructions were divided based on external indicators (correlative pairs).

Among the constructions of an undivided structure, namely pronominal-relative clauses, it can be singled out a group in which the meaning of convention is expressed. However, it should be noted that in adverbial sentences the analyzed semantics is not realized in its pure form.

The center of the conditional semantics of pronominal sentences (this is the first group of units with pronominal components) are constructions with correlates **then – if**, which clearly indicate the condition under which the action would take place.

Such syntaxes – phrasal nominations can be called nuclear from the point of view of semantics; on the quantitative side, they constitute an insignificant group, for which the expression of an unreal condition is common. Despite the fact that the correlative pair **then – if** most clearly expresses conditional semantics in phrasal nominations, constructions with such formal indicators also have additional layers.

The meaning of the condition can be expressed using the correlative pair **there – where**, which is actually an indicator of locative semantics (the second group of syntactic units). However, in a certain context, such formal means can realize other meanings, in particular, conditions. It was found that correlates **there-where** conditional semantics are revealed only in works of oral folk art and only under the condition of the prepositive location of the phrasal nomination, when the connective word **where** is placed at the absolute beginning of the sentence.

The third group should include syntactic units with phrasal nominations, in which the conditional meaning is represented by formal means **then – when, then – as, while – then, when – then**. Etymologically, such adverbs are related to temporal semantics.

However, the analysis showed that these units in a certain context realize the conventional meaning, although the temporal nuance remains quite noticeable.

Conditional semantics is realized by a correlative pair both under the condition of the preposition of the phrasal nomination and under the condition of the postpositive arrangement. To strengthen the conditional semantics in such situations, an additional means is involved - the use of reinforcing and isolating prepositive particles.

Key words: pronominal-relative clauses, phrasal nomination, syntaxeme, correlative pair, conditional meaning.

Постановка проблеми. Звичними і традиційними номінативними засобами у сучасній українській мові виступають лексичні одиниці. Однак дослідження показують, що функцію називання можуть виконувати також предикативні структури, зокрема фразові номінації. Фразова номінація (далі – ФН) – це блок, який складається зі співвідносного слова у головній частині і всієї підрядної частини у реченнях прислівно-кореляційного типу. Відомо, що у таких синтаксичних конструкціях опорне займенникове слово і підрядна частина відповідають на одне питання, виражають однакове значення, посідають одну синтаксичну позицію. Це дає підстави розглядати їх як єдиний номінативний блок, який може виконувати будь-яку синтаксичну функцію у семантико-синтаксичній структурі речення.

Мета статті – проаналізувати синтаксеми (номінативно-предикативні блоки, фразові номінації) з умовним значенням у реченнях прономінативного типу.

Постановка завдання.

1. Визначити критерії розрізнення складнопідрядних речень розчленованої структури та одиниць займенниково-співвідносного типу з умовною семантикою.

2. Окреслити коло корелятивних пар, які беруть участь у формуванні умовного значення.

3. Згрупувати визначені конструкції на основі зовнішніх показників (корелятивних пар).

4. Дослідити закономірності появи супровідних семантичних нашарувань.

Виклад основного матеріалу. Умовна семантика у складнопідрядних реченнях традиційно представлена розчленованими структурами, у яких функціонують такі сполучні засоби, як *коли, коли б, як, якщо, якби, якже, аби, раз*, а також складені утворення типу *за тієї умови, якщо; у тому разі, якщо; з умовою, що; на випадок, якщо* та ін.

З-поміж конструкцій нерозчленованої структури, а саме займенниково-співвідносних речень, також можна виокремити групу, у яких виражено значення умовності. Однак слід відзначити, що у прислівних реченнях аналізована семантика реалізується не у чистому вигляді. «Через те, що всі функціональні різновиди підрядних умовних речень чітко граматично не диференційовані – ні за добором сполучних засобів (окрім умовно-часових із сполучником

коли), ні за характером внутрішньосинтаксичних відношень між головним і підрядним реченням, – розмежувати їх важко» [3, с. 363]. У переважній більшості випадків відтінки умови, часу, місця, причини дуже тісно переплітаються, що підкреслюється також використанням формальних показників (корелятивних пар), які абстраговано є носіями семантики часу, місця тощо. Це, зокрема, корелятивні пари *тоді – коли, там – де, поки – поти* та ін. Однак у певному контексті, у поєднанні зі своєрідним лексичним оточенням зазначені формальні засоби можуть репрезентувати семантику умови. На думку дослідника, у певній кількості аналізованих одиниць умовне значення превалює над часовими, причиновими нашаруваннями, тому їх варто виділити в окрему групу і дослідити як специфічний різновид. Отже, у статті йтиметься про синтаксичні структури з умовними фразовими номінаціями. З-поміж конструкцій зі значенням умови деякі дослідники виділяють речення без супровідних значень та із супровідними часовими, причиновими, допустовими значеннями [3, с. 363–366]. Наявність того чи того відтінку залежить від формальних показників.

Умовна семантика у фразових номінаціях реалізується за допомогою корелятивних пар *тоді – коли; там – де; тоді – як; тоді – якби; поки – поти; коли – то (коли б – то б)*. Зазначені формати неоднаковою мірою виражають значення умови, тому для подальшого аналізу виокремимо кілька груп на основі зовнішніх показників.

1. Центр становлять конструкції із корелятами *тоді – якби*, у яких однозначно вказано на умову, за якої відбувалася б дія.

Ядерними такі ФН можна назвати лише з огляду на семантику; із кількісного ж боку вони становлять незначну групу, для якої спільним є вираження ірреальної умови. У традиційній головній частині функціонує присудок у формі дієслова умовного способу, тобто дія не має значення часу. Наприклад: *Якби мої думи німії та пісню стали без слова, вони б тоді більше сказали, ніж вся моя довга розмова* (Леся Українка); *Якби все було скінчено, якби чужий гомін заповнив темні сходи і загриміли чужі чоботи тут, поруч, тоді він зірвав би чеку, останню чеку в своєму житті* (О. Гончар). Специфіка значення таких речень впливає на їхню структуру: спочатку зазначається умова, а потім дія, яка могла б відбутися за цієї умови. Тому в переважній більшості прикладів умовна ФН посідає препозицію, а формант *якби* виноситься на самий початок речення. У такий спосіб увага актуалізується саме на умовному компоненті, тобто на умовній ФН. За умови постпозитивного розташування традиційної підрядної частини корелят *тоді* виступає на перше місце, і підсилюється темпоральний відтінок, як-от: *«Хліб гниє!» – «Слава богу, що гниє! Гниє, бо є; от тоді погано було б, якби гнити нічому було»* (Нар. тв.).

Незважаючи на те що корелятивна пара *тоді – якби* найбільш чітко виражає умовну семантику у фразових номінаціях, конструкції з такими формальними показниками також мають додаткові нашарування, зокрема причиново-наслідкові, наприклад: *Якби-то я знав, що мій друг ти і брат, що ти не покинеш мене, тоді б я забув про удари гармат, про все пережите, жажне...* (В. Сосюра); ... *Якби мені знову колишня сила, якби мені звуки міцнії, тоді б мене туга оця не гнітила!*.. (Леся Українка).

2. Значення умови може виражатися за допомогою корелятивної пари *там – де*, яка фактично є показником локативної семантики. Однак у певному контексті такі формальні засоби можуть реалізовувати й інші значення, зокрема умови, наприклад: *Де простота, там і доброта, а де хитрощі – чортам радощі* (Нар. тв.); *Де чарка, там і сварка* (Нар. тв.). Слід зазначити, що кореляти *там – де* виявляють умовну семантику лише у творах усної народної творчості і лише за умови препозитивного розташування фразової номінації, коли сполучний засіб *де* винесено на самий початок речення. Підрядна та головна частини у таких конструкціях не мають у своєму складі лексем із просторовим значенням, які б підкреслювали локативну семантику пари *там – де*, тому вона набуває іншого забарвлення: *там – де* наближається до *якщо – то*. Висловлену думку можна підтвердити, трансформувавши структури із засобами *там – де* у речення із *якщо – то*, наприклад: *Де багацько няньок, там дитя каліка* (Нар. тв.) –

Якщо багацько няньок, **то** дитя каліка; **Де** можна в торбу, **там** лантух не потрібен (Нар. тв.) – **Якщо** можна в торбу, **то** лантух не потрібен та ін.

Аналізовані одиниці, як уже зазначалося, функціонують у творах усної народної творчості, для яких властивий суб'єктивізм. А це сприяє виникненню у зазначених синтаксичних конструкціях додаткових семантичних нашарувань, найчастіше причиново-наслідкових, наприклад: *Де гроші говорять, там правда мовчить* (Нар. тв.) – *Якщо гроші говорять, то правда мовчить*; *Гроші говорять, тому правда мовчить*; *Правда мовчить, бо гроші говорять*. Можлива також трансформація речень із умовними ФН у безсполучникові структури, що є доказом наявності у них причиново-наслідкових зв'язків, як-от: *Де оком не досягнеш, там калиткою доплатиш* (Нар. тв.) – *Оком не доглянеш – калиткою доплатиш*; *Де лихая жінка в хаті, там добра не сподіватись* (Нар. тв.) – *Лихая жінка в хаті – добра не сподіватись*.

Отже, семантику умови допомагають реалізовувати фразові номінації з корелятивною парою *там – де*, яка виражає досліджуване значення переважно в реченнях, що функціонують у творах усної народної творчості і за умови препозитивного розташування фразової номінації.

3. До третьої групи варто зарахувати синтаксичні одиниці із фразовими номінаціями, у яких умовне значення репрезентоване формальними засобами *тоді – коли*, *тоді – як*, *поки – поти*, *коли – то*. Етимологічно такі прислівники пов'язані з темпоральною семантикою. Однак аналіз показав, що ці одиниці в певному контексті реалізують саме умовне значення, хоча часовий відтінок залишається досить відчутним. Подібне двобічне семантичне тлумачення аналізованих структур наявне в окремих наукових працях. Розрізняючи складнопідрядні речення з підрядними умовними без супровідних значень та із супровідними, у «Сучасній українській літературній мові» за редакцією І.К. Білодіда визначені одиниці кваліфіковано як складнопідрядні речення з підрядними умовними із супровідними часовими значеннями. «Функціонально такі складнопідрядні речення зближаються з частиною обставинних власне часових речень, що виражають одночасність подій. Умовне значення в них зберігається, але при цьому більш або менш виразно проявляється й часова співвіднесеність дій головного й підрядного речень» [3, с. 365].

Отже, наявність контамінованого умовно-темпорального значення не викликає сумнівів. Особливо чітко це простежується в реченнях із фразовими номінаціями, до складу яких входить компонент *коли*. Він може поєднуватися з різними сполучними засобами, створюючи такі пари: *коли – тоді*, *коли – то* (*коли б – то б*): **Коли** убогому женитися, **то тоді** й ніч мала (Нар. тв.); **Путь на Голгофу велична тоді, коли** знає людина, на що й куди вона йде (Леся Українка); **Коли б** усі одурені прозріли, **Коли б** усі убиті ожили, **То** небо, від прокльонів посіріле, **Напевно б**, репнуло від сорому й хули (В. Симоненко); **Коли б** у нас йшло життя по-іншому, **то** й ми були **б** іншими людьми (Р. Іванчук).

Умовну семантику корелятивна пара *тоді – коли* реалізує як за умови препозиції фразової номінації, так і за умови постпозитивного розташування. Однак аналіз показав, що частіше (у двох третинах випадків) трапляється саме прямий порядок, тобто традиційна підрядна частина стоїть після головної, наприклад: *Придивіться: той, хто робить зло, інакше робить його тоді, коли* чує збоку захвалювання або заохоту (Г. Хоткевич); **Тоді** лика дері, **коли** деруться; **тоді** дівку дай, **коли** беруть (Нар. тв.). Позиційний чинник впливає на зміст усієї конструкції: якщо підрядна частина посідає постпозицію, то домінує часове значення. Для посилення умовної семантики у таких ситуаціях залучається додатковий засіб – використання підсилювально-видільних препозитивних часток, як-от: *Вона [Дарка] любила, як батько говорив вільно й весело, хоч се бувало тільки тоді, коли* він випивав (Леся Українка); *Вони [мої очі] в'яжуть панну Анелю, її думки, волю і навіть рухи. Я певний, що вона чує їх навіть тоді, коли* від мене далеко (М. Коцюбинський). Доказом того, що саме частки у цій групі досліджуваних одиниць допомагають виявити умовне значення, є кількісні дані: у 63% аналізованих речень з умовними фразовими номінаціями з парою *тоді – коли* вжито частки *тільки, лише, навіть, і* (перед корелятом *тоді*). У 37% випадків частки відсутні, однак це пояснюється своєрідністю

таких конструкцій: майже всі вони – речення із творів усної народної творчості, мова яких наближена до розмовної. Тому саме у цих структурах формант *коли* найбільше наближений за семантикою до *якщо*, особливо за відповідного контекстуального оточення. Наприклад: *Тоді дорога спішна, коли розмова потішна* (Нар. тв.) – *Тоді дорога спішна, якщо розмова потішна; Тоді сусід добрий, коли мішок повний* (Нар. тв.) – *Тоді сусід добрий, якщо мішок повний*. У всіх подібних синтаксичних одиницях виявлено домінанту умовного значення, а не часового.

Одна третина речень із корелятами *тоді – коли* характеризується препозитивним розташуванням фразової номінації. Хоча кількісно ця група менша від попередньо аналізованої, однак семантика умови в них виражена яскравіше, що зумовлено, насамперед, препозицією фразової номінації, а також винесенням компонента *коли* на початок речення. Саме за такої структури *коли* найбільше наближений до *якщо*, і вся ФН, що стоїть на початку речення, має чітке умовне значення. Наприклад: *Озався вчитель фізкультури: – Коли матимемо більше танків і бомб, сильне військо, тоді нас ніхто не зачепить* (Є. Гуцало). *Хай коли вже все з'ясується з рейсом, тоді можна буде відвідати Кураївку, як ото кораблі когось відвідують, заходять з «візитом чемності»* (О. Гончар). *Коли йшли маршем, бійців завжди ставало менше. А коли зав'язувався бій і вони займали бойовий лад і зброя їхня починала говорити, – тоді, здавалося, число їх одразу зростало в кілька разів* (О. Гончар). Подібно до конструкцій із постпозитивними умовними ФН із корелятами *тоді – коли* препозитивні можуть ускладнюватися підсилювальними частками (переважно *ж*), і це дає змогу актуалізувати семантику умови: *Коли ж не стане сили, коли туга вразить украй те серденько замліле, тоді душа повстане недолуга, її розбудить серденько зболіле* (Леся Українка); *Як я про свою говорив вам печаль, то ви позіхали й мовчали; коли ж в красні вірші убрав я свій жаль, о, як тоді всі вихваляли!* (Леся Українка).

Висновки. Отже, синтаксеми з умовним значенням у реченнях займенниково-співвідносного типу мають вигляд фразових номінацій і характеризуються переважно контамінованою семантикою, яку формують певні корелятивні пари.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загнітко А.П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс) : у 2-х ч. Київ : ІЗМН, 1996. Ч. I. 202 с. ; Ч. II. 240 с.
2. Ломакович С.В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01. Тернопіль, 1993. 382 с.
3. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : навчальний посібник. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.

УДК 821.162.1.09 Лец (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-204-8>

КАРТИНА СВІТУ В АФОРИСТИЦІ С. Є. ЛЕЦА

THE PICTURE OF THE WORLD IN APHORISTICS BY STANISŁAW J. LETZ

Рибальченко В.К.,

orcid.org/0000-000-3585-1174

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германських мов, зарубіжної
літератури та методик їхнього навчання
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка*

У статті на основі аналізу домінант аксіології та світогляду Станіслава Єжи Леца досліджуються особливості картини світу митця, який зробив вагомий внесок у світову афористику ХХ ст. Визначено основні чинники, що детермінували його світоглядну та мистецьку позицію, наголошено на філософічності творчості. З'ясовано, що пріоритетними для письменника є антропоцентрична та онтологічна проблематика. У центрі афористики С.Є. Леца постає людина в екзистенційному та аксіологічному вимірах. Незважаючи на домінуючий сатиричний пафос творчості письменника, доводиться думка про співвіднесеність позитивної програми мислителя з моральними основами життя, з вірою в людину. Гумор та сатира у художній системі Станіслава Єжи Леца стають засобами пізнання світу та своєрідною формою опору проти неприйнятної дійсності. Осмислюється роль культурної та історичної пам'яті, зв'язку поколінь у подоланні вселенського зла. Виокремлено концепти, що оприявнюють картину світу митця: свобода, людина, віра, час, право, історія, розум, влада, ідея, слово.

Проаналізовано принципи художньої структури афоризмів. Значна увага приділяється дослідженню засобів, які дають змогу проникнути у глибинний зміст висловлювання, розширити їхню смислову ємкість: парадоксальності, метафоричності, пародійній трансформації, мовній грі, асоціативності, оксюморонності, семантичним зсувам. На конкретних прикладах простежено розгортання концептів та векторів інтертекстуальних зв'язків, особливості їх вербалізації у картині світу митця.

Досліджено складну систему внутрішніх перекличок між афоризмами, які, віддзеркалюючи різні аспекти думки, ілюструють її багатоаспектність, складність людського буття та водночас спонукають читача до діалогу, інтенсифікують його інтелектуальну діяльність.

Особлива увага приділяється аналізу жанрової специфіки афористичної спадщини Леца, що, поєднуючи ліричний та сатиричний складники, відрізняється філософським поглядом на світ. У результаті дослідження стверджується, що ключовим для авторської картини світу Станіслава Єжи Леца є свобода як філософська і соціальна категорія, свобода як передумова творчості.

Ключові слова: афоризм, парадокс, іронія, гумор, світогляд, людина, історія, влада.

Based on the analysis of the axiology of dominants and worldview of Stanislaw Jerzy Letz, the article examines the features of the artist's world picture, which made a significant contribution to the world aphoristics of the twentieth century. The main factors that determined his ideological and artistic position are identified, and the philosophical nature of his work is emphasized. It is found out that the priorities for the writer are anthropocentric and ontological problems. In the center of the aphoristics by S. J. Letz an individual appears in their existential and axiological dimensions. Despite the dominant satirical pathos of the writer's work, the idea is proved that the positive programme of the thinker correlates with the moral foundations of life, with trust in a person. Humor and satire in the artistic system of Stanislaw Jerzy Letz become means of understanding the world and a kind of form of resistance against unacceptable reality. The role of cultural and historical memory, the connection of generations in overcoming universal evil is understood. There are selected concepts that identify the artist's world picture such as freedom, an individual, belief, time, law, history, a reason, power, an idea, and a word.

The principles of the artistic structure of aphorisms are analyzed. Considerable attention is paid to the study of the means which allow one to get into the deep meaning of the utterances and expand their semantic capacity: paradoxical, metaphorical, parodic transformation, language play, associativity, oxymoronicity, and semantic shifts. The development of the concepts and vectors of intertextual connections, the features of their verbalization in the artist's world picture are considered on the specific examples.

The complex system of internal overlaps between aphorisms is studied. They reflect various aspects of thought and illustrate its multidimensional nature, complexity of human existence, and at the same time encourage the reader to a dialogue and intensify their intellectual activity.

Special attention is paid to the analysis of the genre specifics of Letz's aphoristic heritage, which, combining lyrical and satirical components, is distinguished by a philosophical view of the world. As a result of the study, it is claimed that the key to the author's picture of the world by Stanislaw Jerzy Letz is freedom as a philosophical and social category, freedom as a prerequisite for creativity.

Key words: aphorism, paradox, irony, humor, worldview, personality, history, power.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Афоризми, віддзеркалюючи концептосферу народу, відіграють важливу роль у передачі колективної та індивідуальної мудрості, в осягненні дійсності.

Двадцять та двадцять перше століття висунуло цілу низку митців (Дон Амінадо, Е. Кроткий, С.Є. Лец, Г. Малкін, Б. Крутієр, О. Перлюк, Р. Рудий), творчість яких значною мірою пов'язана саме з афористикою, що доводить окремішність та затребуваність «портативної мудрості», але вивчення афоризму як жанру характеризується недостатньо повним теоретичним розробленням, дискусійністю у визначенні домінуючих рис, відсутністю чіткої класифікації.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлена також самобутністю постаті польського поета та афориста Станіслава Єжи Леца (1909–1966), творчість якого в Україні не отримала належного висвітлення. Його афоризми, що стали надбанням світу (у 60-ті роки очолювали списки бестселерів), досить довго були відомі українському читачеві у російських перекладах, тому знаходилися на маргінесах українського літературознавства. Окремі добірки афоризмів, «зачесаних цензурою», публікувалися у журналах «Всесвіт» (1966. № 10; 1968. № 3), «Вітчизна» (1969. № 12; 1971. № 6), «Слово і час» (1991. № 8).

За часів незалежності твори Леца окремими виданнями з'явилися у 2006, 2018 та 2020 рр. у перекладах українською мовою Андрія Павлишина, поетичних перекладах Віктора Марача, що повернув «незачесані думки» до фрашок, із яких починав свою афористичну діяльність митець.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у дослідження української афористики належить В. Скуратівському, Г. Ключеку, В. Калашнику, Б. Степанишину, В. Шевчуку, Ю. Григорчук. У центрі уваги науковців була афористична творчість Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Ліни Костенко, Віри Вовк.

Першим перекладачем афоризмів Леца українською (ще за життя автора) у діаспорі був Ігор Костецький, особисто знайомий із письменником. Йому належить і передмова до мюнхенської збірки 1965 р., що започаткувала дослідження афористичної спадщини митця. Більшість сьогоденних публікацій про письменника зосереджена на висвітленні основних моментів його біографії та світогляду.

Найбільш авторитетною дослідницею творчості Леца є Лідія Марія Коська, видавчиня, редакторка та упорядниця тому «Незачесані думки, прочитані в нотатниках і на серветках тридцять років згодом» (1996), що не публікувалися із цензурних мотивів. Їй належить ґрунтовна монографія, присвячена польському поету «С. Лец. Автобіографія слова», видана у 2015 р. у Варшаві. Своєрідною квінтесенцією колосальної праці Л. Коської стала її «Пурімово-уродина лекція для Станіслава Єжи Леца», прочитана у Львові на честь 110-ї річниці з дня народження письменника у березні 2019 р. [1].

Розвідка Андрія Павлишина «Залишилося мало часу. Нам і далі загрожує вічність» [2], перекладача і цієї промови, і афоризмів Леца, розкриває особливості життєвого та творчого шляху письменника, його зв'язок із Галичиною та її своєрідною культурою.

Постановка завдання. Мета роботи – дослідивши світоглядні позиції С.Є. Леца та ідейно-художні особливості його афористики, визначити концепти, що оприявнюють концептосферу людини і світу, проаналізувати їхню художню структуру, виділити домінантні слова, які дають змогу проникнути у глибинний зміст висловлювання, з'ясувати тенденції побудови, розгор-

тання концептів та векторів інтертекстуальних зв'язків, особливості їх вербалізації у картині світу митця, розглянути жанрові особливості афористики Леца та засоби, що увиразнюють його концепцію людини та світу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз дефініцій, пов'язаних із жанроутворюючими ознаками афоризму, засвідчує дискусійність та недостатню вивченість цього мистецького феномену. Практично всі дослідники як обов'язкові відзначають такі риси, як автономне існування, глибина та конденсованість висловленої думки, відсутність зв'язку з комунікативною ситуацією, стислість, інформативна насиченість, узагальнення та рефлексія. Так, Н. Шарманова визначає афоризм як «логічне, образне судження узагальнювального характеру, що в категоріях раціональності чи парадоксальності відбиває навколишній світ і виступає еквівалентом предикативної структури» [3, с. 236], акцентуючи «автономний текстовий статус, неодноразовість відтворення в мовленні і входження до національної когнітивної бази» [3, с. 237]. Серед науковців немає єдності відносно смислової закінченості та образної форми як необхідної ознаки жанру. Так, автори енциклопедичної статті наголошують на цих складниках: афоризм «передає узагальнену закінчену думку повчального або пізнавального змісту в лаконічній увиразненій формі» [4, с. 48]. Тлумачний словник Даля підкреслює уривчастість, незавершеність як суттєвий показник афористичного судження: «коротке ясне висловлювання, ...що ґрунтується на досвіді і міркуванні, уривчає, але повне по собі твердження» [5]. Відсутність чи наявність доказовості, аргументації також є питанням дискусійним. Автори афоризмів, осмислюючи їхню специфіку, відзначають потребу «лишити повітря між рядками – людина додумує ці паузи. Заповнить їх своїм почуттям, своїм розумінням» [6, с. 207].

В. Скуратівський слушно зауважує, що саме мудрість є «автентичним смисловим та естетичним ключем до афоризму ... абсолютним ключем до ядерної структури його змісту, його способу і вислову» [7, с. 12].

Афоризми Леца, якого називають останнім класиком афоризму, ніби висвітлюють дорогу автора до цілісного розуміння життя у його складнощах. Вектор його творчого і людського шляху можна визначити словами Ліни Костенко з вірша «Смертельний падеґрас» – «гармонія крізь тугу дисонансів». Варто хоча б декількома штрихами окреслити постать письменника, який є своєрідним утіленням людини на перехресті епох та культур. Визначальними чинниками формування його особистості була родина, що вирізнялася аристократизмом не тільки походження, а й духу; дитинство та рання юність, проведені у Львові та Відні, що назавжди детермінували галицько-віденський вимір світогляду і творчості, та розбурханий час, що не тільки продукував привабливо-небезпечні соціально-філософські ідеї, а й оприявнював їх, ставлячи смертельні експерименти над цілими країнами. Майже ровесник століття, Лец випробував на собі вплив тоталітарних ідеологій та режимів, які їх утілювали. У юності, незважаючи на знатне походження та відсутність матеріальних проблем, поет-початківець сповідував демократичні ліві цінності – цілком природно для романтичних 20-х та для його мистецького оточення.

Влада досить швидко відчула небезпечність і публікацій молодого журналіста, і заснованого ним кабаре «Театр крутіїв (або пересмішників)», діяльність якого заборонили після восьми виступів. Щоб уникнути переслідувань польської влади за участь у заходах антифашистського Народного фронту, митець переховується у Румунії, потім працює адвокатом у Чорткові. Від Другої світової війни тікає до Львова, де разом із групою польських письменників підписує заяву про схвалення приєднання Західної України до СРСР. Цей учинок та вступ до спілки радянських письменників України, що давав єдину можливість легально заробляти літературною працею, у подальшому стануть причиною звинувачень Леца у конформізмі, співробітництві з комуністичним режимом. Та життєвий і творчий шлях письменника свідчить, що його світогляд формується у запереченні всього, що пов'язано з поняттями «фашизм», «антисемітизм», «тоталітаризм» та «тиранія», неприйнятними для нього не тільки в ідеологічному плані, але і в естетичному. У Львові Лец спілкується з Є. Маланюком та Б.-І. Антоничем, які, знаходячись на «трагічних

терезах» історії, також мали вибрати між «стилетом і стилосом». Дослідниця О. Буряк вважає, що «поет (Антонич) чітко сформулював свою аполітичну позицію під час вручення йому літературної нагороди львівського «Товариства письменників і журналістів», проголосивши «відвагу йти самітно й бути самим собою» [8, с. 9], визначивши пріоритет вічних цінностей та естетичних категорій. Шлях, вибраний С.Є. Лецом, відрізняється від позиції і Маланюка, і Антонича: уже своїм псевдонімом письменник (Лець у перекладі з німецької та ідиш означає «блазень», «пересмішник») підкреслює наявність маски як домінанти своєї творчості, а зміст його лірики, фрашок та афоризмів засвідчує глибоку зацікавленість проблемами сьогодення. Позицію Леца, якого, як і українських поетів, валять «береги краси», промовисто розкривають його слова: «У джунглях носять військові шоломи, для маскуванню покриті сіткою з вплетеною у неї зеленню. А я ношу фригійський ковпак із нашитими на нього блазеньськими бубонцями» [9, с. 14].

Як відомо, фригійський ковпак у багатьох європейських народів є символом свободи, тож письменник досить прозоро ототожнює його з військовим шоломом, який для маскуванню прикрашений атрибутами блазня, адже «трагізм епохи найкраще відображає її сміх» [10, с. 19]. Іронія рятувала від цинізму, а маска циніка приховувала страждання. Завдяки цьому «драма існування на мить заслонюється строкатим плащем веселощів, жарту, щоб сказати щось більше або безпечніше» [1]. Не схильний до сентиментальності, Лець разом із тим порівнював себе з духівником особливого роду, «котрий дорогою до місця страти розповідає приреченим дотепи, у глибині душі не втрачаючи віри, що сам він обов'язково повернеться назад» [9, с. 255].

Із кінця червня 1941 р. до липня 1943 р. Лець перебуває у концтаборі під Тернополем, звідки двічі намагається втекти (вдруге успішно). Стан, коли «життя і смерть на шальках терезів» (з вірша «Анно 1943», збірка «Польовий щоденник»), стає не поетичною фігурою, а щоденним світовідчуттям письменника.

Лідія Марія Коська, один із найавторитетніших дослідників творчості Леца, не згадує факт убивства конвоїра, про який говориться практично у кожній публікації про письменника у Мережі (автори посилаються на вірш «Хто копав собі могилу»). Коська пише про втечу з концтабору у здобутому за хабар мундирі есесовця. Такі різночитання, на нашу думку, є свідченням нерозривності, нероз'єднаності життя та творчості, біографії реальної та творчої, адже сам Лець писав, що «кожна біографія людини, вигадана нею, автентична». На думку Л.М. Коської, «Лець був егоцентриком власної творчості, яку вбачав у тісному зв'язку зі своєю біографією... Лець дійсно мусив за свою участь у творчості дорого платити реальною валютою життя» [1].

Після втечі з концтабору Лець опинився в окупованій Варшаві, самотність та відчай приводять його до спроби самогубства. Приєднання до комуністичного підпілля, партизанського руху повернули письменника до життя, ставши своєрідною індульгенцією в очах радянської влади. Пост аташе з питань культури у дипломатичній місії соціалістичної Польщі у Відні, отриманий у 1946 р., здавалося б, вершина кар'єрних мрій! Але у 1950 р. Лець несподівано емігрує до Ізраїлю, де прожив два роки. Після повернення у Польщу письменник, ставши персоною нон грата для владних та білялітературних кіл, виживає за рахунок перекладів, які часто видавалися під чужими прізвищами. Та найнестерпнішою була превентивна автоцензура, що накопичувала не тільки ненависть та презирство до влади, а й неповагу до себе, адже свободу Лець сприймає як абсолютну цінність і передумову творчості.

Після відлиги 1956 р. Польща стає «найбільш відкритим і вільним баракком соціалізму», що дає Лецьові можливість в останнє десятиліття життя широко публікуватися, відчутти не просто популярність, а любов читацької аудиторії. У 1957 р. виходять «Незачесані думки», у 1964-му – друге доповнене видання, а у рік смерті Леца світ побачили «Нові незачесані думки». Знадобилися тридцять років та клопітка праця Лідії Коської, щоб читач зустрівся з «Незачесаними думками, прочитаними у записниках та на серветках...».

На початку творчого шляху Лець спростив своє прізвище, відмовившись від баронського прізвища Туш та аристократичної приставки «де», а після війни всупереч віянням часу повер-

нув її до свого ймення. Це не було словесною грою, яку так полюбляв Лец протягом усього життя. Цей жест оприявнює і повернення до витоків роду, підкреслення своєї шляхетності у пору, коли вона була не просто не затребувана, а гнана, і, водночас улюблене Лецом показування язика публіці. Письменник вистраждав право на мудрість не тільки закликком пройти по життю з «примруженим поглядом, сповненим гідності» [9, с. 114], а й усім своїм життєвим шляхом, ствердженням позитивної програми, що прочитується у його незачесаних думках.

Думка про впорядкованість, цілісність художнього світу Леца, на перший погляд, здається парадоксальною, адже автор віддзеркалює химерну, дисгармонійну дійсність із перевернутими цінностями.

Незважаючи на заперечення Лецом пафосу, який у його розумінні тотожний пишномовності, високопарності та нещирості, читач ХХІ ст. не може не відзначити пафос гуманізму та гумору, яким пронизана творчість письменника. Сатира у тоталітарному світі стає своєрідним випробуванням не тільки інтелекту, а й характеру. На думку митця, «сатирики – це контрабандисти, що вивозять пафос за межі смішного» [9, с. 504], і «сатирі доводиться відновлювати те, що було зруйновано пафосом» [9, с. 121].

Афоризми Леца – це не просто критика знавіснілого часу та його вождів-тиранів, а глузування над ними, вони допомагають звільнитися від страху, адже те, що висміяне, вже не таке страшне: Лец позбавляє Зло, втілене у владі, демонізму. Таким чином, письменник наближає читача (і, що особливо цінно, і себе) до осягнення абсолютних цінностей у цьому розколотому, розгармонізованому світі, ніби закликаючи «перебувати у буттєвому полі світового світла. А не на боці його демонічної альтернативи» [7, с. 24], нагадуючи про перспективи, можливості людини. Відсутність етичного імперативу, претензій на повчальність, відсутність клінічного пафосу не означає розмитості моральних критеріїв. Естетичне протистояння часові бездуховності та знецінення особистості впливає і на етичну сферу людини, веде до думки про існування Істини.

Навіть стверджуючи відносність як один із головних принципів соціуму, Лец не опускається до релятивізації моральних норм, оксюмороном «фанатик релятивізму» [9, с. 462] вияскравлює власне розуміння будь-якого радикалізму. Незважаючи на те що на долю письменника випало чимало випробувань, жорсткі жорна владних режимів митець відчував буквально на власній шкірі, саме гумор та почуття самоіронії допомогли зберегти душу живу: «Єдине, що зберегло цілісність моєї картини світобудови, – це пануючий у мені хаос» [9, с. 310].

Світосприйняття С.Є. Леца не вкладається і в прокрустове ложе оптимістичного чи песимістичного бачення. Парадоксальність його погляду на сучасну людину, тонке відчуття межі між справжнім та позірним нагадують думку Паскаля про те, що «люди діляться на праведників, які вважають себе грішниками, і на грішників, які вважають себе праведниками». Незважаючи на іронічність, скептицизм, подекуди саркастичність у картині світу Леца, авторська позиція ближча до прийняття життя з усіма недоліками та вадами. «Незачесані думки» – не наклеп на людину, не похмура констатація її нікчемності та ницості. Крізь різкі, жорсткі, на перший погляд, мізантропічні судження, соціальні та психологічні викриття прозирає обличчя пересмішника, що висловлює свої міркування з болем за людину, не розтоптує її гідність, а подібно великим сатирикам минулого підносить люстерко до наших очей. І одночасно простягає руку допомоги, сподівання на людину в людині: «Межа між світлом і тінню – ти» [11, с. 38], адже усвідомлення власної, м'яко кажучи, недосконалості – перший крок до зміни, трансформації, відродження, що провокує інтенцію до неприйняття цієї дійсності, до протесту. Сатирик досить рідко виступає від свого «я», але, виходячи на пряму розмову з читачем, чітко формулює своє етичне й естетичне кредо: «Люди, я сміявся разом із вами і заради вас, коли би були нелюдьми, я спрямовував свій сміх проти вас. Але я ніколи не сміявся над вами» [9, с. 385].

Його афоризми, на перший погляд, близькі до чорного гумору зіштовхуванням в одній фразі взаємозаперечних суджень та інтонацій: «Я повний оптимізму. Людство пододало закони моралі, чому б йому не подолати закони фізики?» [9, с. 128]; «Оптимізм і песимізм відрізня-

ються лише датою кінця світу» [9, с. 28]; «Люди коли-небудь стануть братами і знову почнуть з Каїна та Авеля» [9, с. 281]. Гіркий оптимізм Леца, доза Леца справляє зцілюючий ефект, стає ліками від розпачу: «Я мусив розправити крила, бо мене викинули з найвищих висот без парашута» [9, с. 139], спонуканням до дії: «Дмухаймо самі в наші вітрила» [9, с. 51].

Незважаючи на відсторонено-іронічний погляд на сучасність, Лец – не зверхній спостерігач, разом з іншими він поділяє їхню трагічну долю, він учасник трагікомедії життя, що не моралізує, а й себе включає в аналіз: «Незачесані думки – цитати з трагіфарсу мого життя» [9, с. 354].

Афористиці Леца притаманна однозначна етична оцінка, що співвідноситься з моральними основами життя. Мета – допомогти людині пізнати саму себе – зближає Леца з моралістами XVII ст. Ларошфуко, Паскалем та Лабрюйєром, як і вони, письменник намагається зрозуміти: джерело зла у суспільстві чи у самій природі людини, як уберегти людину від зла?

Позитивна програма Леца стверджує безкорисливість, мужність творити свою долю і бути відповідальним за неї, шляхетність, що передбачає здатність розуміти чужі інтереси і поступатися своїми не заради якихось абстрактних ідеалів, а просто щоб не втратити людину у собі. При цьому письменник досить рідко звертається до таких понять, як «душа», «мораль», уникає менторства, завдяки чому його думки набувають особливої вагомості, гіркого присмаку власної причетності, вистражданості: «Протез душі повинен бути невидимим» [9, с. 60].

Саме актуалізація культурної та історичної пам'яті, повернення людини до справжнього, до першоджерел, за Лецом, здатні здолати Хаос, адже «слабка пам'ять поколінь зберігає лише легенди» [9, с. 96]. Подібно мешканцям маркесівського Макондо Лец нагадує нам і собі, що Бог є: «Як же іноді хочеться помолитися про існування Бога!» [9, с. 116]. «Неважливо, чи Бог створює собі вірян, чи віряни створюють собі Бога, головне – щоб Він був!» [9, с. 477].

Мотив сумнівів, що домінує у творчості Леца, поетика недовомовленості зумовлюють активність читача, провокують читача на діалог, інтенсифікують його інтелектуальну діяльність, викликають культурний шок як реакцію на афоризм. Для Леца знак питання є своєрідним «гербом свободи» [9, с. 485], «єпископським посохом» [9, с. 522]. «Навіть якщо рот закритий, питання все одно залишається відкритим» [9, с. 160]. «Диктатори повинні заборонити знаки питання – тоді ніхто не зможе сумніватися, а самі вони питань не ставлять – тільки дають відповіді» [9, с. 447].

У творчому доробку письменника дуже багато афоризмів-питань, відповіді на які він намагається шукати з читачами-однодумцями, які, наповнюючи смисловий простір між словами, надають думкам автора не просто багатозначності, а ще й якогось зухвалого бешкетництва: «Що краще: штучне процвітання чи природне убозтво?» [11, с. 517]; «Невже повинна настати ніч, щоб у ваших головах просвітлило?» [9, с. 407]; «Невже люди ростуть тільки для того, щоб воювати за те, хто з них вищий?» [9, с. 84]; «Цікаво, а хто був міністром культури і мистецтва у часи Шекспіра?» [9, с. 405].

Мовна гра як свідоме руйнування правил та стереотипів стає одним із головних прийомів емоційного впливу на реципієнта, дає змогу чути два слова, коли було сказане одне: «Слід бодай сказаним окреслити межі недовомовленого» [9, с. 534].

Лец досить рідко звертається до своєї аудиторії з порадами та повчаннями. Але у ставленні до тиранії, деспотизму, до питань війни і миру мислитель має тверду імперативну позицію: «Хочеш витиснути сльозу з очей тирана? Тоді візьми його за горло» [9, с. 409]; «Кричи про небезпеку! Інакше станеш застережним плакатом, коли тебе розмажуть по стіні» [9, с. 181]; «Неможливо завжди бути неслухняним, іноді потрібно бути розлютованим» [9, с. 427]; «Щоб розгорнути знамена, доводиться йти проти вітру» [9, с. 432]; «Гарантія миру – закопати сокиру війни разом із ворогом» [9, с. 161].

Обсервуючи сучасне йому суспільство на новому етапі розвитку, Лец визначає його як «поразку усіх над усіма» [9, с. 521], парадоксально відсилаючи нас до відомого вислову філософа XVII ст. Т. Гоббса, адже чим ще може закінчитися «війна всіх проти всіх», коли «циві-

лізація озброїлася лише мілітаризацією» [9, с. 415]? Другу половину ХХ ст. афорист пророчо називає «півстоліття астронавтів та астрологів» [9, с. 450], а вислови «епоха великої ретуші» [9, с. 505], «епоха ентузіазму в байдужості» [9, с. 458] без прив'язки до часових меж стають характеристикою всеосяжною.

Обов'язковою умовою взаємин людини та держави для Леца є пріоритет людини: «Конституція держави повинна бути такою, щоб не порушувати конституції громадянина» [9, с. 11]; «От якби вищою гідністю держави була людська гідність!» [9, с. 171].

Письменник попереджає homo politicus'a про небезпеку перебування на владному Олімпі: «Знаходячись на вершині, ти перебуваєш над безоднею» [9, с. 57]. Гра слів у судженні «До того, хто не здійснює реформ, постукає Реформація» [9, с. 387] засвідчує своєрідний історичний оптимізм Леца (хоча й дуже гіркий!), що ґрунтується на знанні історії, яку він трактує як «зібрання фактів, яких не повинно було бути» [9, с. 196], «Будь-який режим рано чи пізно перетворюється на старий режим» [9, с. 177].

У митця немає жодних ілюзій і відносно так званих борців із владою. Убивчою іронією та сарказмом забарвлені їхні образи: «Бунтівники підняли кулаки, але, піднісши їх до голів, віддали честь» [9, с. 419]; «Він опозиціонер! Виголошуючи тост, тримав келих у міцно стиснутому кулаку» [9, с. 179]; «Не довіряй усім цим синам свободи: скільки ж то разів її гвалтували» [9, с. 117].

Особливо саркастично звучать афоризми про бюрократизацію сучасного життя: «Я впевнений у неминучій загибелі усіх земних організмів – але не організацій» [11, с. 488]; «Вже сам знак параграфа має вигляд знаряддя торгур» [9, с. 18]; про пієтет перед владою і сакральну мрію про підвищення у чиновницькій ієрархії: «Завжди можна бути підвишеним хоч трохи повище» [9, с. 171]; «Біси діляться на занепалих ангелів та людей, які отримали підвищення» [9, с. 118].

Розвінчання ницості влади поєднується з викриттям духовного убозтва, морального отупіння, рабства, пристосуванства, стереотипів рутинного мислення, заскорузлості: «Я не згоден з математикою. Вважаю, що сума нулів – дуже страшна величина» [9, с. 121]; «Ряди нулів легко перетворити у ланцюги» [9, с. 70]; «Маріонеток повісити найлегше. Мотузка вже є» [9, с. 21]; «Німота громадян говорить голосом історії» [9, с. 480]; «Вірнопіддані! Їх не збентежиш виглядом золота, якщо на ньому немає проби» [9, с. 206]; «Що таке гнучкість хребта? Здатність засунути голову в годівницю, не випавши при цьому із сідла» [9, с. 414]; «Він ніколи не схилявся у поклонах – падав ниц» [9, с. 415]; «Багато ослів самі впрягаються у колісницю переможця – прагнуть здаватися скакунами» [9, с. 423].

Лець, вільний від ідеалізації народу, бачить насамперед людину, цінує у ній почуття гідності, вважає, що саме безликість, безособистісність веде до втрати свободи: «Більшість має певний світогляд, який визначено меншістю» [9, с. 266]; «Не люблю народів, які не діляться на людей» [9, с. 325].

Мислитель застерігає від сліпого слідування ідеї, викриваючи словесну еквілібристику пропагандистської машини Третього рейху, яка трансформувала ідею «Труд – це свобода» у напис на воротах Бухенвальда «Праця робить вільним» [Див.: 9, с. 13]. ХХ ст. стомилося від ортодоксальності гасел та лозунгів: «Ідею можна задогматувати до дірок» [9, с. 22], «Вікно у світ можна затулити газетою» [9, с. 13]. На думку Леца, саме розум, здатність до міркування, заперечення однодумства ставлять бар'єри на шляху маніпуляції масовою свідомістю, унеможливує формування довгострокових алгоритмів масової поведінки, декорування влади атрибутами сучасної цивілізації та демократії. Його афоризми – це апеляція до свідомості, моралі через осміяння об'єкта страху, позбавлення ореолу всемогутності розвінчання: «Народ може мати одну душу, одне серце, одні груди, що їх він наражає на небезпеку, але біда, коли він має тільки один мозок» [10, с. 20]. Гумор стає тригером до пробудження розуму від сну, своєрідним маркером правди. Ставлячи діагноз хворому суспільству, Лець починав процес зцілення, та й сам позбавлявся хвороби страху та конформізму.

Афоризми Леца, віддзеркалюючи різні аспекти думки, утворюють складну систему внутрішніх перекличок, взаємно заперечуючи проголошені сентенції, ніби ілюструючи філософ-

ську тезу про відсутність істини в останній інстанції, про відносність усього суцього. Так, бінарну опозицію Слово – Мовчання Лец розглядає у різних смислових площинах, стверджуючи багатоаспектність цієї проблеми. «Мовчання треба чути у його контексті» [9, с. 344], адже іноді саме мовчання стає викликом вселенському знавісінню: «Іноді потрібно замовкнути, щоб тебе вислухали» [9, с. 37]. Автор афоризмів уже самим зверненням до мінімалістичної форми намагається унебезпечити світ від «інтелектуальної посухи, яка заливає нас зливою слів» [11, с. 547]. І водночас митець стверджує силу слова у формуванні резистентності до заскоружності: «Іноді здається, що це не слово нездатне осягнути світ, а світ нездатен наповнити слово» [9, с. 493]. Екзистенційна лаконічність або «лаокоонічність», як говорив сам Лец, здатність у стислій та витонченій формі висловити роздуми про людину і світ, зумовлені гірким досвідом автора: «Афоризм залишає більше місця для людини» [9, с. 511].

Аналізуючи поетику Лецових афоризмів, Л.М. Коська зауважує: «Лец слова демаскував, будив, підслуховував. У реченні він ставив їх так поруч одне з одним, щоб показати їхні глибокі шари, майже біологічні, внутрішнє життя. Там, з-під оболонки сучасної ідіоми і жарту, просвічують їхні прадавні жести... там слово рухається і дихає, там поняття змінюється на образ» [1].

Визначальним в аксіології Леца та його картині світу є мотив свободи – несвободи, що актуалізується в образах в'язниці: «Давайте руйнувати Бастілію ще до того, як їх збудують» [9, с. 71]; «Коли Бастілію розвіють прахом, повстань нарешті з нього, людино!» [9, с. 181]; правосуддя: «З часом правосуддя перейшло від обміну – око за око, зуб за зуб – на рівень купівлі – продажу» [9, с. 72]; жертви та ката: «Не кожному випадає щастя бути жертвою, декому доводиться вдовольнитися роллю ката» [9, с. 465].

Концепт свободи в афористиці Леца часто пов'язаний із лексемами «язик», «зуби», «усмішка»: «Показувати язик, не демонструючи, що крутиться на його кінці, – особливе мистецтво» [9, с. 121]; «Не дайте нав'язати собі свободи слова раніше свободи думки» [9, с. 221]; «Поцілунки Юд затуляють рот поетам» [11, с. 671]; «Показуйте язик перед тим як зціпити зуби» [9, с. 204]; «Шириною посмішки можна вимірювати межі свободи» [9, с. 109]; «Говорять, коли випадають зуби, язик здобуває більшу свободу» [9, с. 71]. Інший варіант перекладу «Після втрати зубів у язика нібито більше свободи» знімає конотацію віку, адже зуби можуть випадати природним шляхом від старості, і актуалізує семантичне нашарування насилля.

Зіштовхуючи несумісні поняття та категорії, Лец створює комічний ефект, який нівелює дидактичність і посилює сарказм: «Урахуйте досвід орнітологів. Щоб поети могли розправити крила, вони мають вільно користуватися перами» [9, с. 9].

Афоризми фіксують етапи рефлексії автора і подібно поезії (а на ліричній природі своєї творчості наполягав сам Лец!) дарують читачеві ефект самоідентифікації з письменником, творцем, долаючи тотальне відчуття самотності, притаманне людині ХХ та ХХІ ст. Спорідненість із лірикою виявляється завдяки витонченій структурі, орієнтації на сугестивність та несподіваним зв'язкам між словами, що ніби висвітлюють нові відтінки значень.

Смислово домінанту афоризмів Леца неможливо прив'язати до емоційної чи раціоналістичної сфери – у цьому й полягає їх принадність для читача. Автор проголошує органічну єдність розуму та почуття, досить розхитану останнім часом: «Замінити думку може тільки мудре серце» [9, с. 536]. Доречно згадати відгук одного з читачів, який зауважив, що для прочитання афоризмів Леца «треба бути начитаним, на що автор негайно відповів: «А треба!»» [9, с. 17].

Тонкий ліризм, зворушлива інтимність віршів Леца («Чи з мене /не добра людина? / Видушую / з затиснутого кулака /з кривавої трагедії / цих кілька краплинок сміху / в яких / мусить відбитись / вранішня зірка / щоб стало відомо / чи світає» [Цит. за: 10, с. 7] відлунюються і в його афористиці: «А найстрашніше, коли ти самотній усередині себе» [9, с. 236]; «Людині необхідні споживачі її почуттів: інакше серце розірветься» [9, с. 236].

Творчість Леца спростовує думку, що традиційний афоризм працює не образом, а думкою. У нього за судженнями приховуються образи, які стають символами: напівінтелігент, кри-

тик, обиватель, митець ангел, демон, Бог, ніби ілюструючи слова О. Потебні про «згущеність думки», яка втілюється у «чуттєвий образ, замінюючи всі його стихії одним уявленням, розширюючи свідомість, надаючи можливість руху великим мисленнєвим масам» [12, с. 51].

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що пріоритетною в афористичній творчості Леца є онтологічна та антропоцентрична проблематика. Перед читачем постає людина в екзистенційному та аксіологічному вимірах. Картина світу митця вияскравлюється через концепти «людина», «свобода», «історія», «розум», «слово», «влада». Їх художньому втіленню сприяють такі мовно-стилістичні засоби, як парадоксальність, зіштовхування несумісних понять та категорій, метафоричне розширення семантики, інтертекстуальні та асоціативні зв'язки, пародійні трансформації, мовна гра. Письменник прагне донести універсальний сенс буття через осмислення своєї власної точки зору на конкретні події, тенденції сучасної дійсності. Апелюючи до культурно-історичного досвіду свого народу, Лец у «Незачесаних думках», цій «Книзі Буття в обкладинці з ... власної шкіри» [9, с. 316], розширює читацьку аудиторію до світової, сприяє своєрідному об'єднанню читацької аудиторії навколо абсолютних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Коська Л.М. Пурімово-уродинна лекція для Станіслава Єжи Леца. URL: <http://zbruc.eu/node/87902> (дата звернення: 02.02.2023).
2. Павлишин А. «Залишилося мало часу. Нам і далі загрожує вічність» ; вид. 2-е. Київ : Дух і Літера, 2021. 352 с.
«Залишилося мало часу. Нам і далі загрожує вічність» (Станіславу Єжи Лецу виповнилося 110 років). С. 330–341. URL: <https://zbruc.eu/node/87528> (дата звернення: 02.02.2023).
3. Шарманова Н.М. Знаковість афористики Б.Д. Грінченка: перетин мовного та національного кодів. *Філологічні студії. Лінгвістика і поетика тексту*. 2014. Вип. 10. С. 233–247. URL: <https://core.ac.uk> (дата звернення: 07.02.2023).
4. Українська мова. Енциклопедія / В.М. Русанівський та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2000. 752 с.
5. Даль В.И. Толковый словарь русского языка. URL: <https://gufo.me>dict>dal>> (дата звернення: 09.02.2023).
6. Дзюба І., Костенко Л., Пахльовська О. «Гармонія крізь тугу дисонансів...». Київ : Либідь, 2016. 584 с.
7. Скуратівський В. Афоризм – колись і сьогодні. *Українська афористика*. Київ : Просвіта, 2001. С. 9–26.
8. Буряк О. Міфологізм художнього мислення Богдана-Ігоря Антонича та Ігоря Калинця : монографія. Кропивницький : Лисенко В.Ф., 2021. 118 с.
9. Лец С.Е. Непричесанные мысли / пер. с пол. Е.В. Смирновой. Москва : РИПОЛ классик, 2013. 540 с.
10. Лец. С.Є. Нові незачісані думки. Вибір у перекладі та з передмовою Ігоря Костецького. Мюнхен : На горі, 1965. 36 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/25107/file/pdf> (дата звернення: 18.01.2023).
11. Афоризми: Велика книга мудрості / упоряд. О.О. Мінько. Київ : КМ Publishing, 2012. 768 с.
12. Потебня О. Думка й мова. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 2002. 831 с.

UDC 37.04

DOI DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-204-9>

GERMAN LANGUAGE ACQUISITION OF UKRAINIAN REFUGEES IN THE CONTEXT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION AND INTEGRATION POTENTIAL

Stepanenko A.V.,

*orcid.org/0000-0003-0609-1882**Ph.D., Associate Professor of the Department of Germanic Languages,
Foreign Literature and their Teaching Methods
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University*

Having found themselves in unpredictable and difficult life circumstances starting from the end of February 2022, Ukrainian refugees in Germany faced a barrier of a linguistic nature, and therefore of a social and cultural nature. In order to solve many urgent life tasks and meet the needs and maximum integrated functioning in the German-speaking environment, the question arose of learning not only the German language, but also culture through the language. The article outlines the current situation related to the study of the German language by Ukrainian refugees in Germany and outlines the difficulties of learning language collocations, fixed expressions and phraseological units at the initial stage of learning German as a foreign language in accordance with the conditionally level criterias of the European Language Standard in order to successfully understand and master the language in in the context of integration processes. The study contains survey and testing data of Ukrainian refugees in Germany, which relate to separate realities of the ethno-cultural level, fixed word combinations, collocations and idioms, phraseological expressions, reveal examples of difficulties in learning and acquisition the German language, which require transformations or switching language codes during the learning process.

The survey and its results direct attention to ethnolinguistic components in the form of idiomatic expressions that do not have counterparts in the native language, their meaning is figurative, implies the possession of ethnocultural information, and can also be understood thanks to linguistic guesswork and previous experience. Set expressions in the form of collocations contain typical word combinations of the German language, which are not characteristic for Ukrainian speakers. Understanding and acquisition the above mentioned language categories is the key to the successful formation of sociocultural competence for intercultural communication in the context of integration processes.

Key words: German, language acquisition, collocations, sociocultural competency, intercultural communication, integration.

Опинившись у непередбачуваних складних життєвих обставинах починаючи з кінця лютого 2022 р., українські біженці в Німеччині стикнулися з бар'єром мовного характеру, а отже, соціального і культурного. Для вирішення багатьох нагальних життєвих завдань та задоволення потреб і максимального інтегрованого функціонування в німецькомовному середовищі постало питання вивчення не лише німецької мови, а й культури через мову. Стаття розглядає актуальну ситуацію, пов'язану з вивченням німецької мови українськими біженцями в Німеччині, та окреслює труднощі вивчення на прикладі окремих мовних колокацій, сталих виразів та фразеологізмів на початковому етапі вивчення німецької мови як іноземної відповідно до рівневих критеріїв Європейського мовного стандарту з метою успішного розуміння та засвоєння німецької як іноземної мови в контексті інтеграційних процесів. Дослідження містить дані опитування та тестувань українських біженців у Німеччині, які стосуються окремих реалій етнокультурного рівня, сталих словосполучень, колокацій та ідеомагичних, фразеологічних виразів, виявляють приклади труднощів у вивченні та засвоєнні німецької мови, що потребують трансформацій або перемикування мовних кодів у процесі вивчення іноземної мови. Опитування та його результати спрямовують увагу на етнолінгвістичні компоненти у вигляді ідеомагичних виразів, які не мають відповідників у рідній мові, їх значення переносне, передбачає володіння етнокультурною інформацією та може також бути зрозумілим завдяки лінгвістичній здогадці та попередньому досвіду. Сталі вирази у вигляді колокацій містять типові поєднання в комбінаціях німецької мови, які не є не характерними для носіїв української. Розуміння та засвоєння вищезазначених категорій мови є запорукою успішного формування соціокультурної компетенції задля міжкультурної комунікації в контексті інтеграційних процесів.

Ключові слова: німецька мова, оволодіння мовою, колокації, соціокультурна компетенція, міжкультурна комунікація, інтеграція.

Formulation of the focus problem. The question of the intercultural communication of the Ukrainian refugees and their integration potential has become topical since the beginning of the Russian war of aggression. The topicality remains for a certain period and is important to support the quality of life, which also includes learning the German language. Taking into consideration the abruptness of setting goals for learning the German language, lack of or minimal linguistic preparation, different age, educational and social categories of refugees, it is considered important to identify difficulties in learning German as a foreign language in a socially communicative context.

Analysis of recent research and publications. According to the preliminary results of a special migration statistics evaluation, around 33,000 immigrants from Ukraine were registered in Germany in November 2022. By the end of August, almost 180,000 refugees had arrived in the Free State of Bavaria. According to statistics from the government of Upper Franconia (region Bavaria) from December 5th, 2022, there are 12,428 Ukrainian refugees in Upper Franconia, 1,054 in the independent city of Bayreuth, and 1,083 in the district of Bayreuth.

At the end of 2022, the results of the research project "Refugees from Ukraine in Germany" were published, the four partner organizations establishing the first comprehensive, representative social science repeat survey on this group: the Institute for Labor Market and Occupational Research (IAB) of the Federal Agency for Labor (BA), the Federal Institute for Population Research (BiB) and the Family Demographic Panel FReDA, the Research Center of the Federal Office for Migration and Refugees (BAMF-FZ) and the Socio-Economic Panel (SOEP) at the German Institute for Economic Research (DIW Berlin), highlight different socio-demographic information. This topic became a more actual point than earlier under the circumstances because of massive demographic migration as a result of sudden aggression. In this context foreign language communicative competence gets the priority as a mean of adaptation, integration and further personal development. This aspect of foreign language communicative competence was the study object of several Ukrainian and European scientists as N. Galskova, N. Guez, O. Pasichnyk, V. Redko, V. Safonova, S. J. Savignon, M. Bechtel, L. Bien-Miller, L. Bredella, Jan van Eck, A. Wildemann, etc.

Setting objectives. The aim of the article is to consider the current situation related to the study of the German language by Ukrainian refugees in Germany and to outline the difficulties of learning language collocations, set expressions and phraseological units at the initial stage of learning the German language as a foreign language in accordance with the level requirements of the European Language Standard in order to successful language acquisition, social and cultural communication in the context of integration processes. The review contains survey and testing data of Ukrainian refugees in Germany, which reveal examples of difficulties in learning and acquisition of the German language, which require switching language codes during the learning process.

Presenting main material. According to the study, at the time of the survey, 51% of the adult refugees had already attended or completed a German course. 36% used a free integration course or another (language) course offered by the BAMF. 18% of the refugees of working age (18 to 64 years) were already employed in Germany at the time of the survey, another 78% stated that they "definitely" (56%) or "probably" (22%) wanted to take up employment here. At the time of the survey, 74% of the unemployed refugees were registered as looking for work and were thus integrated into the job centre's funding and placement infrastructure.

The intentions of the Ukrainian refugees to stay and return are mixed: About a third of the refugees want to stay in Germany until the end of the war, but the majority would like to return to Ukraine afterwards (81%). A further 27% do not yet know whether and for how long they want to stay in Germany. In contrast, 26% would like to stay in Germany. Refugees say they need help, particularly in learning the German language, looking for work, health care and looking for a place to live.

Based on the socio-demographic information, conclusions can be drawn that the above categories of Ukrainians: inside with short-term or long-term plans, first of all, their basic needs should be provided by language skills and communication opportunities. According to the survey, 9% of the

respondents are already Ukrainians: inside the language course after 2 months, 33% after four months, 49% after six months of stay in Germany. Since majority is about elementary language level, not only the language itself is important, but also culture, communication and thereby integration would be of great importance and create potential.

To ensure the adaptability and integration is important to outline the goals and tasks aimed at solving the issues of forming a number of competencies as key points for the adaptation and integration of refugees into the new society. In the field of learning foreign languages, the goal of learning is the formation of foreign language communicative competence. Despite the fact that it is one of the key categories of pedagogy, there is no consensus among researchers regarding its component composition. One of the most widespread was the vision proposed by the European Council, which included the following three competencies: **linguistic**, which includes **phonetic, grammatical and lexical knowledge, skills and abilities**; **sociolinguistic** - oriented to the use of language in a social context and connects **communicative competence** with linguistic markers of social relations; **pragmatic** - includes general competencies and extralinguistic components that are necessary to ensure communication [1, 26].

The proposed provisions were extrapolated and adapted to the realities and needs of domestic methodological science and provided for such components that were consistent with the position of the Council of Europe, but somewhat expanded the toolkit proposed by it. Thus, in accordance with the requirements of the actual curriculum, the formation of the following competencies in students was foreseen: 1) speech and linguistic, 2) sociocultural and sociolinguistic, 3) discursive and 4) strategic [2, 4]. If the linguistic and pragmatic aspects are separated and the focus is concentrated on the fact that mastering a language is inextricably linked with the culture of the respective country, we can see that one of the key features was the inclusion of the sociocultural dimension in the structure of foreign language communicative competence.

Isolating the socio-cultural component is important, as it represents a wide range of information about the country whose language is being studied as country studies aspect, as well as the knowledge and skills that contribute to establishing contact with representatives of other cultures. However, such a component composition suggests that the process of mastering a foreign language is mainly focused on the adaptation of participants to a different socio-cultural reality and dialogue with representatives of other cultures exclusively according to the rules adopted in another country. At the same time, the fact that the participants themselves are representatives of another country and culture (which is characterized by other norms, customs and traditions) has to be considered, and, accordingly, can be the bearer of a different cultural consciousness and value system. Therefore, such a vision of foreign language communicative competence somewhat is to be focused on one of the basic principles of linguistic didactics, which stipulates that language learning should be carried out on the basis of "dialogue of cultures".

In the city of Bayreuth, the panel survey was conducted as a random sample among the Ukrainian refugees who came to Germany after February 2022. The aim of the survey was to examine the extent to which the refugees found their way around the administrative system in the initial phase, got to know German culture through customs and holidays, have the potential to perceive and understand nationally shaped German, and whether previous language experience influences this process.

The anonymous survey contained twenty closed questions in addition to personal data about age, previous knowledge of a foreign language, and duration of learning German. The closed questions had alternative answers to choose from and concerned five factual, five cultural and ten linguistic questions about Germany and German. The instructions for the task were formulated in Ukrainian, the alternative answers of cultural and ethnolinguistic character were presented in German and had closed questions with multiple answers. Factual questions had single-choice options. The linguistic questions included phraseologisms and standing idioms of a communicative and nominative character, which belong to ethnophrases and have no direct correspondence in the German and Ukrainian languages.

In addition, the survey made it possible for a wider group of respondents to take part, as there was motivation to test themselves, see correct answers and leave feedback.

50 refugees were surveyed who attend language and/or integration courses and have language levels A1 - A2. Since the language courses include the underage participants, they were also surveyed and their number is 8.8%. Respondents aged 19-30 make up 20.6%, from 31-49 - 50%, over 50 years old the figure is 20.6%. Among them, 3.5% of the respondents learned German earlier, 58.2% have been learning the language for 7-10 months and 38.3% have been learning it for less than 6 months. 55.9% of those surveyed have previous knowledge of English, 14.7% have previously learned a foreign language other than German and English, 29.4% have no previous knowledge of a foreign language. The survey contained the elementary facts about the number of states and administrative system. 85.3% of the respondents are familiar with the administrative structure of Germany, specifically Bavaria, and 73.5% of Germany's executive bodies in general.

The cultural and national aspects such as religious holidays (**Nikolaustag, Weihnachten, Ostern, Pfingsten**), 91% of those who responded recognize the similarities in Germany and Ukraine, and 57% of those asked identify New Year's Eve / **Silvester** as January 31/New Year's Day. 74.3% of Ukrainians know when German Unity Day is celebrated. But only 9% of those who responded know about public holidays such as Epiphany, Corpus Christi, All Saints' Day and the Day of Prayer and Penance (**Heilige drei Könige, Fronleichnam, Allerheiligen und Buß- und Betttag**).

National and regional specialties belong to the group of interests and gastronomy culture, where **Oktoberfest** is one of the best-known German folk festivals for 99.3% of those who responded. Pickled cabbage **Sauerkraut** is known to 51.4% of those surveyed, dumplings as **Klöße** and **Knödel** to 77.1%, and potato salad /**Kartoffelsalat** to 85.7%. fried sausage as **Bratwurst** takes the highest position with 94.3% and lentil soup /**Linsensuppe** the lowest with 5.7%.

The realia mentioned above as national aspects in the language also reflect the worldview and language image of the native speakers and are of influential value for intercultural interaction. This also includes phraseologisms that have an indirect meaning and their inaccurate or incorrect interpretation can cause misunderstanding. 10 phraseologisms were chosen for the survey, which at most correspond to the language level A2 and have no direct correspondence but certain semantic discrepancies in both languages. The phraseologisms chosen include somatisms, coloratives, phraseologisms with zoonymic and domestic components [6; 7].

1. 51.4% of those questioned understand the idiom "**schwarz fahren**" and 77.1% the combination "**schwarz arbeiten**" as "illegal acts", while coloratives illuminate the perception of color in the national world view and do not correspond completely possessing different connotations in the two languages.

2. The idiom "**Schwein haben**" was marked as "lucky" by 60% of respondents, but 37.1% found the phraseologism as "trouble/unlucky", which is characteristic of Ukrainian and corresponds with "підсунути свиню" in the meaning "to cause troubles for someone".

3. 82.9% understand the phrase „**die Daumen drücken**“ / "fingers crossed" correctly, although there is no direct equivalent in Ukrainian, but a similar movement or gesture is associated with fist.

4. The phrase "**einen Korb bekommen**" is understood by 65.7% of the respondents as "received a love proposal", which can be compared to the Ukrainian expression with the meaning of rejection "received a pumpkin" (отримати гарбуза).

5. "**Tomaten auf den Augen haben**" is semantically differentiated by 77.1% as "not noticing something obvious", although there is no direct component-conceptual equivalent in Ukrainian.

6. The expression "**die halbe Miete sein**" is seen by 80% of respondents as "a good start" or "partial success" and it can be explained by the similarity in Ukrainian "half the job" (половина справи).

7. The idiom "**nicht alle Tassen im Schrank haben**" is deciphered by 74.3% as characteristic of a crazy inadequate person, but in Ukrainian one finds the phraseologism "to be crazy / out of mind" (не всі вдома), which could be semantic equivalents.

8. The expression “**alle Hände voll zu tun haben**” is understood by 71.4% as “being very busy”, “working your neck out” (мати по горло роботи), semantic correspondences are expressed by different parts of the body in somatisms.

9. 60% understand the phrase „**echt unter die Haut gehen**“ (get under your skin) as "trigger strong feelings" which is associated with the **hurt soul, alive feelings** in Ukrainian (торкатися до глибини душі, брати за живе).

10. „**Eine Extrawurst bekommen**“ (getting an extra sausage treat) means 54.3% of respondents as having preferential treatment or advantages over others. Although no direct idiomatic equivalent is found in Ukrainian, the semantics of the idiom are transparent to be discovered through associated thinking.

59.4% of respondents found the phrases completely unknown, 3.1% thought they were familiar, and 37.5% knew some of them. The number of correct answers among interviewees with prior knowledge of a foreign language is 35% higher than among those who only speak their mother tongue. The survey shows the declarative knowledge in the German language and learning potential, which is based on associative thinking, linguistic guessing, personal language and life experience. For learning potential, declarative knowledge is not enough but is very important as step one, which leads to further didactic steps. This includes language structures and collocations with their structural and semantic peculiarities, which enable communication with certain linguistic transformations and decoding.

The second survey had the language-didactic goal of determining the difficulties associated with typical, frequently used word combinations in German and their application and which require code switching while learning German from Ukrainian. The survey was conducted as a personal test, containing 25 closed-ended questions with multiple answers, where the interviewee had to choose the right sentence or sentences. It was performed twice as an input and output test to follow the learning dynamic changes. The group of 15 people with an initial zero language level was tested in the interval from A1.1 to A1.2 and showed the following dynamics.

The structures that are typical and often used in German were chosen, which can cause certain difficulties in language learning and acquisition because they show structural differences in semantic correspondences and require interlinguistic transformations:

1) haben + noun/ adverb, **Hunger haben** (бути голодним); **Lust auf** (Akk.) **haben** (мати бажання до чогось);

2) **gern haben** (подобатися), gern + verb (робити охоче);

3) bekommen + noun, **Hunger** (**Angst/ Durst**) **bekommen** (зголодніти/ злякатися / захотіти пити);

4) machen + noun, **Ausbildung machen**, (здобувати освіту), **einen Termin machen** (запланувати зустріч) **Feierabend machen** (закінчувати робочий день);

5) verb + noun, **Rad fahren** (їздити на велосипеді), **Bescheid geben** (підтвердити), **Klavier spielen** (грати на піаніно);

6) nehmen + noun, **den Bus nehmen** (сісти в автобус);

7) einnehmen + noun, **die Arzneimittel einnehmen** (пити/приймати ліки);

8) Collocations with „sein“, **Jahre alt sein** (бути віком); **von Beruf sein** (бути по професії);

9) Collocations with „gehen“ having different meanings, **es geht** (справи йдуть), **der Fahrstuhl geht nicht** (ліфт не працює), **das geht nicht** (так не піде);

10) verb + akkusativ, **anrufen** (зателефонувати комусь+Dat.), **stören** (заважати комусь +Dat.);

11) verb + preposition (Akk. / Dat.), **bitten um** (просити про щось), **sich melden** (повідомити / звітувати), **sich kümmern um** (Akk.) (потурбуватися про щось), **sich interessieren für** (Akk.) (цікавитися чимось);

12) verb + prepositional object, **arbeiten + als/ an / bei / für; fahren + mit / an / in /zu**.

The input test was performed with A1.1 and the overall pass rate was 51%. The most frequent difficulties appeared with collocations requiring maximum transformations German = Ukrainian,

which made 86%: 1) haben + adverb liked = liked + verb; 2) years old = years without a copula verb; 3) verb + accusative = verb+ dativ - call / disturb = зателефонувати / заважати +dativ; 4) verb + preposition (Akk. / Dat.) = Verb + Preposition (Ablative), to be interested in (Akk.) = цікавитися ablative case.

Collocations with verbs **machen** and **bekommen** belong to the group of medium difficulty. Here are also results from 60% 1) verb + preposition (akk. / dativ), **bitten um (Akk.)** = просити про (Akk) (ask for someth.); 2) verb + prepositional objects; 3) collocations with the verb “**gehen**”; 4) verb + noun, **Rad fahren** (ride a bike) = їздити на велосипеді, **Klavier spielen** (play the piano) = грати на піаніно.

The output test with A1.2 showed the overall success rate 74%, with the frequency remaining corresponding to 72% and 45% of the typical difficulties and marking the clichés anchored in the mother tongue that need decoding from Ukrainian into German.

The dynamics show that collocations that require transformations from the mother tongue to the foreign language must be didactically examined so that the code switch mother tongue=foreign language reduces communicative difficulties. In any case, the analysis gives detailed results, which specifically concerns the native speaker, namely Ukrainians, and complements the typical possible solutions in language learning and language acquisition, the goal of which is autonomous sociolinguistic functioning and intercultural communication.

Conclusions. Intercultural communication takes place on an individual and group level. The personality as a human being in the sociocultural surrounding is the main topic of intercultural communication on both levels. Everyone's behaviour is determined by the norms and values of the culture to which they belong. Accordingly, each participant in intercultural interactions should use their own set of rules determined by their sociocultural affiliation. Therefore, in the process of direct communication, representatives of different cultures not only have to overcome language differences, but also ethnic and sociocultural ones. The awareness, understanding and foreign language acquisition insures the learning and integration process with in social communication as a cultural dialog.

The results show that the language issue is closely related to several specific points and is of great importance. It concerns the current situation with social functionality, psychological well-being of the refugees and the intention to stay for an indefinite period, so it also requires solutions that enable this social functionality. This means that social communication is definitely intercultural communication in almost all areas of human life, which can cause restrictions and barriers due to a lack of or little knowledge of the language.

Moreover, the survey reveals a number of issues related to the linguistic and communicative character and its potential tasks. The differences between the cultures that have developed during the formation of the respective ethnic culture are the objective basis for intercultural communication. Human relationships and life activities are subject to norms that regulate almost all areas of human behaviour and thinking. They influence interpersonal relationships, evaluations and the way of perception. Upbringing, education, customs, traditions, historical memory and language, these terms form a system of orientation that helps people to successfully master problems and life situations. Therefore, the issue of intercultural communication as a dialogue of cultures is urgent in this regard and requires adequate approaches to address it.

REFERENCES:

1. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / за ред. С.Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2003. 261 с.
2. Модельна навчальна програма «Іноземна мова 5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти / В.Г. Редько та ін. ; Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795).
3. Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов, 10–11 класи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/>

media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/inozemni-movi-10-11-19.09.2017.pdf (дата звернення: 20.02.2023).

4. Wildemann, A., Bien-Miller, L. & Akbulut, M. (2020). Mehrsprachigkeit und Sprachbewusstheit – empirische Befunde und Unterrichtskonzepte. In: Gogolin, I., Hansen, A., McMonagle, S. & Rauch, D. (Hrsg.): Handbuch Mehrsprachigkeit und Bildung, Springer VS, 119–123.

5. Bredella, Lothar (2010): Fremdverstehen und interkulturelles Verstehen. In: HALLET, Wolfgang / KÖNIGS, Frank (Hrsg.): Handbuch Fremdsprachendidaktik. Seelze-Velber: Kallmeyer, Klett: S. 120–125.

6. Evans S., Pude A., Specht F. (2016) „MENSCHEN“, Deutsch als Fremdsprache, Kursbuch, A1, Hueber Verlag. 192 s.

7. Ruoff Arne: Häufigkeitwörterbuch gesprochener Sprache. Niemeyer, Tübingen 1981. 2. unveränderte Auflage 1990.

8. Umfrage unter Ukraine-Geflüchteten: Jeder Dritte will länger bleiben. *Tagesschau*. 15.12.22. URL: <https://www.tagesschau.de/inland/fluechtlinge-ukraine-deutschland-105.html> (дата звернення: 20.02.2023).

9. Geflüchtete aus der Ukraine in Deutschland (IAB-BiB/FReDA-BAMF-SOEP-Befragung) Geflüchtete aus der Ukraine in Deutschland: Flucht, Ankunft und Leben. 18 s. URL: https://www.bib.bund.de/Publikation/2022/pdf/Gefluechtete-aus-der-Ukraine-in-Deutschland-Flucht-Ankunft-und-Leben.pdf?__blob=publicationFile&v=5 (дата звернення: 20.02.2023).

10. Regierung von Oberfranken. URL: https://www.regierung.oberfranken.bayern.de/mam/service/migration_integration/asyl_ofr_statistik.pdf (дата звернення: 20.02.2023).

УДК 37.016:811.1/.2}:004

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-204-10>

РОЛЬ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE LEARNING

Тесцова О.О.,

orcid.org/0009-0004-8154-7119

кандидат педагогічних наук, старший викладач

кафедри германських мов, зарубіжної літератури та методик їхнього навчання

Центральноукраїнського державного

університету імені Володимира Винниченка

Лопата І.Л.,

orcid.org/0009-0009-5822-2136

викладач

Центральноукраїнського державного

університету імені Володимира Винниченка

Світова глобалізація висуває усе більш жорсткі вимоги до випускників закладів вищої освіти. Крім професійних компетенцій, що включають певний набір умінь і навичок, сучасний фахівець повинен не лише орієнтуватися у своїй справі, а й відповідно до державних освітніх стандартів уміти читати іноземну професійну літературу, знаходити необхідну інформацію та належним чином застосовувати результати іншомовної підготовки у своїй професійній діяльності. Рівень оволодіння студентами іноземною мовою безпосередньо залежить від ефективної методики викладання та застосування інформаційних технологій.

Стаття звертає увагу на те, що цифрові технології стали важливим чинником у процесі вивчення мови. Електронні комунікаційні пристрої, такі як комп'ютери, ноутбуки, мобільні телефони, глобальна система зв'язку, відео- та аудіоконференції, відеотелефонія, вебтрансляції та чати стали невід'ємною частиною навчання мови та їх широкого використання в освіті. У статті також зазначається, що поява технологічного навчання суттєво розширила можливості вивчення іноземної мови та створила альтернативне віртуальне навчальне середовище, яке не обмежується стінами навчального закладу. Кожне заняття з іноземної мови зазвичай використовує певну форму технології. Це дослідження зосереджено на ролі використання нових технологій у процесі іншомовної підготовки, зокрема застосування формату Flipped studying. У статті є спроби пояснити використання технологій у процесі вивчення іноземної мови, проаналізувати попередні наукові дослідження, що пов'язані з використанням технологій для вдосконалення навичок володіння мовою, та висловити певні рекомендації щодо поліпшення використання цифрових технологій, які допомагають студентам закладів вищої освіти засвоювати матеріал за допомогою інформаційних досягнень сучасного світу.

Ключові слова: іноземна мова, інформаційні технології, сучасний метод.

World globalization puts increasingly strict demands on graduates of higher education institutions. In addition to professional competencies, which include a certain set of abilities and skills, a modern specialist must not only navigate his business, but also, in accordance with state educational standards, be able to read foreign professional literature, find the necessary information and properly apply the results of foreign language training in his professional activities. The level of students' mastery of a foreign language directly depends on effective teaching methods and the use of information technologies.

The article draws attention to the fact that digital technologies have become an important factor in the process of language learning. Electronic communication devices such as computers, laptops, mobile phones, global communication system, video and audio conferencing, video telephony, webcasting and chats have become an integral part of language learning and their widespread use in education. The article also notes that the emergence of technological learning has significantly expanded the possibilities of learning a foreign language and created an alternative virtual learning environment that is not limited to the walls of an educational institution. Every foreign

language class usually uses some form of technology. This study focuses on the role of using new technologies in the process of foreign language training, in particular the use of the Flipped studying format. The article attempts to explain the use of technology in the process of learning a foreign language, to analyze previous scientific studies related to the use of technology to improve language skills, and to make certain recommendations for improving the use of digital technologies that help students of higher education institutions learn material using information achievements of the modern world.

Key words: foreign language, information technology, modern method.

Постановка проблеми. За останнє десятиліття цифрові технології стали невід'ємною частиною освітнього процесу всього освітянського співтовариства. Ця технологічна еволюція людства стала важливою освітньою передумовою України, аби долучитися до безмежного навчального середовища як для викладачів, так і для учнів/студентів. Сьогодні низка закладів освіти в Україні все ще відчуває труднощі у цьому процесі, адже певна кількість навчальних закладів усе ще не забезпечена відповідними навчальними пристроями, такими як проектори, інтерактивні дошки, портативні комп'ютери та інше відповідне обладнання.

Більшість викладачів англійської мови стикається з певними протиріччями: бажанням зробити заняття з англійської мови більш ефективними та цікавими за допомогою цифрових технологій та відсутністю технічних можливостей на робочому місці; швидким розвитком освітніх технологічних можливостей та низьким рівнем обізнаності вчителів/викладачів щодо використання інформаційних технологій. Таким чином, вони лишаються напризволяще з проблемою та зменшують рівень мотивації аудиторії до вивчення іноземної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Іноземна мова є одним із важливих елементів, що впливає на ефективну професійну діяльність будь-якого спеціаліста. Студенти протягом навчання мають оволодіти найголовнішими навичками англійської мови, такими як аудіювання, говоріння, читання та письмо [1, с. 217–220]. Окрім того, більшість науковців переконана, що одним із важливих елементів навчання є метод або ж підхід, який використовується під час занять, аби полегшити процес вивчення мови. Як зазначав Беккер, викладачі, які мають доступ до комп'ютера як до навчального інструменту і володіють достатньо високими навичками цифрової грамотності однозначно мають перевагу у своїй професійній сфері та разом із тим забезпечують високу якість освіти [2, с. 10–12].

Слід зауважити, що останнім часом вітчизняні науковці теж звертають велику увагу на зазначену проблему, у результаті чого з'являється низка досліджень, що висвітлюють проблему використання інформаційних технологій в освітньому процесі України. Серед них слід згадати праці Л. Морської, яка вивчає питання застосування інформаційних технологій у навчанні іноземних мов, П. Сердюкова – щодо теоретичних основ навчання іноземних мов у мовному виші з використанням інформаційних технологій, Н. Фоміних – про історичні засади застосування інформаційно-комунікаційних технологій у викладанні іноземних мов та ін. Незважаючи на ґрунтовні наукові роботи щодо застосування інноваційних технологій у навчально-виховному процесі, питання використання подібних досягнень у процесі вивчення іноземних мов потребує більш детального опрацювання у контексті сучасних освітніх тенденцій.

Постановка завдання. Система освіти постійно оновлюється, тому визначальним чинником освітніх змін є науково-технічний прогрес, який неможливий без застосування інформаційних технологій. Сьогодні велика увага приділяється розробленню стандартів інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в освіті завдяки інтеграції України до світових освітніх процесів та мереж. Цифровий складник освітнього процесу став невід'ємною частиною сучасного суспільства. Зважаючи на те, що сучасний конкурентоспроможний фахівець має бути розвинутою особистістю, яка володіє усіма необхідними для ефективної професійної діяльності компетентностями, він ще має вміти засвоювати навчальний матеріал, використовуючи інноваційні освітні технології.

Виклад основного матеріалу. Технології завжди були важливою частиною навчально-освітнього процесу. Особливо актуальними вони стали на початку ХХІ ст., коли доступ до

комп'ютерних технологій та всесвітньої мережі Інтернет отримав чи не кожен житель цивілізованих країн. Цифрові технології стали невід'ємною частиною викладацької діяльності, за допомогою яких вони розширюють свої можливості та полегшують студентам процес вивчення іноземної мови.

У вітчизняній науковій літературі все частіше можемо спостерігати актуальність терміна «інноваційна педагогічна технологія», який передбачає цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів, педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчально-виховний процес від визначення його мети до очікуваних результатів [3, с. 338].

Основними джерелами і складовими частинами інноваційних педагогічних технологій є:

1. Соціальні зміни та, як результат, поява нового педагогічного мислення.
2. Наукові досягнення в педагогіці, психології, соціології тощо.
3. Наслідкування передового перспективного досвіду.

Застосування технологій суттєво змінило методи викладання багатьох дисциплін, зокрема англійської мови. Інноваційні педагогічні технології або ж електронне навчання пропонують велику кількість альтернатив, як зробити навчання цікавішим і продуктивнішим із погляду вдосконалення освітнього процесу.

Традиційний образ учителя чи викладача, що стоїть перед класом/аудиторією, читаючи лекцію чи пояснюючи новий матеріал, слід трансформувати з урахуванням розвитку сучасних технологій. Науковці зазначають, що використання технологій може створити навчальну атмосферу, зосереджену навколо учня, а не навколо вчителя, що, своєю чергою, створює позитивні зміни. Вони підкреслюють, що за допомогою комп'ютерних технологій заняття з іноземної мови стає активним місцем, наповненим значущими завданнями, де учні/студенти стають центром навчального процесу. Деякі закордонні науковці стверджують, що використання комп'ютерних технологій свідчить про високий рівень цифрової грамотності як викладачів, так і студентів [4, с. 175]. Технологія заохочує учнів навчатися індивідуально та набувати відповідальної поведінки. Самостійне використання технологій дає учням можливість самостійно орієнтуватися у навчальному матеріалі та визначати свої сильні і слабкі боки в процесі іншомовної підготовки. Розвиток знань і навичок студентів, які використовують комп'ютерні технології, забезпечує їм рівність можливостей незалежно від походження та місця проживання.

Г. Горун у своїй статті вивчає дидактичні можливості інформаційних технологій і зазначає, що вони сприяють кращому засвоєнню знань; активізують розвиток різних типів умінь та навичок, що стосуються володіння мовою (аудіювання на основі адаптованих та автентичних аудіо- чи відеофайлів, монологічне і діалогічне мовлення, переклад та реферування текстів за фахом, читання з використанням матеріалів мережі Інтернет; збагачення активного та пасивного словників; розуміння та застосування сучасної лексики, яка відтворює актуальний стан іноземної мови в тій чи іншій країні; креативність та розвиток нестандартного мислення під час вивчення мови та багато іншого). Автор також наголошує на індивідуалізації та диференціації роботи студентів, адже кожен із них під час застосування сучасних технологій у процесі вивчення іноземної мови здатен вибрати власний темп та обсяг навчального матеріалу, рівень його складності та, зрештою, метод контролю та оцінювання [5, с. 56].

Процес використання інформаційних технологій у процесі іншомовної підготовки має певні переваги, які слід урахувати під час планування занять:

- миттєвий зворотний зв'язок між викладачем та студентом під час використання цифрових технологій;
- архівне зберігання великих обсягів інформації з можливостями їх передачі;
- автоматичний переклад за допомогою комп'ютерних перекладачів;
- автоматичний переклад за допомогою комп'ютерних словників;
- автоматичне реферування й анотування матеріалів [5, с. 56–57].

Отже, ґрунтуючись на власному досвіді та наукових доробках багатьох науковців, слід зазначити, що студенти насправді дуже активно та вмотивовано долучаються до занять, під час яких використовують передові технології. Мін Пун у своїй статті зазначив такі позитивні моменти процесу іншомовної підготовки за допомогою цифрових технологій:

- 1) мотивує учнів/студентів вивчати англійську мову;
- 2) розвиває комунікативну компетентність учнів/студентів;
- 3) розширює знання учнів/студентів про культуру англійської мови;
- 4) поліпшує ефективність навчання;
- 5) поліпшує взаємодію не лише між викладачем і студентами, а й між усіма учасниками вибраного навчального середовища;
- 6) надає можливості для викладання англійської мови поза аудиторіями.

Однак науковець також зауважує, що надмірне та неправильне використання інформаційних технологій викладачами може призвести до оманливої симуляції навчального процесу [6, с. 32–33].

Мін Пун зазначає, що, як правило, про недоліки використання інформаційних технологій у процесі вивчення іноземної мови говорять викладачі середнього та старшого віку. Серед найбільш частих називають:

- 1) вірогідність відволікання студентів та відходження від основної теми занять;
- 2) неправильне або ж неефективне використання інформаційних навчальних технологій;
- 3) несвідоме надмірне використання технологій студентами;
- 4) певний розрив між методами навчання – традиційними та сучасними.

Розкривши деякі теоретичні аспекти використання цифрових технологій у процесі вивчення іноземної мови, слід звернути увагу і на практичні. Зауважимо, що новітні інформаційні технології за типом Google Meet, ZOOM, Microsoft Teams, Skype та ін. успішно використовуються викладачами під час дистанційного навчання на заняттях з іноземної мови. Вони значно розширюють аудиторію студентів, даючи можливість навчатися не лише в Україні, а й перебуваючи за її межами. Дистанційне навчання, що стало вимушеною формою здобуття знань із часів COVID-19, і досі триває для України через повномасштабне вторгнення Російської Федерації, змушує викладачів вибирати методи та принципи навчання, що були б ефективним у віртуальному освітньому середовищі.

Одну з таких форм дистанційного навчання називають Flipped Learning. Його можна розглядати як один із методів онлайн-навчання, який забезпечується за рахунок інформаційних технологій та допомагає викладачам переформатовати існуючі заняття у нову освітню структуру (рис. 1).

Етап 1. Підготовчий. Викладач визначає зміст навчання, створює відеолекції та надає їх студентам, а також організовує навчальну роботу, пов'язану з відеолекціями, готує матеріали до занять з англійської мови.

Етап 2. Перевірка. Викладач перевіряє розуміння учнями відеоуроку, теоретичного матеріалу та спостерігає за процесом навчання.

Етап 3. Самопідготовка. Студент навчається самостійно у власному темпі під час індивідуального перегляду відеолекцій.

Етап 4. Практичний. Під час засвоєння матеріалу студенти використовують знання, отримані з відеолекції, та виконують практичні завдання [7, с. 174–176].

Бергман зазначив, що різновид перевернутого навчання (Flipped Learning) – це відеоурок із тим самим змістом уроку, який був зазначений у навчальній програмі і дає змогу студентам підготуватися заздалегідь.

Далі викладач перевіряє та аналізує рівень розуміння, знань студентів, отриманих протягом заняття, за допомогою Zoom-конференцій, концентрується на більш складних завданнях. Окрім того, за такого підходу особлива увага приділяється освітнім технологіям і навчанню,

що базується на діяльності учнів – учнів, як основним компонентам структури уроку. Основні цінності фліп-навчання можна класифікувати на діяльність, орієнтовану на учня, індивідуальне навчання та лідерство.

Рис. 1. Порівняльна схема традиційного та Flipped-навчання

Аби зробити подібні форми навчання більш доступними та ефективними, навчальний заклад має бути готовим до певних технологічних удосконалень:

1) Інфраструктура для запису лекцій. Це має бути певне програмне забезпечення для запису лекцій, встановлене на комп'ютері кожного викладача, окрема студія запису лекцій або ж обладнані аудіолабораторії у навчальному закладі.

2) Система керування навчанням. У цьому разі це має бути вебпортал, де студенти можуть отримати доступ до вмісту курсів, на які вони зараховані, надсилати завдання, переглядати свої оцінки тощо. Подібні системи (платформи) можуть містити інструменти для керування та надання освітнього відеовмісту. Серед найбільш популярних в освітньому середовищі систем слід назвати Google Classroom, Acorn, Blackboard Learn і Moodle.

3) Система керування навчальним матеріалом – це вебпортал, який використовується для зберігання, керування та розповсюдження відеовмісту. Розгортання одного з них є обов'язковим для закладів освіти, які працюють у режимі он-лайн та створюють багато відеоконтенту. Багато систем керування вмістом включають такі функції, як захоплення фрагментів з екрана, редагування відео та аналітичні інструменти, які надають практичну інформацію про те, як студенти взаємодіють із відеовмістом.

Висновки. У статті розглянуто деякі важливі питання, пов'язані з використанням технологій у процесі вивчення іноземної мови. Огляд літератури показав, що технологічні ресурси не можуть гарантувати ефективності вивчення мови без систематичної професійної діяльності викладача та бажання і вмотивованості студентів. Стаття розкриває деякі важливі питання, пов'язані з використанням технологій у вивченні та викладанні англійської мови: визначення певних теоретичних засад, що окреслюють методи та принципи роботи цифрових технологій в освітньому процесі, попередні дослідження щодо використання технологій для вдосконалення навичок вивчення англійської мови та рекомендації щодо використання нових.

Слід також зробити висновок, що важливою умовою ефективного застосування цифрових технологій у процесі іншомовної підготовки є безпосередня цифрова грамотність як викладачів, так і студентів. Вони в обов'язковому порядку потребують підтримки та навчання для інтеграції технологій у викладання та вивчення мови. Огляд показав, що якщо технологія використовується належним чином, вона може принести багато переваг як викладацькому складу, так і студентській спільноті. Окрім того, зроблено висновок, що використання технологій відіграє ключову роль у процесі індивідуалізації вивчення іноземної мови, керуючись власними потребами студента та його темпом засвоєння матеріалу. Це, своєю чергою, створює високий рівень мотивації та бажання вивчення іноземної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Grabe W., Stoller, F.L. Teaching and researching reading. New York : Pearson Education, 2011. 291 p.
2. Becker H.J. Findings from the teaching, learning, and computing survey: Is Larry Cuban right? *Education Policy Analysis Archives*. 2000. № 8(51).
3. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Академвидав, 2004. С. 338–339.
4. Bull S., Ma Y. Raising learner awareness of language learning strategies in situations of limited recourses. *Interactive Learning Environments*. 2001. № 9(2). P. 171–200.
5. Горун Г. Використання нових інформаційних технологій на заняттях з англійської мови. *Актуальні проблеми навчання іноземних мов для спеціальних цілей* : збірник наукових статей. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 140 с.
6. Pun M. The use of multimedia technology in English language teaching: a global perspective. *Crossing the Border: International Journal of Interdisciplinary Studies*. 2014. № 1(1). P. 29–38.
7. Bergmann J., Sams A. Flipped learning: Gateway to student engagement. International Society for Technology in Education, 2014. 169 p.

УДК 821.113.5+821.161.2]-2.091“18/19”

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-204-11>

ПСИХОЛОГІЗМ «НОВОЇ ДРАМИ» Г. ІБСЕНА «ЛЯЛЬКОВИЙ ДІМ» ТА В. ВИННИЧЕНКА «БРЕХНЯ»: ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗРІЗ

PSYCHOLOGISM OF THE «NEW DRAMA» OF H. IBSEN'S «A DOLL'S HOUSE» AND V. VYNNYCHENKO'S «THE LIE»: COMPARATIVE ASPECT

Фока М.В.,

orcid.org/0000-0001-9172-4642

доктор філологічних наук, доцент,

професор кафедри германських мов,

зарубіжної літератури та методик їхнього навчання

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

У статті досліджуються психічні стани головних героїнь «нової драми» Г. Ібсена «Ляльковий дім» і В. Винниченка «Брехня» як основне джерело створення психологізму у творі. У цих творах увага письменників фокусується на емоціях, що набувають поступового розвитку, зокрема спостерігається перетікання однієї емоції в іншу, що призводить до головної емоції, яка, врешті-решт, починає домінувати, знаходячи відгук у читача/глядача, що отримує естетичне задоволення. Це досягається за рахунок створення внутрішнього конфлікту морально-етичного характеру, переживання якого призводить до певних психологічних станів героїв, опис яких створює психологізм, а їх зміна призводить до драматургії. Детально досліджено такі домінуючі стани Нори, героїні «Лялькового дому», як безвідповідальність і безпечність, тривога, страх, відчай, оціпеніння й рішучість, і стани Наталі Павлівни, героїні «Брехні», – радість, обурення, відчай, розпач і приреченість. Загроза викриття брехні, що покладена в основу сімейних стосунків як у сім'ї Торвальда («Ляльковий дім»), так і в сім'ї Андрія Карповича («Брехня»), стає морально-етичною проблемою та межовою ситуацією як для Нори, так і для Наталі Павлівни. І якщо для ібсенівської героїні викриття брехні призвело до самооцінювання, то для винниченкової – збереження таємниці коштувало самопожертви. Перехід від одного стану в інший не лише розвиває сюжетну лінію і конфлікт, а й змушує читача співпереживати, що становить головну мету театрального мистецтва. Інтерпретація творів із психологічної перспективи відкриває нові горизонти для літературознавчих досліджень «нової драми» і не тільки, бо занурення в психологію персонажа дає можливість досягнути істинне у творі, те, що, як правило, залишається на підтекстовому рівні.

Ключові слова: нова драма, Г. Ібсен, «Ляльковий дім», В. Винниченко, «Брехня», психологізм, психологічні стани.

The paper deals with the psychic states of the main characters in H. Ibsen's play «A Doll's House» and V. Vynnychenko's play «The Lie» as the key source of creating the psychologism in the «new drama». In these works, writers focus on emotions, which they gradually develop, in particular there is a flow of one emotion into another, leading to a main emotion that eventually begins to dominate, finding a response in the reader/spectator who receives aesthetic pleasure. This is achieved by building the internal conflict of moral and ethical nature, the experience of which leads to certain psychological states, the description of which originates psychologism, and their changes generate the drama. The author fully analyzes the dominant psychological states of Nora, a main character of «A Doll's House», such as irresponsibility and security, anxiety, fear, despair, numbness, and determination. The psychological states of Natalia Pavlivna, a main character of «The Lie», such as joy, indignation, despair, hopelessness, and doom, are examined in detail. The threat of exposing lies, which is the basis of family relations in both the family of Torvald («A Doll's House») and the family of Andrii Karpovych («The Lie»), is becoming a moral and ethical problem and a borderline situation for both Nora and Natalia Pavlivna. For Ibsen's heroine, exposing a lie led to self-esteem, then for Vynnychenko's protagonist, keeping a secret was worth self-sacrifice. The transition from one state to another develops not only the plot line and conflict, but makes the reader feel empathy, which is the great goal for theatrical art. Interpretations of literary works from a psychological perspective open new horizons for literary studies, because immersion in the psychology of the character makes it possible to comprehend the truth in the work, which usually remains on the subtextual level.

Key words: the «new drama», H. Ibsen, V. Vynnychenko, «A Doll's House», «The Lie», psychologism, psychological state.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Епоха кінця XIX – початку XX ст. позначена потужним розвитком театрального мистецтва, у якому відбувалося кардинальне, навіть революційне переосмислення п'єси, що відображено в самому терміні «нова драма», яким позначено драматичний твір зламу століть. Так, відкритий зовнішній конфлікт замінює прихований внутрішній; активну дію заступає внутрішня дія; ремарки, що пояснювали хід дії, спрямовані на створення настрою; деталі, звуки та паузи, які мали чітко виражений функційний характер, набувають особливого смислового навантаження; прості й зрозумілі діалоги та репліки стають, на перший погляд, незв'язними й нелогічними; символи, що фактично відсутні в реалістичних, так званих *добре зроблених п'єсах*, починають відігравати важливу роль. Усі ці зміни, які зазнав драматичний твір, демонструють уведення психологізму.

Панорамність і глибину змін театрального твору перехідної доби дають можливість вповні осягнути компаративні аналізи творів письменників, що є представниками різних національних літератур. Такі паралелі активно проводяться під час вивчення особливостей «нової драми» того чи того письменника, як-от: Г. Ібсена, А. Чехова, М. Метерлінка, Г. Гауптмана, Лесі Українки тощо. Цій темі присвячено чимало праць наукового та/або методичного характеру (О. Гаркуша, Л. Гнатюк, Т. Грובה, Г. Гуменна, Т. Конєва, В. Назарець та ін.), але не всі питання ще розглянуто, що залишає проблему актуальною. Так, окремого компаративного дослідження потребують п'єси Г. Ібсена «Ляльковий дім» і В. Винниченка «Брехня».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Драматичну спадщину Г. Ібсена детально аналізували В. Адмоні, А. Градовський, Т. Конєва, В. Міщук, О. Ніколенко та О. Стеценко, К. Шахова та ін. Своєю чергою, вивченням творчості В. Винниченка займалися О. Гнідан та Л. Дем'янівська, В. Гуменюк, В. Марко, С. Михида, Л. Мороз, В. Панченко та ін. Окремі студії присвячені вивченням паралелей між драмами норвезького та українського письменників (Л. Мороз, В. Панченко та ін.). Незважаючи на ґрунтовність зроблених досліджень, не всі аспекти ще вдалося розкрити повністю, зокрема питання психологізму п'єс Г. Ібсена «Ляльковий дім» і В. Винниченка «Брехня».

Постановка завдання. *Мета статті* – шляхом аналізу психічних станів головних героїнь порівняти психологічний характер «нової драми» Г. Ібсена «Ляльковий дім» і В. Винниченка «Брехня». *Завдання*: 1) розкрити особливості вияву психологізму в художньо-літературному творі; 2) вивчити психологічну еволюцію головної героїні Нори («Ляльковий дім» Г. Ібсена); 3) дослідити психологічні зміни стану головної героїні Наталі Павлівни («Брехня» В. Винниченка).

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще в давньоіндійському трактаті «Натьяшастра», своєрідному енциклопедичному зведенні про театральне мистецтво, наголошувалося на расі (естетичній емоції), яка ставала ядром драматургічного твору, що зумовлювала структуру постановки. У трактаті чітко визначено: «ніякий смисл [драми] не розвивається безвідносно до раси» [1, с. 93].

Досягнення ж раси чітко пов'язано з психологізмом. Так, концепція раси має три рівні: необмежену кількість вібгав й анубгав, 49 бгав і 8 видів раси. Вібгава пов'язана зі створенням відповідної емоційної атмосфери (зокрема, декорації, зовнішній вигляд акторів, прийоми виразності тощо), тоді як анубгава визначає саму гру актора. У своїй єдності вони формують бгави, тобто емоції, що поділяють на постійні, скороминучі й сутнісні. Наприклад, постійна бгава печаль навіюється такими скороминучими бгавами, як відчуження, знемога, втома, страх, відчай тощо [1, с. 107]. Своєю чергою, сутнісні бгави відносять до відтворення фізіологічних змін в організмі, які переживає людина під впливом тієї чи тієї емоції. Скажімо, тремтіння – від холоду, страху чи радості [1, с. 136], а заціпеніння – від болю, подиву чи відчаю [1, с. 136]. І тільки постійна бгава (домінантна емоція) переходить у расу, вищу емоцію, емоцію естетичного задоволення. Очевидно, тільки визначивши вид раси, що мала виникнути в результаті сприйняття драми, автор починав будувати твір, зокрема підбирав відповідні скороминучі й

постійні бгави, які увиразнювали та посилювали емоційні відтінки єдиної постійної бгави, що, зрештою, й переходила в заплановану расу.

Звернення до теорії давньоіндійської драми є не випадковим. Саме «Натяшастра» дає змогу вповні зрозуміти значення емоції та особливості її генерування в п'єсі. І цей зважений та усвідомлений підхід до творення емоції на театральній сцені дає змогу кардинально по-новому сприйняти «нову драму», зацентрувавши увагу на психічних станах персонажів та їхніх змінах, які пов'язані з певними емоціями та їхніми відтінками. У «нових драмах» письменники так само зосереджуються на емоціях, показують перетікання однієї емоції в іншу, що призводить до головної емоції, яка, врешті-решт, починає домінувати, знаходячи відгук у читача/глядача, що отримує естетичне задоволення, тобто, як говориться в «Натяшастрі», стає «співзвучною серцю» [1, с. 123]. Це досягається за рахунок створення внутрішнього конфлікту морально-етичного характеру, переживання якого призводить до певних психологічних станів героїв, опис яких створює психологізм, а їх зміна призводить до драматургії.

П'єса Г. Ібсена «Ляльковий дім» вражає своїм психологізмом саме через тонке зображення психологічної еволюції головної героїні Нори: від, на перший погляд, безтурботної й легковажної до серйозної й глибокої особистості; від ніжної, слухняної й покірної до незалежної, сильної й навіть дещо бунтівної. У книзі «Мистецтво драматургії» Ларош Еґрі називає стани Нори, які вона поступово переживає: безвідповідальність і безпечність переходять у тривогу, тривога перетікає в страх, а страх – у відчай, потім, у кульмінаційний момент, вона ціпеніє, а далі, усвідомивши положення, у якому перебуває, приймає рішення [2, с. 70]. Відштовхуючись від запропонованих драматургом станів головної героїні, спробуймо детальніше простежити психологічну еволюцію Нори.

Стан безвідповідальності й безтурботності. Від самого початку Нора постає як життєрадісна, весела й безтурботна. Тоді як її чоловік, адвокат Гельмер, наполягає на потребі заощаджувати (підвищену платню він отримає тільки через три місяці), Нора без вагань залишає посланцю крону за допомогу та з легкістю витрачає гроші на подарунки й незначні дрібниці. Уже тут приховано головний конфлікт п'єси: «Жодних боргів! – наголошує Гельмер. – Ніколи не позичати! На домашнє вогнище, засноване на позичках і боргах, лягає якась негарна тінь залежності» [3, с. 98–99]. По суті, у цих словах вирисовується конфлікт, із розвитком якого відбувається психологічна еволюція героїні.

Нору сприймають як легковажну особистість. «Норо! [...] Знов у тобі легковажність бере гору» [3, с. 98], – жартівливо дорікає Торвальд; «Норо, Норо, ти й далі така сама легковажна? У школі ти була великою марнотраткою» [3, с. 104], – цікавиться подруга фру Лінне.

Сама ж Нора підтримує складений легковажний образ. Про це, зокрема, свідчить манера спілкування між чоловіком і дружиною: «Гельмер (*зі свого кабінету*). Це що, ластівка щебече?

Нора (*розгортаючи пакунки*). Ластівка.

Гельмер. То білочка там шурхотить?

Нора. Вона!» [3, с. 98].

Проте, як виявляється, Нора не така вже й легковажна. У розмові з фру Лінне вона піддається спонтанному бажанню розкрити себе справжню, самоствердитися. «Але «Нора, Нора» не така вже й навіжена, як вам здається» [3, с. 104], – заявляє вона своїй подружці. Нора розкриває свою «велику таємницю» [3, с. 109]: вісім років тому вона позичила велику суму грошей, щоб вилікувати чоловіка від смертельної хвороби, і відтоді змушена віддавати борг, таємно заощаджуючи й підробляючи. Вона глибоко пишається своїм учинком, у результаті якого вона не тільки врятувала життя чоловіка («Отож... я також маю чим пишатись і тішитись. Бо це я врятувала Торвальдові життя» [3, с. 107]), але й урятувала свій шлюб, приховавши правду («Торвальд зі своїм глибоко вкоріненим почуттям власної гідності... як гірко і принизливо було б для нього знати, що він мені чимось зобов'язаний. Це б цілком зіпсувало наші стосунки, наша злагоджена, щаслива родина вже не була б така, як тепер» [3, с. 109]). У цьому зізнанні приховано внутрішню потребу самоствердження.

Стан тривоги. Почуття тривоги посилюється в п'єсі поступово, але з незмінною динамічністю. Неспокій з'являється з появою Крогстада, того, у кого Нора позичила гроші й мусить їх віддавати. Його прихід змушує Нору тривожитися, і це передає мова її тіла: вона напружилася й насторожилася, коли почула його голос: «Нора. А хто там такий?»

Крогстад (*у дверях передпокою*). Це я, фру Гельмер.

[...] Нора (*поволі підходить до Крогстада і напружено, стиха питає*). Ви? Що таке?» [3, с. 111].

Почуття тривоги посилюється, коли Крогстад, знаючи, що Нора підробила підпис батька на борговому зобов'язанні, починає шантажувати її, аби вона посприяла, щоб його залишили на службі, адже Гельмер хоче звільнити його. Тривожний стан плавно посилюється: спочатку Нора переконана в правильності вчинку, але вже починає сумніватися («Ет, що там!.. Хотів мене налякати! Не така я дурна. [...] Але... Ні, не може такого бути! Я ж зробила це з любові» [3, с. 123]), а потім почуття тривоги поглинає її повністю («Біда надходить. Таки не минає мене. Ні, ні, ні, не може цього статися, не повинно» [3, с. 141]).

Стан страху. Почуття тривоги перетікає у страх, який починає домінувати з моменту, коли лист опиняється в скриньці: «Лист у скриньці... Торвальде, Торвальде... Тепер нам немає рятунку!» [3, с. 144]. Це відчуття немов увиразнюється танцем Нори: напруження й знервованість посилюються ритмічністю її танцювальних рухів, які не попадають у такт музиці, де сам танець символізує життя та бажання жити: «Нора. [...] Тепер грай! Я починаю танцювати!

Гельмер грає, Нора танцює, доктор Ранк стоїть біля піаніно позад Гельмера й дивиться.

Гельмер (*граючи*). Повільніше... повільніше...

Нора. Не можу інакше.

Гельмер. Не так бурхливо, Норо!

Нора. Саме так і треба.

Гельмер (*зупиняється*). Ні, ні, зовсім не так.

[...] Ранк сідає до піаніно і грає. Нора танцює дедалі шаленіше. [...]

Гельмер. Але ж люба моя, дорога Норо, ти так танцюєш, ніби йдеться про твоє життя.

Нора. Бо так воно і є» [3, с. 147–148]. Страх ще межує з почуттям надії, адже Нора ще намагається змінити ситуацію.

Стан відчаю. Почуття страху замінюється на відчай, коли лист потрапляє в руки чоловіка. У момент, коли він іде читати листа, вона готова на крайні кроки: «Нора (*з невидючим поглядом ходить по кімнаті, хапає Гельмерове доміно, накидає собі на плечі й шепоче швидко, хрипко, уривано*). Ніколи більше не бачити його. Ніколи. Ніколи. (*Напинає на голову шаль*.) І дітей ніколи не бачити, і їх. Ніколи, ніколи... Ох, у крижану чорну воду... в бездонну глибину... ох, аби швидше було по всьому... Тепер він бере, читає. О, ні, ні, ще ні. Прощавай, Торвальде, і ти, і діти... (*Кидається до передпокою*.)» [3, с. 161]. Вона щиро переконана, що у цьому полягає вихід: «Якщо мене не буде на світі, то ти вільний» [3, с. 162], – говорить Нора чоловіку.

Стан оціпеніння. Коли ж Гельмер дочитує другого листа і розуміє, що вони врятовані (Крогстад повернув документ-зобов'язання), він відчуває радість, а Нора оціпеніння, бо саме у цю хвилину до неї поступово приходять прозріння: «Слухай же, Норо, ти ще наче не збагнула, що все минуло. Що таке?.. Ти ніби закам'яніла» [3, с. 164]. Миттєво Нора переосмислює своє життя: «Гельмер. Норо... що це означає? Це твоє закам'яніле обличчя... // Нора. Сідай. Розмова буде довга» [3, с. 165].

Поштовхом до цього стає реакція чоловіка на її вчинок, а скоріше реакція, яку вона так і не отримала: Нора щиро вважала, що Гельмер візьме на себе її провинку, бо глибоко кохає її, як і вона його, тож, щоб цього не сталося, вона готова була накласти на себе руки, принести себе в жертву, аби врятувати його. Проте Гельмер учинив зовсім протилежно: замість того щоб, бодай, зрозуміти вчинок дружини, він обурено звинувачує її (для нього вона лицемірка, брехунка й злочинниця, без побожності, моралі й відповідальності [3, с. 162], якій не можна довірити виховання дітей [3, с. 163]).

Нора усвідомлює, що все своє життя намагалася спочатку подобатися батьку, а згодом чоловіку, і в бажанні відповідати їхнім ідеалам загубила себе («Коли я жила вдома з татом, він висловлював мені свої погляди, тож я мала ті самі погляди. А коли в мене з'являлися інші, я їх приховувала, бо вони йому не сподобалися б. [...] Ти все влаштував на свій смак, і в мене ставав такий самий смак, чи я тільки вважала, що він такий, важко сказати... Думаю, і те, й те. Раз так, а раз інакше» [3, с. 166]). Її життя в мить знецінюється («Тепер, коли я оглядаюся назад, мені здається, що я жила тут жалюгідним життям, сяк-так перебивалася» [3, с. 166]) разом із заниженням самооцінки («Ви винні, що з мене нічого не вийшло» [3, с. 166]).

Прийняття рішення. І Нора бачить для себе вихід: вона твердо переконана почати все з початку самостійно, із самовиховання, саморозвитку й самореалізації. Вона відчуває в собі сили та твердість духу: «Спершу треба виконати інше завдання. Подбати про своє виховання [...]. Мені самій треба взятися за це. [...] Я мушу бути сама, щоб зрозуміти себе і все навколо. [...] І я піду зараз же» [3, с. 167]. До того ж Нора повністю усвідомлює й можливі наслідки: «Я зовсім не знаю, що з мене вийде» [3, с. 171], але впевнено йде вперед. Її впевненість у правильності рішення акцентована в розмові з чоловіком: «Гельмер (*насилу втримується*). Це твоє тверде переконання? І ти дійшла до нього також при ясному розумі?»

Нора. Так, тверде переконання, і я дійшла до нього при цілком ясному розумі» [3, с. 169]. Цей стан можна визначити як рішучість.

Як точно зазначає драматург Ларош Еґрі, розвиток Нори – це еволюція, а кульмінація – революція. Саме внутрішній конфлікт стає рушієм психологічних переживань героїні, а його розвиток – психологічного росту [2, с. 70]. Головним чинником внутрішнього конфлікту стає брехня, розкриття якої веде до прозріння.

Дуже подібною за своїм внутрішнім, психологічним конфліктом є п'єса В. Винниченка «Брехня». Цілком можливо, саме п'єса Г. Ібсена «Ляльковий дім» надихнула українського письменника, добре ознайомленого з творчістю норвезького письменника, на створення п'єси.

Головна героїня Наталя Павлівна подібно до Нори також переживає внутрішню боротьбу: її стан переходить від радісного, обуреного, відчайдушного до відчуття розпачу й приреченості. Пригляньмося уважніше.

Стан радісний. Від початку п'єси головна героїня має радісний настрій, очікуючи на приїзд родичів чоловіка. У ремарках постійно робиться акцент на позитивній емоції: вона то сміється, то весело відповідає служниці Пульхері: «Наталя Павлівна (*сміючись*). Чудесно сказано» [4, с. 145], «Наталя Павлівна (*весело*). Нічого, Пульхеро...» [4, с. 145], «Наталя Павлівна (*сміється*). Та невже?» [4, с. 145]. Її настрої не змінюються навіть із візитом Тося, її молодого коханця, поетично обдарованого студента, який ставить ультиматум: він або чоловік. Із розмови стає зрозуміло, що вона вже тривалий час має з ним інтимні стосунки, і, можливо, мова вже не перший раз заходить про те, що вони мають розкрити правду: «Тось (*безсило*). [...] Єдине єсть: ти покинеш Андрія й підеш зі мною. Це єдине.

Наталя Павлівна. Але, хлопчику, цього єдиного доказу я не можу тобі, на жаль, дати.

Тось. Чому?

Наталя Павлівна. Ах, котику, ми вертаємось до старого» [4, с. 148–149].

Наталя Павлівна пояснює, що виходила заміж за Андрія Карповича, талановитого математика, щоб «дати людськості «нові цінності», тим самим пішовши на жертву [4, с. 149], а Тось для неї – то «радість», «сміх», «ясне в житті», «любов радості» і «те, без чого людині й нічому живому не можна жити» [4, с. 150]. У цих стосунках «любовного трикутника» вона знаходить баланс: «Треба десь брати, щоб давати. От я у тебе беру і даю другим. Знаєш, як рослина бере у сонця і дає бідній замореній скотинці» [4, с. 150], – пояснює вона Тосю. Їхні відносини тримаються на брехні, яку так, здається, органічно виправдовує головна героїня: «О, людям, котику, зовсім не треба правди чи брехні, – розмірковує Наталя Павлівна, – їм треба *щастя*, розумієш, щастя, спокою. Коли брехня може це дати – слава брехні! Слава!» [4, с. 150]. У своєму поясненні Наталя

Павлівна така майстерна, що вже й Тось губиться, де правда, а де неправда: «Тось (*хапається руками за голову*). Ні, я в цій плутанині зверну собі голову! Я нічого не розумію. Де початок, де кінець, де...» [4, с. 151]. Зрештою вона переконує коханця в правильності своєї позиції, і «все повертається на круги своя»: «Буду ждять» [4, с. 166], – обіцяє Тось Наталі Павлівні.

Незважаючи на серйозну тему розмови, настрої Наталі Павлівни залишається незмінним – веселим і радісним: вона часто сміється (це вказано в ремарках на кшталт «посміхається», «сміється», «регоче» [4, с. 150–151]) і жартує («Тось. Я прошу залишити цей тон. Я хочу балакати серйозно. // Наталя Павлівна (*беручи немов під козирок*). Слушаюсь!» [4, с. 146]).

Стан обурення. Стан радості Наталі Павлівни миттєво змінюється на обурення, коли виявляється, що про її інтимні стосунки з Тосем знає помічник чоловіка Іван Стратонович, який викрадає любовні листи студента-поета до Наталі Павлівни: «Наталя Павлівна. Ви підслухали й украли потім листи?»

Іван Стратонович. Ха-ха-ха! Ви обурені? Ви? Ви обурені? Нечесно, правда? Ха-ха-ха!» [4, с. 166].

Іван Стратонович удається до шантажу, погрожуючи розкриттям подружньої зради. Для нього ж це значно більше, ніж шантаж, це своєрідний спосіб помститися за нерозділене кохання: «Ненавиджу за те, що люблю вас» [4, с. 167].

Коли ж Наталя Павлівна зізнається йому у своїх почуттях, Іван Стратонович, з одного боку, не вірить, розуміючи, що це її вихід урятуватися («Яка безодня хитрості, лукавства» [4, с. 170], – говорить до себе), а з іншого – боїться прийняти цю несподівану правду («Так ви любите мене?» – перепитує він її). Як і Тось, він уже не знає, де правда, а де ні: «Ну, тут дійсно, загубиш голову!» [4, с. 170] чи «Тут, дійсно, загубиш голову!» [4, с. 170]. А Наталя Павлівна гаряче запевняє: «Я хочу любити. Любить душу, любить...» [4, с. 170].

Івану Стратоновичу потрібні докази щирості її почуття. «А смерті повірили б?» [4, с. 173] – у серці запитує вона; «Повірю! Вашій смерті повірю» [4, с. 173], – із легкістю відповідає він, до кінця не вірячи цим словам, і навіть пропонує спосіб «доказу»: випити смертельну дозу лавро-вишневих крапель. Із цього моменту образ лавро-вишневих крапель стає передвісником смерті, і тільки сам спогад про них навіює неспокій і тривогу.

Емоційні стани Наталі Павлівни змінюються, а їх трактовка залежатиме від позиції читача/глядача, який, правду кажучи, і сам непевний щодо істинних почуттів головної героїні. Чи то її «трюк» [4, с. 167], щоб урятуватися, майстерно граючи почуттями закоханого в неї чоловіка, чи то істинна правда жінки, яка бажає бути коханою. Відповідь стає очевидною тоді, коли рецепієнт звертає увагу на стан героїні. Саме обурення є домінуючим почуттям, яке переживає героїня і якому дає волю, коли Іван Стратонович іде: «*Саня з Іваном Стратоновичем виходять*.

Наталя Павлівна (*схоплюється з місця, скажено б'є кулаком по столі й шипить*). О, проклятий! Проклятий! (*Швидко ходить по хаті, ломить руки, потім безсило сідає на канапу й, затуливши руками лице, недвижно сидить*)» [4, с. 175]. Цей стан і викриває її мотиви – врятуватися, а коли її маніпуляції не діють, обурення оволодіває нею, яке переходить у відчай.

Стан відчаю. Наталя Павлівна, яка «виграла» трохи часу (до закінчення мотору й підписання контракту з іноземною компанією), намагається знайти вихід із ситуації. Вона знаходиться у відчаю, який не в силах контролювати: «Боже, яка тривога на лиці. Наче я вже вмираю... Ні, Саню, я ще хочу жити!» [4, с. 175], – заявляє героїня. Її стан відчаю увиразнюється піснею: у пісні шукає заспокоєння, вона співає, душа співає, що хоче жити. Коли ж Іван Стратонович пропонує заспівати «Як умру, то поховайте...» як «підходящу» пісню [4, с. 183] для Наталі Павлівни, вона відчуває безвихідь. Стан відчаю перетікає у стан розпуки: «Наталя Павлівна. [...] Я піду ляжу.

Андрій Карпович. Матуню!

Іван Стратонович. Бачите, я вам казав, випийте лавро-вишневих крапель!

Наталя Павлівна. Може, й вип'ю» [4, с. 184].

Стан розпачу. Розмова Наталі Павлівни з Андрієм Карповичем переконує її в тому, що вона давно відчувала й напевно знала: він не зможе пережити зраду. «Та якби це трапилось, що ти... що ти обманувала, знаєш, це був би якийсь жах. Це був би кінець!.. Це було б гірше смерті!» [4, с. 186] – розмірковує чоловік. І говорить слова, що стають роковими й вирішальними для героїні: «...Якби ти (не дай бог!) померла, це було б в сто – куди! – в тисячу раз легше... Смерть я, може, пережив би, а обман... Ой, мамуню, не треба навіть говорити... Не треба!» [4, с. 186].

Доленосне рішення відтоді вже прийнято. Наталя Павлівна бачить вихід у своїй смерті, яка має задовольнити всіх. Для Андрія Карповича з його родичами її смерть стане спокоєм, а для Івана Стратоновича – доказом її почуттів («Я хочу дати тобі такий доказ, щоб ти все життя вірив мені» [4, с. 187]), віра якого стане запорукою того спокою.

Стан приреченості. Коли ж приходиться лист від компанії з пропозицією підписати контракт, настає момент приречення: «Наталя Павлівна. [...] Просять Андрія прийти підписати контракт.

Саня. А ви наче не раді?

Наталя Павлівна. Я? Не рада?.. (*Раптом підводиться, піднято*). Я не рада? Ха-ха-ха!.. Ні, я рада... Я страшенно рада. Тепер кінець... О, я безумно рада!» [4, с. 189].

Про свою безвихідь вона обмовляється в розмові з Тосем, тільки суть якої він не розуміє і не може зрозуміти: «І пам'ятай, що б не сталося, чуєш, що б не сталося, що Тася тебе любила і зробила... і... Словом, інакше не могла вона. Чуєш?» [4, с. 194].

Наталя Павлівна прощається з усіма, і її прощання близько до передсмертної агонії, апогеєм якої стає тост: «За все, що дає радість, що б воно не було! Що б воно не було: брехня, правда, любов, ненависть, хвороба, навіть... навіть смерть!» [4, с. 203]. Вона приймає краплі, але наостанок намагається переконатися, що все буде злагоджено й добре: уже випивши смертельну дозу крапель, вона турботливо дає рушник Андрієві на голову, щоб полегшити його стан, запевняється, що Тось утримає слова й не розкаже про їхні стосунки, а також указує Івану Стратоновичу на свій роковий доказ почуттів.

Ситуація, у яку потрапляє Наталя Павлівна, далека від тривіальних любовних перепитій, а ставить перед читачем/глядачем низку моральних питань, однозначні відповіді на які важко знайти. Тут змішуються вічні дихотомічні поняття, межа між якими досить тонка, а то й узагалі відсутня. Як зазначає В. Марко, «усе роздвоєне – єдине; протилежності розривають світ і зближуються» [5, с. 261]. Наприклад, правда і брехня: «О, людям, котику, зовсім не треба правди чи брехні, їм треба щастя, розумієш, щастя, спокою. Коли брехня може це дати – слава брехні! Слава! [...] А що дає спокій? Правда. Так звикли люди думати. Значить, давай правду! А коли я дам таку брехню моєму котику, що вона дасть спокій йому, то хіба він її не візьме?» [4, с. 150]. Або любов і ненависть: «Ненавиджу за те, що люблю вас» [4, с. 167]. Чи життя (радість) і смерть: «За все, що дає радість, що б воно не було! Що б воно не було: брехня, правда, любов, ненависть, хвороба, навіть... навіть смерть!» [4, с. 203].

Цю філософію дуже тонко відчув німецький режисер-постановник Ф. Кайслер, який зазначив: «...У певних умовах брехня може бути правдою – ось ідея цього твору. Одначе в ньому аж ніяк нема загравання із самим поняттям брехні, ні спроби прикрасити брехню як таку; навпаки, тут йдеться про справді рідкісний випадок вияву людської шляхетності й жертвності засобами брехні. Драма могла б також називатися «Добро» [6, с. 106]. Із цією думкою погоджується дослідниця Л. Мороз, яка підмічає: «Справді, не брехнею треба було б назвати всі її зусилля, намагання створити комфортні умови для душі кожного з дорогих їй, – але словник наш, людей пересічних, надто примітивний, і можна думати, що драматург ужив це слово із сумною іронією (а може, десь у рукописах воно – у лапках?..)» [6, с. 110–111].

І дійсно, Наталя Павлівна, вийшовши заміж за перспективного вченого й у такий спосіб віддавши себе в «жертву» з благою метою, прагнула жіночого щастя. Коли на ваги стало питання людського та особистого щастя, вона без вагань обирає перше («Я не зможу потім жити, вони кожен хвилину будуть стояти передо мною. І не того, Тосю, що я покинула їх, а того, що роз-

била їхню віру. От що! Умри я – це для них в тисячу раз легше, ніж зрада. В тисячу раз! Це буде просто нещастя, але віра в щастя, в людину не розіб'ється. Розумієш? Їм легко буде жити. Розумієш ти мене?» [4, с. 162]), заплативши за свою правду найвищу ціну, ціну життя. Для неї служіння генію стає своєрідною місією, її самореалізацією, ідеї якої вона віддана до кінця. Це увиразнює її душевну глибину та здатність до жертвності. Смерть стає для Наталі Павлівни єдиним засобом злагодити й гармонізувати ситуацію, її психологічна еволюція стає революцією, але в її особистому розумінні.

Загроза викриття брехні, що покладена в основу сімейних стосунків як у сім'ї Торвальда, так і в сім'ї Андрія Карповича, стає морально-етичною проблемою та межовою ситуацією як для Нори, так і для Наталі Павлівни. І якщо для ібсенівської героїні викриття брехні призвело до самооцінювання, то для винниченкової – збереження таємниці коштувало самопожертви. Внутрішній конфлікт, який будується на проблемі брехні, стає головним рушієм психологічної еволюції героїнь, що і становить драматургію твору. Своєю чергою, опис психічних станів, які поступово змінюються, посилює емоційну атмосферу п'єси.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Г. Ібсен повноправно вважається визнаним новатором західноєвропейської «нової драми», на теренах України таким новатором став В. Винниченко. П'єси «Ляльковий дім» і «Брехня» близькі за своєю суттю не лише тому, що написані за законами «нової драми», але за характером психологізму, який досягається шляхом детального зображення психічного стану головної героїні, де письменники настільки детально описують еволюцію душевного стану, що читач/глядач із легкістю вловлює перехід від однієї емоції до іншої. Це не лише стає рушієм сюжетної лінії та конфлікту, але змушує його переживати й співпереживати, а це і є вищою метою мистецтва. Інтерпретація творів із психологічної перспективи відкриває нові горизонти для літературознавчих досліджень «нової драми» і не тільки, бо занурення в психологію персонажа дає можливість досягнути істинне у творі, те, що, як правило, залишається на підтекстовому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Поетологічні пам'ятки Сходу: образ, стиль, жанр / відп. ред. Н.Р. Лідова, 2010. С. 83–152.
2. Egri Lajos. *The Art of Dramatic Writing: Its Basis in the Creative Interpretation of Human Motives*. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, 1972. 332 p.
3. Ібсен Г. Ляльковий дім. *П'єси*. Харків, 2011. 346 с.
4. Винниченко В.К. Вибрані п'єси. Київ, 1991. 605 с.
5. Марко В.П. Аналіз художнього твору. Київ, 2013. С. 257–261.
6. Мороз Л.З. «Сто рівноцінних правд»: Парадокси драматургії В. Винниченка. Київ, 1994. 208 с.

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки

Випуск 1(204)

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *Н. С. Кузнєцова*

Підписано до друку 28.02.2022 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 9,99. Зам. № 0423/219
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.